

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
ESKİ TÜRK EDEBİYATI BİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

KLASİK TÜRK EDEBİYATINDA KAHVE VE
KAHVE İLE İLGİLİ UNSURLAR

Pınar TEZGİDER

2501180150

TEZ DANIŞMANI

DR. ÖĞR. ÜYESİ Bilal ALPAYDIN

İSTANBUL – 2022

TEZ ONAY SAYFASI

ÖZ
KLASİK TÜRK EDEBİYATINDA KAHVE VE KAHVE İLE
İLGİLİ UNSURLAR
Pınar TEZGİDER

Kahve kelimesinin kökeni ve anlamından başlayarak ortaya çıkış süreci ile ilgili anlatılan rivayetler ve kahvenin Osmanlı topraklarına gelişi, kahve ile ilgili yasaklar, fetvalar, kahve için ödenen vergi, kahvenin Avrupa'ya gidişi, seyyahların gözünden kahve, Avrupa'da kahve karşıtlığı kavramları üzerine çalışmalar yapılmıştır. Kahveyi konu edinen müstakil eserler, münazaralar ve gazeller başlığı altında çalışılmış, kahve ve kahveye ait unsurların bu eserlerde nasıl ele alındığı tespit edilmiştir. Kahve ve kahve ile ilgili unsurların benzetilenleri ise çeşitli eserlerden tespit edilerek alt başlıklar halinde işlenmiş ve kahve ve kahveye ait unsurların Klasik Türk Edebiyatında nasıl ele alındığı çözüme kavuşturulmuştur. Çalışmamızdan elde edilen veriler sayesinde kahvenin Klasik Türk Edebiyatındaki anlamı ve öneminin tespit edilmesine yardımcı olunmuştur.

Anahtar Kelimeler: Kahve, Klasik Türk Edebiyatı, Yasak, Osmanlı İmparatorluğu, Avrupa, Kahvehane

ABSTRACT
COFFEE AND COFFEE -RELATED ELEMENTS IN CLASSICAL
TURKISH LITERATURE

Pınar TEZGİDER

Studies have been carried out on the origin and meaning of the word coffee, the narratives told about the process of its emergence and the arrival of coffee in the Ottoman lands, prohibitions about coffee, fatwas, the tax paid for coffee, the journey of coffee to Europe, coffee from the eyes of travelers, and the concepts of anti-coffee in Europe and these resources are used. Independent works, debates and ghazals about coffee were studied and it was determined how coffee and its elements were handled in these works. The analogies of coffee and coffee-related elements were determined from various works and processed as sub-titles and how coffee and coffee-related elements were handled in classical Turkish literature was resolved. Thanks to the data obtained from our study, it has been helped to determine the meaning and importance of coffee in classical Turkish literature.

Keywords: Coffee, Classical Turkish Literature, Prohibition of the coffee, Ottoman Empire, Anatolia, Coffeehouse

ÖNSÖZ

Bu çalışmada amacımız Kahve ve kahve ile ilgili unsurların Klasik Türk Edebiyatımızdaki izlerini bulmaktır. Kahve ve kahve ile ilgili unsurların, şairlerin düşünce ve hayal dünyasında bıraktığı etkilerin eserlere nasıl yansıdığını ve eserlerde nasıl işlendiğini, bu unsurların Klasik edebiyatında kendisine nasıl bir yer edindiğini, konu ile ilgili olan çeşitli kaynakları inceleyerek bulmaya çalıştık.

Çalışmamızda bu kahvenin izleri divan, mecmua, seyahatname, tezkire ve münazara gibi çeşitli kaynaklarda tespit edilmiştir. İncelenen bu eserlerde sanatçıların zihnindeki kahve imgesi anlamlandırılmaya çalışılmıştır.

Çalışmamızın 1. bölümünde kahve kelimesin kökeni, ortaya çıkışı, yasaklar, fetvalar, vergi, Avrupa’da kahve karşıtlığı gibi çeşitli konulara yönelik çalışmalar yaptık. 2. bölümde Klasik edebiyatımızda kahve ve kahve ile ilgili unsurlar ile ilgili yazılan eserleri tespit ettik ve bu eserlerde konu olarak kahvenin nasıl işlendiğini, kahve ile ilgili yazılan müstakil eserleri, kahvehane ve kahvehane yasaklarını, kahve ve diğer mükeyyifât eserlerinin edebiyatımızda birlikte kullanımını incelemeye çalıştık. 3.bölümde kahveye ait olan benzetilenleri tespit etmeye çalıştık.

İlk olarak bana bu konuda çalışma imkanı veren ve tez danışmanım olan çalışmamın tüm sürecinde görüşlerini ve desteklerini esirgemeyen Kıymetli hocam Dr. Öğr. Üyesi Bilal ALPAYDIN’a teşekkür ederim. Bu uzun ve zorlu süreçte desteklerini hiçbir zaman esirgemeyen ve her koşulda yanımda olan saygıdeğer Anneme, Babama ve Kardeşime teşekkür ederim.

Pınar TEZGİDER

İstanbul, 2022

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	ii	
ABSTRACT	iii	
ÖNSÖZ.....	iv	
İÇİNDEKİLER	v	
KISALTMALAR LİSTESİ	x	
GİRİŞ	1	
BİRİNCİ BÖLÜM: KAHVENİN KÖKENİ, HİKÂYESİ VE YOLCULUĞU	5	
1.1. KAHVE KELİMESİNİN KÖKENİ VE ANLAMI	5	
1.2. KAHVENİN ORTAYA ÇIKIŞI VE YAYILIŞI	6	
1.3. KAHVENİN OSMANLI’YA GELİŞİ.....	10	
1.4. KAHVE İLE İLGİLİ YASAKLAR	12	
1.4.1. Mekke ve Kahire’deki Yasaklar	12	
1.4.2. Osmanlı’daki Yasaklar	14	
1.5. FETVALAR	19	
1.5.1. Ebussuud Efendi’nin Fetvası	19	
1.5.2 Bostanzade’nin Manzum Fetvası.....	20	
1.6. KAHVE VE VERGİ	28	
1.7. KAHVENİN AVRUPA YOLCULUĞU	30	
1.8. SEYYAHLARIN GÖZÜNDEN KAHVE.....	32	
1.8.1. Evliya Çelebi Seyahatnamesinde Kahve ve Kahvehaneler	32	
1.8.2. Batılı Seyyahların Kaleminden Kahve	35	
1.9. AVRUPA’DA KAHVE KARŞITLIĞI	37	
İKİNCİ BÖLÜM: KLASİK TÜRK EDEBİYATINDA KAHVEYİ KONU	EDİNEN ESERLER	40
2.1 KAHVE İLE İLGİLİ YAZILAN MÜSTAKİL ESERLER	40	
2.1.1 Mahzen'ül-Esrar	40	
2.1.2 Afyon Tiryakileri	40	
2.1.3 Münazara-i Mükeyyifât	41	

2.1.4 Letâ'if / Münâzara-i Mükeyyifât	41
2.1.5 Menâkıb-ı Mükeyyifât-ı 'Âlem - Sıhhatî Çelebi	42
2.1.6 Hikâyât-ı Mükeyyifât-ı Âlem	42
2.1.7 Muhâleme-i Mükeyyifât	42
2.1.8 Münâzara-i Kahve vü Bâde / Mecâlisü'n-Nâfi'	43
2.2. KAHVE HAKKINDA YAZILAN GAZELLER	44
2.2.1. Dervîş Hilmî ve Kahve Gazeli	44
2.2.2. Belîğî ve Kahve Gazeli	46
2.2.3. Erzurumlu Zihnî ve Kahve Gazeli	48
2.2.4 Gelibolulu Mustafa Âlî ve Gazeli	49
2.2.5 Vahyî ve Kahve Gazeli	51
2.2.6 Kânî ve Gazeli	53
2.2.7 Sâdıkî ve Gazeli	55
2.2.8 Ahmed Lutfî ve Kahve Gazeli	59
2.3. KAHVEHANE VE KAHVEHANE YASAKLARINDAN BAHSEDEN ŞİİRLER	60
2.4. KAHVEHANE VE MEYHANE KARŞILAŞTIRILMASININ YAPILDIĞI ŞİİRLER	62
2.4.1. Meyhanenin Övüldüğü Şiirler	62
2.4.2. Kahvehanenin Övüldüğü Şiirler	64
2.5. KAHVE VE MÜKEYYİFAT BİRLİKTELİĞİNİN İŞLENDİĞİ ŞİİRLER	65
2.5.1. Kahve ve Tütün	65
2.5.2. Kahve ve Afyon	67

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: KLASİK TÜRK EDEBİYATINDA KAHVE VE KAHVE İLE İLGİLİ UNSURLARIN KULLANIMLARI..... 70

3.1. SEVİNÇ, NEŞE	70
3.2. ÂŞIK	71
3.3. SAF YARATILIŞLI GÜZEL	72
3.4. HÜZÜNLÜ GÖNÜLLERİN ZEVKİ	73
3.5. ZİHNİ UYANIK TUTMA	74
3.6. MAHMURLUĞUN DEF'İ	74
3.7. ÖLÜMSÜZLÜK SUYU	75
3.8. TAZELİK	77

3.9. SOĞUK GÜNLERİN İÇECEĞİ.....	78
3.10. SEVDA	78
3.11. ÜSTÜN ŞÖHRETLİ	79
3.12. ANADOLU DOKTORU	79
3.13. GÜZELLER MECLİSİNİN VAZGEÇİLMEZİ	80
3.14. IŞIK SAÇAN.....	81
3.15. ESMER ŞUH GÜZEL.....	81
3.16. ŞERBET.....	82
3.17. TATLI ŞİRA	83
3.18. MİSK, GÜL SUYU, ANBER, ŞERBET, ŞEKER	83
3.19. DAİMÎ NEŞE VE ZEVK SAHİBİ	87
3.20. İRFAN TÂCİRİ.....	88
3.21. HAKK'IN NURU	88
3.22. SİYAH GİYEN SEVGİLİ	89
3.23. YEMEN ASILLI RİND.....	89
3.24. HABEŞ KRALI	90
3.25. DENİZİN KARASI.....	91
3.26. HACILARIN İKRAMI	91
3.27. YEMEK SONRASI İKRAMI.....	92
3.28. CÖMERTLİK SOFRASININ MİSAFİRİ.....	92
3.29. CİHAN FETTÂNI	93
3.30. KARA YÜZ.....	93
3.31. KARA YÜZLÜ RAKİP.....	95
3.32. KARA SU	96
3.33. BELA	97
3.34. EFSANE.....	98
3.35. GÖNÜL ÇELEN	99
3.36. KARA KUŞ.....	99
3.37. KARA KARGA.....	100
3.38. YARASA.....	100
3.39. ACI, İNCİTİCİ SÖZ	101
3.40. TOPRAK KABIN BULANIKLAŞTIRDIĞI SU	101

3.41. KESTANE SUYU	102
3.42. KÖMÜR ÇİĞNEMEK.....	103
3.43. DİNDEN VE İBADETTE UZAKLAŞTIRAN.....	103
3.44. GECE	104
3.45. ZEVK SAHİPLERİNİN TOPLANMA YERİ	104
3.46. İRFAN EHLİNİN TOPLANMA YERİ.....	105
3.47. DÜNYA	105
3.48. BAHANE	106
3.49. DEDİKODU EVİ	107
3.50. TUZAK	108
3.51. KAHVEHANE: DÂMEN-GİR.....	109
3.52. KAHVE İÇMENİN ÂDET HALİNE GELMESİ.....	110
3.53. FERDE.....	110
3.54. KAHVENİN KENDİNİ ŞARABA BENZETMESİ	111
3.55. NOHUT KAHVESİ	112
3.56. KAHVE PARASI = CAN VE GÖNÜL NAKDİ.....	113
3.57. KAHVENİN KEYFİNİN ÜZÜNTÜ VERMESİ.....	113
3.58. KAHVE İÇENLERİN KUŞA BENZETİLMESİ.....	114
3.59. KAHVE BAHASI	114
3.60. KAHVE KOKUSUNUN ÖLÜYÜ KONUŞTURMASI, DİRİLTMESİ.....	115
3.61. KAHVE İÇMENİN AĞIZ KARALIĞI OLARAK KABUL EDİLMESİ	115
3.62. FİNCAN VE KADEHİN KARŞILAŞTIRILMASI	116
3.63. AY TUTULMASI	116
3.64. KAHVENİN RENGİ İLE İLGİLİ TARTIŞMALAR.....	117
3.65. KAHVE DAĞITANLARIN CENNET HURİLERİNE BENZETİLMESİ.....	118
3.66. ŞİFA.....	119
3.67. KAHVENİN SUYUNUN KARA DENİZE BENZETİLMESİ.....	119
3.68. RAMAZAN AYINDA KAHVE İÇMEK	120
3.69. KARALAR ÜLKESİNİN SULTANI	121
3.70 ŞARAP VE KAHVE İÇİLMESİ	122
3.71 KAHVE HELALSE DE İÇME	122
3.72 KAHVE: KİŞİYYAT	123

3.74 KAHVEHANE: AŞAĞI YER	123
SONUÇ.....	124
KAYNAKÇA	130
EKLER.....	150

KISALTMALAR LİSTESİ

a.e	: aynı eser
a.g.e	: adı geçen eser
a.g.m	: adı geçen makale
a.g.t	: adı geçen tez
bkz.	: bakınız
C.	: Cilt
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
Ed.	: Editör
Haz.	: Hazırlayan
nr.	: numara
syn	: sayfa numarası
t.y	: tarih yok
TDK	: Türk Dil Kurumu
TDV	:Türkiye Diyanet Vakfı
vb.	:ve benzeri
vs.	: vesaire
yk.	: yok

GİRİŞ

Bir kaşık kahve kaç gönül yapar yahut bir kahvenin kırk yıl hatırı vardır sözünün toplumsal hafızamızda kapladığı yer düşünüldüğünde toplumumuzun kahveye verdiği değer net bir şekilde görülür. Kahvenin toplumun her kesimi tarafından tüketilmesi , sosyal ve toplumsal hayatımız içerisinde önemli yer kaplaması kahvenin bu topraklarda ne zamandır tüketildiği sorusunu beraberinde getirir. Topluma bu denli nüfuz etmiş bir içecek olan kahve yalnızca bir içecek olarak mı görülmüştür yoksa kişilerin zihninde farklı bir imgeleme sahip midir ?

Bu sorulara cevap bulmakla birlikte çalışmamızda amacımız Klasik Türk edebiyatında kahve ve kahve ile ilgili unsurların kullanımı tespit etmek ve kahve ve kahve ile ilgili unsurların kullanımının tespitiyle beraber tespit edilen ürünlerin incelenmesi ve incelenen ürünlerin alanımıza katkı sağlamasıdır.

Başlangıçta yalnızca bir içecek olarak görülen kahvenin klasik Türk edebiyatına yoğun nüfuzu kendisi için yazılan müstakil eserlerin varlığı divanlardan tezkirelere kadar çok çeşitli eserlerde kendisine yer bulması son derece önemlidir.

Kahve ile ilgili yapılan çeşitli çalışmaların varlığı bilinmekle birlikte bu eserlerin bazılarında kahvenin klasik Türk edebiyatında kullanımına dair çalışmalar da mevcuttur.

Çalışmamızda incelenen eserler için herhangi bir yüzyıl sınırı yapılmamakla birlikte incelenen eserlerin türü ile ilgili de herhangi bir sınırlama yapılmamıştır. Çalışmamızın 1. Bölümünde Kahve kelimesinin kökenine, kahvenin ortaya çıkışı ve yayılışına, Osmanlı topraklarına gelişi, kahve ile ilgili alınan yasak kararlarına ve bu yasak kararları ile birlikte adı anılan iki önemli fetvaya, kahvenin tüketiminin artması ile birlikte alınan bir önlem olan vergiye Kahvenin Osmanlıdan Avrupa'ya gidişine ve seyyahların gözünden kahve konu başlıkları üzerinde çalıştık.

Kahvenin edebiyatımızda kullanımına dair yapılan tespitlerin okuyucunun zihninde daha iyi bir şekilde yer alabilmesi açısından bu konu başlıkları hakkında bilgi verilmesi gereklidir. 2 ve 3. Bölümlerde yer alan incelemelerin yapılabilmesi için 1.bölüm gerekli görülmüştür.

2. Bölümde incelediğimiz eserler ve çalışmalarda tespit edebildiğimiz kahveyi konu edinen müstakil eserleri sınıflandırdık. Mükeyyifât münazaralarında kahvenin önemli bir yerinin olması sebebiyle kahveyi konu edinen ve eserin sonunda kahvenin kazanan olduğu mükeyyifât münazaralarını tespit ederek bu çalışmalar hakkında bilgi verdik. Çalışmamızda yer alan münazaralarda kahvenin diğer mükeyyifât unsurlarına olan üstünlüğü dikkat çekmektedir.

Çalıştığımız eserler içerisinde tespit ettiğimiz kahve ile ilgili yazılan gazelleri de ayrı bir başlık içerisinde ele alarak inceledik. Derviş Hilmî (ö.19.yy) , Belîğî (ö. 1562?), Erzurumlu Zihnî (ö. 1859), Gelibolulu Mustafa Âlî (ö.1600), Vahyî (ö.1817-1818), Kânî (ö.1791), Sâdikî (ö.1727)'ye ait olan bu gazellerde dikkat çeken nokta kahvenin büyük bir övgü ile birlikte ele alınmasıdır.

Kahvenin toplum hayatında kapladığı yerin önemini görmemiz açısından kahve ve kahvehanelere gelen yasakların şiirde işlendiği eserler incelenmiştir. Kahvehane ve kahve yasaklarından memnun olmayan şairler bu düşüncelerini eserlerinde açık bir şekilde işlemişlerdir. Kahvenin eğlence meclislerinde kendine yer bulması ona olan ilgiyi artırmış ve kahve ve şarap eserlerde mukayese edilen iki unsur haline gelmiştir.

Çalışmamızda kahvehane ve meyhanelerin karşılaştırıldığı meyhanelerin övüldüğü ve kahvehanelerin övüldüğü şiirler ayrı konu başlıkları altında incelenmiştir. Eğlence ve zevk meclislerinin bir parçası haline gelen kahve kendisi gibi olan diğer mükeyyifâtlar ile birlikte tüketilmiştir. Özellikle tiryakilerce eğlence meclislerinde afyon ve tütün ile birlikte tüketilen kahve eserlerde birlikte ele alınmaya ve işlenmeye başlamıştır.

Kahvenin afyon ve tütün ile birlikte tüketimine olumlu bir bakış olmasının yanında kahvenin onlar ile yan yana bulunmaması gerektiğine dair fikirlerin bulunduğu şiirlerin varlığı da tespit edilmiş ve çalışmamızda yer verilmiştir.

3. bölümde ise incelenen eserlerden tespiti yapılan benzetilenler işlenmiştir. Şairlerin hayal dünyasında ve edebiyatımızdaki kahvenin işlenişine dair çok çeşitli örnekler sunmaya çalıştık. Bu bölümde kahvenin benzetilenleri olarak yalnızca olumlu ya da olumsuz özellikleri almayarak her iki düşünceye dair örneklerle yer verdik.

Benzetilenlerin içerisinde Osmanlı toplumsal hayatının içerisinde kahvenin nasıl kullanıldığına dair örneklerin tespit edilmesi açısından da son derece önemlidir.

Kahve ile ilgili olumsuz eleştirilerde ise şairlerin öncelikle kahvenin siyah rengine yönelik bir eleştiride bulunduğu ve rengi sebebi ile kara bir kuşa, kargaya, kara yüze, yarasaya, kara yüzlü bir rakibe, kara bir suya benzettiği görülmüştür. Kahve yalnızca rengi sebebi ile çeşitli eleştirilerin ve olumsuz düşüncelerin hedefi olmaktan kurtulamamıştır.

Kahvenin eleştiriye maruz kaldığı bir diğer nokta olarak ise meclislerde tüketiminin her geçen gün artması ile birlikte şarabın yerini almak istediğine dair olan fikirdir. Bazı şairler eserlerinde kahvenin şaraba özendiğini, şarabın yerini aldığını söyleyerek kahveyi eleştirmişlerdir. Kahvenin ve kahvehanelerin kişiyi ibadetten ve dinden uzaklaştırdığını, aşağı yerler olduğunu düşünerek kahve içilip kahvehanelere gidilmemesi gerektiği fikrini savunan şiirler tespit edilmiş ve çalışmamızda yer almıştır.

Kahve ile ilgili olumsuz benzetmelerin yanında şairlerin kahve ile ilgili oluşturdukları olumlu benzetmelerin çeşitliliği son derece dikkat çekicidir. Çalışılan eserlerde kahve ve âb-ı hayat kavramının sıklıkla birlikte ele alınması ve kahvenin onu içenlere canlılık ve hayat veren bir ölümsüzlük suyu olarak görüldüğü ve sıklıkla bu bağlamda işlendiği tespit edilmiştir.

Kahvenin kişinin gönlünde bulunan hüznün ve kederi alarak kişiye sevinç ve neşe kaynağı olduğu, hüznü ve hasta gönüllerin kahvehanelerde kahve içerek gönlündeki hastalıklardan kurtulabileceği ve kahvehanelerin birer hastane olarak görüldüğü şiirler de çalışmamızda kendisine yer bulmuştur.

Çalışmamız süresince incelediğimiz eserlerde karşımıza çıkan tüm benzetilenlere çalışmamızda yer vermeye çalıştık. Çalışmamızın ekler kısmına ise

Çalışmamızla ilgili olduğunu düşündüğümüz çeşitli tarih ve coğrafyalara ait ilgili görselleri ve görsellerle ilgili açıklamaları ekleyerek çalışmamızı sonuçlandırdık.

Çalışmamızın alana katkılı ve faydalı olmasını temenni ederiz.

BİRİNCİ BÖLÜM: KAHVENİN KÖKENİ, HİKÂYESİ VE YOLCULUĞU

1.1. Kahve Kelimesinin Kökeni ve Anlamı

Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük'te kahve, “kök boyasıgillerden, sıcak iklimlerde yetişen bir ağaç, bu ağacın meyvesinin çekirdeği, bu çekirdeklerin kavrulup çekilmesiyle elde edilen toz ve bu tozla hazırlanan içecek” şeklinde tanımlanır.¹ Misalli Büyük Türkçe Sözlük'te (Kubbealtı Lügati) ise “kahve”, içecek şey, şarap şeklinde açıklanır ve kelimenin Türkçe'den Avrupa dillerine geçtiği belirtilir.² Arap şiirinde kahve kelimesinin ilk zamanlarda bu anlamda kullanıldığı bilinmektedir. el-Okyânûsü'l-Basît'te, halis süt, tokluk ve rayiha anlamları ile karşılanır.³ Kamus Tercümesine göre de doyma, halis süt ve koku anlamlarına gelir. İslam ansiklopedisinde, kahve kelimesinin kökeninin Arapça'da kullanım tarihinin bilinmediğini fakat iştah kestiği için kahy manasını aldığını ve bugün kullanılan adının ehl-i keyif kimseler tarafından kendisine verildiğini ifade etmektedir.⁴ Bir diğer görüşe göre, ise kelimenin kökeninin aşağılayıcı bir sıfat, tiksindirici hale getirme ve bir şeye karşı duyulan arzuyu azaltma anlamı vardır.

Kahve kelimesinin menşei hakkında çeşitli fikirler vardır. Birçok çalışma, kahvenin anavatanı olarak Habeşistan'ın “Kaffa” isimli bölgesini işaret etmektedir.⁵ Habeşistan'ın Kaffa şehriyle kahve kelimesinin arasında bir bağlantı olduğu düşünülmektedir. Bu görüşü öne çıkaran sebep fonetik benzerlik değildir; bölgedeki ağaçların bugün de aynı yerde bulunuyor olması bu yerin anavatan olarak kabul edilmesine zemin hazırlamıştır. Bununla birlikte, Habeşistan'ın ve Habeşistan'a komşu ülkelerdeki dillerde kahve benzeri kelimelerin bulunmaması ve bu dillerde

¹ Türk Dil Kurumu,(t.y). Kahve. İçinde *Güncel Türkçe Sözlük*. <https://sozluk.gov.tr/> Erişim Tarihi: 02.05.2022.

² Kubbealtı Lügati,(t.y).kahve. İçinde *Kubbealtı Lügati*. <http://lugatim.com/s/kahve> Erişim Tarihi: 01.05.2022.

³ Ebu Tâhir Muhammed b. Yakub Firuzâbâdi (Müt.Ahmet Asım), el-Okyânûsül-Basît fi Tercemeti'l-Kâmusi'l- Muhît, C.3, Matba'atu'l- Osmâniyye, İstanbul 1305, s. 911.

⁴ İdris Bostan, “Kahve”, TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/kahve>, Erişim Tarihi: 03.05.2022.

⁵ Aktaran: Fatih Odunkıran, Bilal Alpaydın, “Klasik Türk Şiirinde Mûkeyyifat Unsuru olarak Kahve ve “Hikaye-i İcad-ı Kahve-i Yemen”, **VIII. Milletlerarası Türkoloji Kongresi**, cilt. III, İstanbul, 2013, s. 44.

kahve yerine “bunn” kelimesinin kullanılıyor olması nedeni ile bu görüş şüphe ile yaklaşmıştır. Bu durumda kelime, başka bir dilden Arapçaya geçmiştir. Bir başka görüşe göre, bunn kelimesi İngilizcedeki bean kelimesi ile de ilişkilendirilebilir.

1.2. Kahvenin Ortaya Çıkışı ve Yayılışı

Araştırmacılar, kahvenin ortaya çıkışına dair farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Bununla birlikte, kahvenin Yemen’den çıkıp Osmanlı ülkesinde ve ardından dünyada yaygınlık kazanmasından çok daha önce bilindiği ve yiyecek olarak kullanıldığı fikri genel kabul görmektedir. Yemen’de yapılan kazılarda, M.S. 5. yüzyıla tarihlenebilecek kahve tanelerinin bulunması da bu görüşü destekler niteliktedir ancak henüz ortaya kesin bir kanıt konulabilmiş değildir.⁶

Kahvenin kronolojisine bakıldığında 900 yıl öncesinde Etiyopya’da kahve çekirdeğinin kavruarak dövüldüğü, yine 900’lerde İranlı hekim olan Râzî’nin kahvenin faydalarından *el-Havi* adlı eserinde bahsettiği, 1000’lerde ise İbn Sînâ’nın kahve çekirdeklerine ve faydalarına dikkat çeken ilk bilim insanı olduğu, cildi temizlediği, güzel bir koku yaydığı ve kuvvet verdiği bilinmektedir. Ayrıca Habeşistan’da kahve tanelerinin öğütülerek ekmek yapıldığını ileri süren görüşler de mevcuttur.⁷

Kahveyi kimin ilk defa içtiğine ilişkin kesin bir bilgi olmamakla birlikte, kahvenin ortaya çıkış rivayetlerinden biri olan Hz. Süleyman’a ait rivayette, kahveyi ilk içen kişinin Hz. Süleyman olduğu ifade edilmiştir. Rivayete göre, Hz. Süleyman bir yolculuğa çıkar ve yolculuğu sırasında uğradığı kasabada, kasaba sakinlerinin hasta olduğunu görür. Hastalığı tedavi edebilmek için Yemen’den gelen kahve çekirdeklerini kavurur ve bir içecek hazırlar hazırladığı bu içeceği hastalara verdiğinde hastaların iyileşerek sağlıklarına kavuştuğu görülür.⁸

⁶ Erkan Demir, “Kahve - Mistik Bir Lezzetin Küresel Bir Tutkuya Dönüşmesinin Kısa Tarihçesi”, **Türk Kahvesi Kitabı**, haz. Emine Gürsoy Naskali, Kitabevi, İstanbul, 2011, s.4

⁷ Ekrem Işın, “Bir İçekten Daha Fazla: Kahve ve Kahvehanelerin Toplumsal Tarihi”, **Tanede Saklı Keyif Kahve**, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2001, s.12.

⁸ Fatih Odunkıran, Bilal Alpaydın, “Klasik Türk Şiirinde Mükemmellik Unsuru olarak Kahve ve “Hikaye-i İcad-ı Kahve-i Yemen”, **VIII. Milletlerarası Türkoloji Kongresi**, c.III, İstanbul, 2013, s. 47.

Kahvenin ortaya çıkışı hakkındaki en yaygın rivayetlerden bir diğeri, Yemen'deki Khaldi adında bir çobanla ilgilidir. Bu rivayete göre, çobanın sürüsündeki hayvanları geceleri uyumaz ve sürekli hareket ederler. Çoban bunu manastırdaki keşişlere söyler ve hep birlikte bu durumun sebebini araştırmaya başlarlar. İki keşiş, çobanla birlikte sürünün olduğu yere gittiklerinde, bölgede kahve ağaçları bulurlar. Bu ağaçların meyvelerini suda kaynatıp içerler ve böylelikle kendileri de geceyi uyumadan geçirir.

Aynı hikâyenin bir diğer versiyonunda ise çoban, keçilerinin bir ağacın kırmızı renkli meyvelerini yedikten sonra enerjik kaldıklarını fark eder. Bunun üzerine, bu meyveyi toplayıp dervişlere götürür. Fakat dervişler ona inanmaz ve bu taneleri ateşe atarlar. Ateşe atılan bu tanelerin yaydığı aroma, dervişlere ilham olur ve sıcak suda bu taneleri kaynatarak ilk kahveyi yapmış olurlar.

Kahvenin ortaya çıkışı ile ilgili diğer rivayetlerde ise Şeyh Şâzelî'den bahsedildiği görülür. Bir rivayete göre, Ebu'l-Hasan Şâzelî, hacca gittiği sırada müridi ile sohbet ederken kahve çekirdeklerini kaynatmak suretiyle içmiştir. Bir diğer rivayete göre ise, bu kişi Ali bin Ömer el-Şâzelî'dir. Bir iftira sonucu sürgün edilen Şâzelî'nin rastlantı eseri bulduğu ve daha önce görmediği ağacın meyvelerini toplaması ve kaynatıp içmesi ile kahvenin bulunduğu ileri sürülür. Hatta cüzzam hastalarını bu içecek ile iyileştirmesi üzerine Şâzelî affedilir.⁹ Şâzelî ve kahveye dair anlatılan bu hikayede Hasan Şâzelî ile Ömer Şâzelî arasında bir karışıklık yaşandığı ve anakronizm meydana geldiği de düşünülmektedir.¹⁰

Şâzelîlere ait bir diğer rivayet ise Ebu Bekir b. Abdullah el-Aydarûs'a aittir. Bu rivayete göre Aydarûs, bir seyahat sırasında kahveyi tanımış ve kahveyi müritleri arasında yaymıştır.¹¹

El-Cezîrî'nin aktardığı rivayete göre ise kahveyi Yemen'e getiren Şâzelî tarikatının kurucusu ile karıştırılan Ali bin Ömer el- Şâzelî'dir. En çok bilinen ve benimsenen kahve rivayetine konu olmuştur. Kâtip Çelebi de *Cihan-nümâ*'sında

⁹ Taha Toros, **Kahvenin Öyküsü**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1998, s. 6,

¹⁰ Halil Erdoğan Cengiz, "Kahvenin Kirli Çamaşırları", **Ehlikeyfin Kitabı**, haz. Fatih Tıǧlı, Kitabevi, İstanbul, 2011, s. 37,

¹¹ Halil Erdoğan Cengiz, "a.g.m.", s. 37

Şâzelî'nin tedavi maksadı ile emir Sadeddin'in yanında bulunduğunu ve uygunsuz birtakım olaylardan dolayı sürgün edilip Usab dağlarına sürüldüğü rivayetinden bahseder. O, kendisini ziyarete gelen müritlerine kahve meyvesini vermiş ve onlar bu meyvenin suyunu içmişlerdir. Bu sayede, salgın bir hastalığa yakalanmalarına rağmen kahve sayesinde kurtulmuşlardır. Bu da Şâzelî'nin itibarını arttırmıştır. Bu itibar ile Şâzelî kahvecilerin pîri olarak kabul edilmiş, kahveciler kahvelerini ateşe sürerken dahi Şâzelî'yi zikretmişlerdir hatta ocak başlarına onun ismini içeren bir hat veya beyit asmışlardır.

Bu hatta,

Her seher besmeleyle açılır dükkânımız

Hazret-i Şâzelî'dir pîrimiz üstâdımız

ifadesi yer alır.

Kahvenin ortaya çıkışına dair diğer rivayet ise Hz. Muhammed ile ilgilidir. Bu rivayete göre Hz. Muhammed, çaresiz bir hastalığa yakalanmıştır ve onu yakalandığı bu hastalıktan kurtaran, Hz. Cebrail'in getirdiği kahve olmuştur. Bu sayede kahve yayılmaya ve tanınmaya başlamıştır.¹²

Kahve çevresinde anlatılan rivayetlerden biri de “Veysel Karani” ile ilgilidir. Veysel Karani'nin, memleketi olan Yemen'de deve çobanlığı yaparken, kahveyi yiyen hayvanlarında değişim gözlemlediği ve bu sayede kahveyi tanıdığı aktarılır.

Eser-i Şevket'te de kahve ile ilgili bir rivayetten bahsedilir. Bu rivayet, diğer rivayetlerden farklı bir bağlamdadır. Rivayete göre; Yemende yaşayan bir kadın nasihatleri dinlemeyerek zinadan vazgeçmez. Kadın öldüğünde kadının naaşını ne Müslümanlar ne de Hristiyanlar kabul etmek istemez. Kimsenin sahip çıkmadığı kadının naaşı bir yere atılır fakat bir şeyh kadının naaşını fark eder ve İslami usullere uygun bir şekilde defnedilmesini sağlar. Kadının mezarı üzerinde bir ağaç ortaya çıkmış ve bu ağacın meyvelerini kaynatarak içilir. Şeyh, dervişe tenbih etmesine rağmen derviş meyveleri kaynatırken taşırır, şeyh bu taşma olayını kahvenin şöhretinin

¹²Halil Erdoğan Cengiz, “a.g.m.”, s. 37.

bütün dünyaya yayılacağına ve insanların bu içeceği müptela olacağı şeklinde yorumlanır.¹³

Bilge Seyidoğlu'nun Erzurum Efsaneleri'ne dayandırılan diğer bir görüşe göre ise kahvenin pîri, kötü bir kadındır. Bu kadın öldükten sonra, mezarının göbeğinde bir ağaç biter ve bu göbekten yeşeren ağaç da kahve ağacıdır.

Bazı araştırmacılar, kahve hakkındaki ilk yazılı kaynağın Tevrat olduğunu iddia ederler. Pek kabul görmeyen bu görüşe göre, Tevrat'ta geçen “İki yüz ekmek ve iki tulum şarap ve hazırlanmış beş koyun ve beş ölçek kavrulmuş buğday ve yüz salkım kuru üzüm ve iki yüz parça basılmış incir...” ifadesindeki “kavrulmuş buğday” ile anlatılmak istenenin kahve taneleri olduğunu belirtirler.¹⁴

Kahve ile ilgili yazılmış en eski metin olma özelliğine sahip olan el- Cezîrî'nin “*Umdetü's-saffa fî hilli 'l-kahve*” adlı risalesinde Cezîrî kahvenin Yemen'de büyük bir ilgi gördüğünü, Yemen'den Kahire'ye kadar yayıldığını ve sufi çevrelerde dini törenlerde uyanık kalmak için kullanıldığını ifade eder. Ayrıca ona göre, kahve Muhammed bin Said ez-Zebhânî tarafından götürülmüştür.¹⁵

Kahveyle ilgili rivayetlerin birçoğunda, kahvenin Yemen'e Habeşistan'dan geldiği ve özellikle sufi dervişler arasında şöhret kazandığıdır. Buna göre, sufi dervişlerin yaşamlarının merkezinde yer almaya başlayan kahve onların dini ayinlerini kolaylaştırmıştır. Ayrıca sufi dervişler, kahve içmeden önce 116 defa “Yâ Kavî” derler. “Yâ kavî” lafzı Esma-i Hüsnâ'da Allah'ın adlarından biri olarak geçen “el-kavî”yi çağrıştırdığı gibi, kahvenin ebced hesabındaki değerine de eşittir.¹⁶ Kahveye sufi çevrelerce yüklenen anlam bu kadarla kalmaz. Ömer el-Şâzelî'nin de kahve için, tıpkı zenzem gibi ne niyetle içilirse ona yarar dediği rivayet olunur.¹⁷

¹³ Yahya Kemal Taştan, “Sufi Şarabından Kapitalist Metaya Kahvenin Öyküsü”, **Gazi Akademik Bakış**, nr. 2 (4), 2009, 53-86. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/gav/issue/6527/86543>

¹⁴ Yahya Kemal Taştan, “Sufi Şarabından Kapitalist Metaya Kahvenin Öyküsü”, **Gazi Akademik Bakış**, nr. 2 (4), 2009, 53-86. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/gav/issue/6527/86543>

¹⁵ C. Arendonk, “Kahve”, Millî Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi, İslam Alemi Tarih, Coğrafya, Etnoğrafya ve Biyografya Lugati, c. 6, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul, 1988, s. 95.

¹⁶ Erkan Demir, “**Kahve - Mistik Bir Lezzetin Küresel Bir Tutkuya Dönüşmesinin Kısa Tarihçesi**”, **Türk Kahvesi Kitabı**, s. 7.

¹⁷ Erkan Demir, “a.g.m.”, s. 7.

Kahvenin ortaya çıkışı ile ilgili anlatılan rivayetlere bakıldığında dikkat çeken husus çoban hikâyesinde de olduğu gibi bazı rivayetlerin sözlü anlatımda değişikliklere uğramış olmalarıdır. İslamiyet ve Hristiyanlıkta da farklı anlatıların olması sufi çevrelerden yayıldığına dair olan rivayetlerin varlığı da dikkat çekicidir. İki farklı anlatıda da kötü bir kadın vurgusunun olması ve o kadının mezarında ortaya çıkan bir ağaç ve bu ağacın bir meyvesi olarak gösterilmesi de kahveye dair rivayetlerin çeşitliliği göz önüne alındığında önemlidir.

1.3. Kahvenin Osmanlı'ya Gelişi

Kahvenin ortaya çıkışı ile ilgili rivayetlerde olduğu gibi, kahvenin Osmanlı topraklarına gelişi ve topraklarda yayılışı ile ilgili de çeşitli rivayetler vardır. Seyyah dervişler arasında bilinen ve tanınan kahvenin yine onlar aracılığı ile geniş coğrafyalara yayıldığı düşünülür. Kahve, özellikle Rifâî, Halvetî, Nakşî, Mevlevî dervişler aracılığı ile Mısırdan Balkanlara kadar geniş bir coğrafyada yayılma ve tanınma imkânı bulmuştur.¹⁸ Dervişlerin yanı sıra, ticaret adamları ve hacılar da kahvenin yayılmasını kolaylaştırmıştır.

16. yüzyılın başından itibaren Osmanlı toplumunda tanınmaya, bilinmeye ve kullanılmaya başlanan kahvenin serüveninin, 1517 yılında Osmanlı'nın Kahire'yi fethi ile başladığı düşünülmektedir.¹⁹ Mısır el-Ezher Üniversitesi'ndeki öğrencilerin tahsilleri sırasında kahve içmeleri vesilesiyle 16. asrın başlarında kahve tüketiminin Mısır'da yaygınlaşmaya başladığı düşünülür.

1517 yılında Mısır'ın Osmanlı himayesine geçmesiyle kahve, Osmanlı sınırları içinde tüketilen bir ürün haline gelir ve artık kahvenin başkent İstanbul'a ulaşması kaçınılmaz olur. Kanuni Sultan Süleyman devrinden önce Mısır'a giden tüccarların ve hac vazifesi için Mekke ve Medine'ye gidenlerin kahveyi tanıdıkları, içtikleri ve hakkında konuştukları bilinir fakat Kanuni dönemine kadar Osmanlı topraklarında kahve içen

¹⁸ Ekrem Işın, "Bir İçecekten Daha Fazla: Kahve ve Kahvehanelerin Toplumsal Tarihi", **Tanede Saklı Keyif Kahve**, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2001, s. 24.

¹⁹ Tülin Değirmenci, "Kahve, Bahane Kahvehane, Şahane: Bir Osmanlı Kahvehanesinin Portresi", **Bir Taşım Keyif: Türk Kahvesinin 500 Yıllık Öyküsü**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 2015, s. 120.

ve satan yoktur.²⁰ Mısır halkının mescitten önce kahvehaneye gittiğinden Gelibolulu Mustafa Âlî'nin *Hâlâtü'l-Kâhire Mine'l-âdâti'z-zâhire* adlı eserinde bahs olunmaktadır. Eserde Mısır halkının kahveye olan ilgisi ve alakası işlenmiştir eserde Gelibolulu'nun anlattıkları son derece dikkat çekicidir.²¹

Kanuni Sultan Süleyman devrinde Yemen Valisi olan Özdemiş Paşa çok beğendiğı ve sevdiği kahveyi sultana hediye eder ve kahve Osmanlı topraklarında tüketilmeye ve yayılmaya başlamıştır. Özdemiş Paşa ile ilgili olan bir başka rivayet ise kahvenin Habeşistan'dan Yemen'e ilk kez 1450 yılında Özdemiş Paşa tarafından getirildiğı ile ilgilidir.²² Bu rivayet de gerçeğı yansıtmamaktadır. Özdemiş Paşa'nın 1561 yılında vefat ettiğı düşünülecek olursa 1450 yılında Yemen'e bir kumandan olarak kahve getirmesinin pek de mümkün olamayacağı âşikârdır. Bu bilgi ile kahvenin İstanbul'a 1517 yılında Özdemiş Paşa ile geldiğı bilgisi de birbiriyle örtüşmemektedir. Bununla birlikte, kahvenin tanınırlığı Özdemiş Paşa ile olabilir ki böyle bir durumda 1549 yılı ve sonrası için bir tarihlendirme yapabiliriz. Bu tarihlendirme Peçevî Tarihinde verilen tarihe yakın bir zamanı işaret eder.²³ Peçevî Tarihi'nde 1554 yılından önce Rumeli'de kahvenin tanınmadığı söylenir.²⁴ Kâtip Çelebi bu tarihi 1543, Solakzade ise 1561-1562 olarak verir. Kâtip Çelebi, *Mizanü'l-Hakk Fî İhtiyâri'l-Ehakk* adlı eserinde 1543 yılında Yemen'den gelerek Tophane Limanı'na yaklaşan gemilerde kahve olduğundan bahseder fakat bu gemiler, kahve taşıdıkları için tek bir fetva ile batırılmışlardır.²⁵

Kâtip Çelebi'nin bu yazdıklarına ek olarak, Cezîrî'nin de aynı yıl İstanbulda padişahların kahveyi yasakladığına dair bilgi vermesi ve bu haberlerin Hac

²⁰ Talat Mümtaz Yaman, "Türkiye'de Kahve ve Kahvehaneler", **Ehl-i Keyfin Kitabı**, Haz. Fatih Tığlı, Kitabevi, İstanbul 2011, s. 8.

²¹ Gelibolulu Mustafa Âlî, *Hâlâtü'l-Kâhire Mine'l-âdâti'z-zâhire*, Hz. Orhan Şaik Gökyay, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1984.

²² Sıdika Bulduk, Tufan Süren, "Türk Mutfak Kültüründe Kahve", **Maddi Kültür**, İstanbul, 2015, c.1, nr. 299, s. 309.

²³ Özdemiş Paşa'nın Yemen Beylerbeyi görevinden 1554 yılında azledildiğı ve azlinden sonra hükümetin daveti üzerine İstanbul'a geldiğı ve Kanuni Sultan Süleyman ile görüştüğü ifade edilmektedir.

²⁴ İbrahim Peçevî Efendi, **Tarih-i Peçevî**, c. 1, Matbaa-i Amire, İstanbul, 1283, s. 363.

²⁵ Kâtip Çelebi, *Mizanü'l-Hakk Fî İhtiyâri'l-Ehakk*, Hz. Süleyman Uludağ, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2018.

mevsiminde Mekke’de yayıldığını belirtmesi, kahvenin çok daha önceden İstanbul’da tanınmaya ve kullanılmaya başlandığına işaret eder.²⁶

Peçevî Tarihi’ne göre, bu gemilerin batırılmasından birkaç yıl sonra, 1554-1555 yıllarında, biri Şam diğeri Halepli iki Suriyeli İstanbul’a gelerek Tahtakale’de kahvehane işletmeye başlarlar. Böylece İstanbul’un ilk kahvehaneleri, Hakem ve Şems adındaki bu iki kişi tarafından kurulmuş olur. Gelibolulu Mustafa Âlî Efendi bu tarihi 1553, Hüseyin Ayvansarayî ise 1551-1552 olarak verir.²⁷ “Zuhûr-ı kahve be-diyâr-ı Rûm” mısraı ise ki Esmarü’t-Tevârîh’te geçer 1554 yılını işaret eder.

Bazı araştırmacılar, kahvenin Osmanlı topraklarına gelişinin daha erken olduğunu savunur. Örneğin, Braudel 1511 yılını, Solakzade ise 1519 yılını işaret eder. Sonuç olarak, kahvenin İstanbul’a ve Osmanlı topraklarına geliş yılı hakkında kesin bir tarih bilgisine varılamamakla birlikte, yaygın olan görüş Kanuni Sultan Süleyman Devrinde Osmanlı topraklarında tüketilmeye başlandığı yönündedir.

1.4. Kahve İle İlgili Yasaklar

1.4.1. Mekke ve Kahire’deki Yasaklar

Bazı araştırmacılar kahve ile ilgili ilk yasağın 1511’de Mekke’de gündeme geldiğini belirtir. Mekke muhtesibi Hayır Bey’in bir gece vakti cami kenarında toplanıp kahve içenleri görmesi üzerine, kahvenin aleyhine ilk hareketler başlar. Halbuki daha önce, kahvenin Mekke’deki ulemanın da desteğiyle, içilmesi yasaklanmasına rağmen kahve tiryakileri, Memlûk sultanının Kansu Gavri’nin fermanındaki kahvenin mutlak olarak haram sayılmaması gerektiğine dair olan ifade kahve tiryakilerinin işini kolaylaştırmıştır.

Hayır Bey ile ilgili olan bu anlatının Abdülğaffar versiyonunda, kahvenin yasaklanmasına ait ilk girişimin Hayır Bey’den değil, İran asıllı hekim kardeşler olan Kâzerûnî ve Alaüddin’den geldiği ve bu kişilerin Hayır Bey’i yönlendirdiği ifade

²⁶ İdris Bostan, “Kahve,” **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, s. 202-203.

²⁷ İdris Bostan, “a.g.m.”, s. 202-203.

edilir.²⁸ Ona göre, bir cuma gününde ulemanın önde gelen temsilcilerinin de katıldığı bir meclis toplanarak kahveyi yasaklamıştır. Ulema, kahvenin yasaklanmasına pek gönüllü olmadı ve keyif verici, zevk uyandırıcı etkisi ortaya çıktığı durumda haram olarak sayılması gerektiğini ifade ettiler. Bu görüşlerinin temelinde ise, her yiyeceği Allah'ın yarattığı ve Allah'ın yarattığı yiyeceğin yasaklanmaması gerektiği görüşü vardı. Onun üzerine Hayır Bey iki doktorun görüşüne başvurmak gerektiğini söyleyerek, bu iki doktorun hükümleri sayesinde kahveyi yasaklattı. Bu yasaklamadan sonra, Hayır Bey'in kahve yaktığı, hatta kahve içen ya da kahve satan kimseleri dövdüğü rivayet edilir. Buna rağmen, Hayır Bey'in kahvenin aleyhinde olan tüm çabaları ve girişimleri, resmi otoritenin kendisini yok sayması nedeniyle başarısız olmuştur. Çünkü Kahire'den gelen fermana göre, kahve içilen sohbet ortamları uygun görülme de içeceğin kendisi yani kahve haram sayılmıyordu.²⁹

Mekke'de kahveye ikinci yasak 1525-1526 yılında gelmiştir. Bu tarihte Muhammed İbn el-Arak kahvehanelerin kapatılması kararını vermiştir. Bununla birlikte, kahvenin caiz olduğunu belirtmiş ve kahvenin kendisinin yasaklanması için herhangi bir çaba göstermemiştir. el-Arak'ın ölümünden sonra kahvehaneler tekrar açılmıştır. el-Arak'ın kararı kahve merkezli olmamakla birlikte kahvehaneleri hedef alan niteliktedir.

1544 yılında Hac sırasında Padişahın kahveyi yasakladığı aktarılır. Bu yasağın önemi, kahve ile ilgili tartışmalardan yönetimin de haberdar olduğuna dair ilk kanıtlardan biri olmasıdır fakat bu yasağa yalnızca bir gün uyulduğunu ve sonrasında Mekkelilerin hayatlarına devam ettikleri de belirtilir. Kahveye dair alınan bu yasak kararı, Mekke'de yaşayan, kimliği belli olmayan bir Türk kadının şikâyeti üzerine alınmıştır. Bu kadının asıl şikayetçi olduğu konunun ne olduğuna dair bir açıklama da bulunmamaktadır.³⁰

Kahire de Mekke gibi kahve ve kahvehanelerin yasaklanması sürecinin öznesi olmuştur. Kahvenin Kahire'de yasaklanması ile ilgili ilk olay el-Ezherde meydana

²⁸ Ralph S. Hattox, **Kahve Ve Kahvehaneler Bir Toplumsal içeceğin Yakındoğu'daki Kökenleri**, Çev. Nurettin Elhüseyni, Haz. Ayşen Anadol, İstanbul, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 1996, s. 28.

²⁹ Ralph S. Hattox, **a.g.e.**, s. 37.

³⁰ Ralph S. Hattox, **a.g.e.**, s. 33.

gelmiştir. el-Ezher, bu alışkanlığın yaygınlaştığı yerdir. El-Ezher vaizi Ahmet İbn Abdülhak el-Sumbatî, kendisine yöneltilen kahve helal midir sorusunu haramdır şeklinde cevapladıktan sonra, bu konuda hiddetli vaazlar vermiştir. Bu vaazlar sonucunda, kahve taraftarları sokaklara dökülmüş ve bireysel şiddet olayları artmıştır. Bunun üzerine kadı, kahvenin caiz olduğuna dair bir hüküm vermek durumunda kalmıştır.

Kahire’de kahvenin yasaklanması yalnız bu olayla sınırlı değildir. Bir ramazan gecesi kahvehanede vakit geçiren kişiler tutuklanmıştır. Buna rağmen, halk olayı pek önemsenmemiş ve kahve sevdalıları birkaç gün sonra eski düzenlerinde yaşamaya devam etmişlerdir. Gelibolulu Mustafa Âlî de 1568’te Kahire’yi ziyaret ettiğinde, şehirdeki kahvehanelerden ve bu yerlerin toplum hayatındaki rolünden *Hâlâtü’l-Kahire mine’l-Âdâti’z-Zâhire* adlı eserinde etraflıca bahseder. Mısır diyarında kahvehanelerin aşağılık ve tiryakilerle dolu olduğunu güneş doğmadan kahvehane köşelerine geldiklerini akşama kadar eğlendiklerini ve kiminin keyif ehli kiminin de köle olduğunu şehrin kimi kahvehanelerinin ağzı salyalı divanelerle dolu olduğunu ifade eder.³¹

1.4.2. Osmanlı’daki Yasaklar

Kahvenin halk arasında yayılması, bazı din adamlarının durumdan şikayetçi olmalarına sebep olmuştur. Zira onlara göre, halk mescit yerine kahvehaneye gitmeyi tercih etmektedir. Din adamlarının kahve hakkında bu olumsuz görüşleri, dönemin şeyhülislamının da kahve ile ilgili bir fetva vermesine neden olmuştur.

Kanuni Sultan Süleyman devrinin ünlü şeyhülislamı Ebussuud Efendi, kahve hakkında kendisine sorulan sorulara cevap verirken, kahvenin zararlarından bahsetmiştir:

“1. soru: Zeyd, mütalaaya kuvvet için yahut yemeğin sindirilmesi için kahve içse helal olur mu?

³¹ Detaylı bilgilendirme için: Gelibolulu Mustafa Âlî, *Hâlâtü’l-Kâhire Mine’l-Âdâti’z-Zâhire*, Haz. Orhan Şaik Gökyay, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1984, s. 41.

Cevap: Fasıklar, eğlence ve fesatlık aleti ile içtikleri mekruhu adam kullanır mı?

2. soru: Kahvehanelerde heva ehli toplanıp ayrı meclis kurup satranç, tavla ve bunun gibi boş sözler edip bu ettiklerinin haramlığını hatıra getirmeyip hafife alıp bu gibi hâl ile kahvenin helal olduğuna inananlara şer'an ne lazım olur.

Cevap: Hepsi Allahu Taala hazretlerinin, meleklerin ve bütün Müslümanların lanetine uğrar.

3. soru: Padişah hazretleri kahveleri defalarca yasaklamışlar iken halk yasağa uymayıp başıbozuk tayfasından bazı kimseler geçimlerini sağlamak için kahvehaneler tutup hengameleri germ olmak için yanlarına yalın yüzlü şakirtler alıp tavla ve satranç gibi bazı oyun ve eğlence aletleri hazırlayıp (bulundurup) şehrin heva ehli, boşboğaz ve işsiz güçsüzleri toplanıp afyon ve afyon sakızı yiyip üzerine kahveler içip kıvamlarında oyuna ve yalan yanlış işlerle meşgul olsalar, beş vakit namazlarını ihmal eyleseler, şer'an zikredilen satıcılara, kahve içenlere ve men edilmesine kadir olup men etmeyen hâkime ne lazım olur.

Cevap: Adı geçen kabahatlere teşebbüs edenler şiddetli cezalar ve uzun hapislerle men edilip, önlemekte ve yasaklamakta gevşek davranan hâkimlerin azledilmesi lazımdır.

Fetvalarından da hareketle Ebussuud Efendinin, ibadetlere zarar vermesi ve güvenlik gibi çeşitli sebeplerle kahvehaneleri yasakladığı görülür. Divan kararları ile ilgili ilk yasak 1559 yılında Humus'ta yeni yapılan kahvehanenin kapatılması ile ilgilidir. Bu kararda kahvenin bid'at³² olarak sayıldığı ve kahvehaneye gelen kimselerin kavga ettikleri ifade ediliyor.³³ İlk karardan yaklaşık altı yıl sonra yeni bir karar verilmiştir ve bu karar da Kudüs içindir. Bu kararın nedeni olarak ise kahve değil, kahvehanelerin varlığı gösterilir. Kahvehanelerden önce halkın ibadetlerine devam ettiği, fakat kahvehanelerin ibadetler noktasında zarar verdiği ifade edilir.³⁴

Kanuni Devrinde İstanbul'da yasaklanan, açılan kahvehaneler, II. Selim zamanında tekrar yasaklanır. Kutsal bir mekânda din ve gelenek ile zıt düşen hâl ve hareketlerin varlığından dolayı böyle bir karar alındığı beyan edilmiş ve ferman gönderilmiştir.³⁵

³² Hz. Peygamber'den sonra ortaya çıkan her şey, dinî mahiyette görülen amel ve davranışlardan başka günlük hayatla ilgili olarak sonradan ortaya çıkan yeni fikirler, uygulama ve âdetler detaylı bilgi için TDV İslam Ansiklopedisi Bid'at maddesine bakılabilir. Rahmi Yaran, "Bid'at", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/bidat>, Erişim Tarihi: 22.05.2022.

³³Seyit Ali Kahraman, "Osmanlı'da Kahve ve Kahvehane", **Bir Taşım Keyif Türk Kahvesinin 500 Yıllık Öyküsü**, ed. Ersu Pekin, Türk Kahvesi Kültürü ve Araştırmaları Derneği, s. 50.

³⁴Seyit Ali Kahraman, **a.g.e.**, s. 50.

³⁵ Seyit Ali Kahraman, **a.g.e.**, s. 50.

Kahvehanelerin sayısının hızla artması önemli sorunlardan biri olmuştur ve bu hızlı artış, peşinden yasakları getirmiştir. Bir içecek olan kahvenin değil, politik bir merkeze dönüşen kahvehanenin varlığı bu yasakların sebebi olarak ifade edilmiştir. Bir başka deyişle, kahvehane, otorite için kontrolsüz büyüyen bir güç haline geldiği için, devlet otoritesi, kahvehanelerde oluşan sosyalleşme biçimine karşı çıkmıştır.³⁶ Bu sebeple bazı araştırmacılar, kahvehane yasaklarının sebebini doğrudan yönetim kadrolarının rahatsızlığına ve kamusal alanların kullanımının düzenlenmesine bağlar.³⁷

Şeyhülislam Bostanzade'nin 52 beyitlik manzum fetvası ise kahvenin etrafında oluşan haram-helal tartışmalarında, kahvenin haram olmadığını bildirmesi yönüyle önemlidir. Bazı araştırmacılar, Bostanzade Efendi'nin kahveyi sevdiği bu manzum fetvayı da kahveye olan sevgisi dolayısıyla verdiğini düşünmektedir.

Şeyhülislam Ebussuud Efendi'nin *“her ne ki fahim mertebesine vara, yani kömür ola, sırf haramdır”* şeklindeki fetvası üzerine kahvehaneler kapatılmıştır. Bu yasak, Şehzade Mehmet'in sünnet düğünündeki esnaf geçidi sırasında, kahvecilerin durumlarını III. Murad'a izah etmeleri ve dertlerini iletmelerinden sonra kaldırılmıştır.

Kahvehane yasaklarının en önemlisi IV. Murad döneminde gerçekleşmiştir. Tütünün Osmanlı topraklarına girmesi ile ortaya çıkan tütün tiryakiliği, kahve ve kahvehanelere olan ilgiyi daha da arttırmıştır. II. Osman'ın ölümünden sonra isyancıların toplandıkları mekanlar haline gelen kahvehaneler, adeta ayak takımının yeri haline gelmiştir. 1633 yılında meydana gelen büyük İstanbul yangını, kahvehanelerin yasaklanması için gerekli sebep olarak görülmüş ve IV. Murad kahveyi, tütünü ve afyonu yasaklamış ve kahve içenleri idam cezası ile cezalandırmıştır.³⁸ IV. Murad, Büyük İstanbul Yangınından sonra bu kararı almıştır fakat Naima bu baskı ve yasakların nedeni olarak İstanbul yangınına değil kahvehanelerde devlet sohbetlerinin yapılmasını gösterir ve Sultan IV. Murad'ın bu

³⁶ Uğur Kömeçoğlu, *Homo Ludens ve Homo Sapiens Arasında Kamusalılık ve Toplumsallık: Osmanlı Kahvehaneleri*, **Osmanlı Kahvehaneleri: Mekân, Sosyalleşme, İktidar**, Haz. Ahmet Yaşar, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2018, s. 60.

³⁷ Selin Şahbaz, “Geçmişten Günümüze Kahvehaneler. Kahvehanelerin Sosyal Yaşamdaki Yeri ve Önemi, Aydın Merkez Örneği”, Yüksek Lisans Tezi, Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007, s. 49.

³⁸ Reşat Ekrem Koçu, **Haşmetli Yosmalar-Osmanlı Tarihinde Yasaklar**, Doğan Kitap, İstanbul, 2017, s. 97.

kararı siyasi bir bahaneye sığınarak aldığını, Genç Osman'ın öldürülmesinin intikamının yeniçeri eşkıyasından bu şekilde alındığını III. Murad gibi IV. Mehmed'in de devletin emniyetini bozmamak için kahvehaneleri kapattığını ifade eder. Bazı araştırmacılar ise IV. Muradın bu kararı almasında Kadızadelilerin de etkisinin olduğunu belirtir. Bilindiği gibi, Kadızadeliler, Osmanlın dini hayatında önemli bir yere sahiptir ve devletin sosyal ve kültürel hayatına da müdahale ettikleri bilinir³⁹. Bu sebeple, tütün ve kahve gibi keyif verici maddelerin caiz olup olmadığı konusunda IV. Murad'ı da etkiledikleri ve bu kararı almasında etkili oldukları düşünülür. 1043 yılında İstanbul'da çıkan büyük yangından sonra Kadızade'nin telkinleri kahvehaneleri yasaklamış ve yasaklara uymayanları idam ettirdiği düşünülür.

Kâtip Çelebi'ye göre ise, IV. Murad'ın bu yasaklarının nedeni halkın iyiliğidir; kahvehane sahipleri kahvelerin açılmayacağını anlayınca, kahvehanelerini başka dükkânlara çevirmişlerdir fakat İstanbul dışında kahvehaneler faaliyetlerini sürdürmektedir. Edirne'de yasağa rağmen kahvehanelerin açıldığı haberini alan Sultan Murad'ın, bostancısı ve cellatlarını Edirne'ye gönderdiği ve birkaç kişinin idam edildiği bilinir.⁴⁰ Bununla birlikte, Sultan Muradın kahvehaneleri yasaklamasına karşın, kahve ticaretinin devam ettiği anlaşılmaktadır. Ayrıca Evliya Çelebi, Seyahatnamesinde esnaf geçit töreni sırasında kahve tüccarlarının adları da zikredilmektedir.

Her ne kadar kahve içmek, devlet nezdinde bir ikram olarak kabul edilmişse de yasaklar ve fetvalar toplumun bilinçaltını etkilemiştir, 17. Yy vakalarını kaleme alan Naima Efendi, İbşir Paşadan bahsederken, onun kahve yerine sıcak süt içtiğine vurgu yapmıştır.⁴¹ Halbuki Sultan I. İbrahim döneminde kahve ve tütün yasağının pek önemsenmediği ve hatta vezirlerin bile kahvehaneler yaptırıp bu kahvehaneleri kiraya verdikleri bilinmektedir. II. Selim dönemine gelindiğinde, kahvehanelerin yıkılıp, sahiplerinin cezalandırıldığını bildiren bir fermanla karşılaşırız:

³⁹ Kadızadeliler hakkında detaylı bilgi için bkz. Semiramis Çavuşoğlu, "Kadızâdeliler", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/kadizadeliler> Erişim Tarihi: 15.05.2022.

⁴⁰ Reşat Ekrem Koçu, **a.g.e.**, s. 102.

⁴¹ Zeynep Tarım, "Osmanlı Devlet Teşrifatında Kahve İkramı", **Bir Taşım Keyif Türk Kahvesinin 500 Yıllık Öyküsü**, ed. Ersu Pekin Türk Kahvesi Kültürü ve Araştırmaları Derneği, 2015, s. 215.

“Fesât ve şeytan ruhlu takımının icad edip yaydıkları yalan ve uydurmaları hayr ve şerrini bilmez ve yarar ve zararını fark eylemez ahmakân ve eblehân gürûhı dahi kahvehânelerde ve berber dükkânlarında birbirlerine rivâyet iderek had ve vazîfelerinden hâric ve Devlet-i Aliyye’ye dair kelimât söylemeye cesâret eyledikleri ihbâr olunduğına binâen o türlü kelâm söylemeye cesâret olunduğı tashîh olunan kahvehâne ve berber dükkânları kapatılıp yıkılarak, gerek dükkân sâhibleri ve gerek faydasız ve boş laf söylemeğe cüret idenler yakalanıp ve cezalandırılıp ve sürülmek lâzım gelüp, ancak bir defa eyicek tenbîh ile ikâz itdirilmek merhametle hükmedene uygun olmağla bu defa cümleye tenbîh ve ikâz için o türlü dükkânlardan en kötü şöhretli olanlar kapatılıp yıkılarak ve sâhibleri sürülüp ve her semtün hâkimler ve zabitlerine başka başka fermân-ı âlî ile tenbîh olunmağla bundan sonra kahve ve berber dükkânlarında ve diğer dükkânlarda ve halkın toplandığı yerlerde ve ricâl-i Devlet-i Aliyye dâirelerinde ve hademe ve katipler arasında vazîfesi olmayan devlet işlerine dâir söz söylemeye cesâret ider her kim olur ise yanında bulunanlarla beraber yakalanıp ve diğerlerine ibret için cezalandırılıp ve hükm-i siyâset icra kılınmak için taraf taraf mahsus tebdiller (hafiyeler) ve tebdîl oldığı bilinmeyecek âdemler tayîn (olunsun) ”⁴²

1826 yılında yeniçeri ocağını kaldıran II. Mahmut da yeniçeri ocağını kapatırken kahvehaneleri de kapatmıştır. Reşat Ekrem Koçu, bu kararın ortalığın yatıştırmak için alındığını ifade eder. Gerçekten de 1830 yılında kahvehane yasağı kaldırılmış ve kahvehaneler bir daha yasaklanmamıştır.⁴³

II. Abdülhamit döneminde dahi kahvehaneler özgürce girip çıkılan bir mekân haline dönüşmüştür. Bazı araştırmacılar, devletin toplu mekanlarda hafiyelik işlerinin kolaylaştırdığı için kahvehaneleri serbestleştirdiğini dile getirirler. Gizli işler çevirmedeğini kanıtlamak isteyenlerin sık sık kahvehaneleri ziyaret etme nedeni olarak da bunu gösterirler.

⁴² Muhammed Ali Can, “Osmanlı Toplumunda Kahve ve Kahvehaneler”, (Lisans Bitirme Tezi), Bartın Üniversitesi, Bartın, 2018, s.38

⁴³ Koçu, III. Selim, IV. Mustafa ve II. Mahmud’un saltanatları döneminde kahvehanelerin adeta haşerat yuvası olduğu, ırz ve namus sahiblerinin lüzum görmedikçe evlat ve eyalini kahvehaneler yüzünden dışarı çıkarmadığını dört kaşlı delikanlıların yeniçeri erazilinin sarkıntılıklarına uğradığını ifade eder. Yeniçeri kahvehaneleri baldırı çıplak külhanilerin tüm gün afyon, şarap ile keyif çatanların yeri haline gelmiştir.

1.5. Fetvalar

1.5.1. Ebussuud Efendi'nin Fetvası

1543 yılında İstanbul'a gemiler gelir ve bu gemilerin içleri kahve ile doludur fakat Ebussuud Efendi'nin kahvenin haram olduğuna dair fetva verir ve gemiler dolusu kahve boğazın serin sularına gömülür. Kâtip Çelebi bu hadiseyi şöyle aktarır: “getiren gemileri deldirip kahve yüklerin deryaya gark ettirdi. Ebussuud Efendi'ye göre, *“feseke ve âlet-i levh ü fücür ile içilen kahve nedeniyle kahvehanelerde ehl-i hevâ cem' olup, meclis kurup, satranc ve tavla oynamakda ve bu misüllü mâlâyâ'ni kelimât itmektedirler”* bu yüzden “kahve-nûşları te'dib itmeyen hükkâm'ın da azledilmesi gerekmektedir:

“Dinin sığınağı sultan pek çok kez kahvehaneleri yasakladı. Ancak haylaz kişiler bunu dikkate almamakta direniyor, kahvehaneleri ayakta tutuyorlar. Kalabalıkları çekmek için onlar sakalsız çıraqları çalıştırıyorlar ve satranç ve tavla gibi oyun ve eğlence aletlerini hazırda bulunduruyorlar. Şehrin boş gezen, eğlenceye düşkün, serseri gençleri burada afyon ve haşhaş içmek için toplanıyorlar, oyun ve sahte bilimlere dalıyorlar ve yapmaları gereken ibadetleri ihmal ediyorlar. Kanunen bu kahvecileri ve içkicileri engelleme imkânı olup da bunu yapmayan kadiya ne lazım gelir?

Cevap: Bu çirkin fiilleri işleyenler ağır ceza ve hapisle engellenmeli ve bir daha yapmamaları sağlanmalıdır. Onları bu işlerden alıkoymayan kadılar da görevden alınmalıdır”⁴⁴

Ebussuud Efendi'nin kahve ile ilgili bu fetvasına baktığımızda bu kararı almasının nedeni olarak kahvehanelerin düzeni bozduğu fikrine sahip olduğu görülür. Kahvehanelerde boş gezen işsiz gençlerin buralarda toplanıp afyon ve haşhaş içip tüm gün oyun oynadığını ibadetlerini yerine getirmediklerini ifade eder. Kahvehane sahiplerinin kahveleri daha çok ilgi çeksün ve rağbet görsün diye sakalsız çıraqlar çalıştırdığını ve tavla vb. gibi çeşitli oyunları oynattıklarını ifade eder. Kahvenin kömürleşinceye kadar kavrulması onun haram sayılmasına neden olmuştur. Sokaktaki gençlerden imamlara kadar halkın tümünün kahve ve kahvehaneye olan bu büyük ilgisi fetvanın oluşum sürecini hızlandırmış ve kahve fışk sayılarak haram ilan edilmiştir.

⁴⁴ İlyaz Bingöl, **Osmanlı'da Kahvehane ve Toplumsal Hayat Mekanları**, Gram Yayınları, İstanbul 2013, s. 91.

1.5.2 Bostanzade'nin Manzum Fetvası

Kahve hakkında fetvalar konu edildiğine akla ilk gelen fetvalardan biri de Şeyhülislam Bostanzade Efendi'ye ait olan ve kahvenin içilmesinin caiz olduğuna yönelik olan fetvadır. Fetva, manzum bir şekilde kalem alınmış olması yönüyle de dikkat çeker. Bostanzade Efendi bu fetvada İштиpli Vaiz Emir Efendi'nin 12 beyitten oluşan sorularına cevap vermiştir. Bu 12 beyitlik kısımda İштиpli kendi şüphelerinden de bahsetmiş ve Bostanzade Efendiye soru olarak iletmiştir. Bu soruları ise Bostanzade cevap kısmında ayrıntılı olarak cevaplamıştır.⁴⁵ Fetvada kahvenin niteliklerinden de bahseden Bostanzade bu fetvası ile kahve hakkındaki ihtilafları ve tartışmaları azaltmıştır.

“Fe ‘ilâtün mefâ ‘ilün fe ‘ilün”

*Müfti-i müşkil-i savâb u hatâ
Mesned-ârâ-yı mahfil-i fetvâ⁴⁶*

*Müşkilüm var cenâbuna geldüm
Eylerem hazretünden istiftâ⁴⁷*

*Kahvenün hull u hürmetinde meger
Bir iki şübhe ârız oldu bana⁴⁸*

*Evvelen hey'et-i idâresidür
Ehl-i meclis içinde hamr-âsâ⁴⁹*

⁴⁵ Muhittin Eliaçık, “Bostanzade Muhammed Efendi'nin Manzum Kahve Fetvası-Tenkitli Metin”, **Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi**, nr. 9(4), 2020, s. 1442-1453.

⁴⁶ Fetva makamını güzelleştiren zorlukların ve güçlüklerin müftüsü

⁴⁷ Zorluğum, güçlüğüm var, huzuruna geldim, senden fetva isterim.

⁴⁸ Kahvenin haram ve helal olması ile ilgili bende bir iki şüphe oluştu.

⁴⁹ İlk olarak meclis ehli içerisinde şarap gibi devr eder.

*Sâniyen sekri var humâra şebîh
Sâlisen berd ü yübsidür tab ‘â⁵⁰*

*Bârid ü yâbisün müdâvemetin
Bedene key zarar dimiş hükemâ⁵¹*

*Râbi ‘an muhtemel-durur sâkî
Kâsesine harâm ide ilkâ⁵²*

*İhtilât eylese harâm u helâl
Hürmeti cânibinedür fukahâ⁵³*

*Hâmisen zemme bâis olmuşdur
Her ne meclisde kim içe zürefâ⁵⁴*

*Bu-durur şübhem evvel ü âhir
Eylerem bir bir anı istiksâ⁵⁵*

*Her ne denlü cevâb zâhir ise
Bana oldu setîr ü nâ-peydâ⁵⁶*

*Hâme-i lutfun-ıla sultânım
Umaram idesin anı imlâ⁵⁷*

Cevab-ı Evvel

⁵⁰ İkinci olarak şaraba benzer şekilde içilir. Üçüncüsü ise tabiatı soğuk ve kurudur.

⁵¹ Hekimler sürekli soğuk ve kuru içmek bedene zararlıdır der.

⁵² Dördüncüsü sakiler kahve fincanlarının içerisinde haram şeyler ekleyebilir.

⁵³ Fıkıh âlimleri haram ve helalin karışabileceği fikri ile kahvenin haram olduğundan taraftırlar.

⁵⁴ Beşincisi, her içildiği mecliste dedikodusu yapılmıştır.

⁵⁵ Tüm şüphelerim neticede bunlardır hepsini dikkatli bir şekilde araştırıyorum.

⁵⁶ Cevaplar ne denli açık ise de bana görünmeyip gizli kaldı.

⁵⁷ Sultanım kaleminin lütfu ile bu soruları yazmanı umut ediyorum.

*Dinle ey sâ'il-i savâb u hatâ
Müşkil-endâz-ı mahfel-i ulemâ⁵⁸*

*Kahve hakkında zikr olan şübehât
Vehmdür cümlesi medâr-ı riyâ⁵⁹*

*Evvelâ hey'et-i idâre dimek
Cehle dâ'ir kelâm-ı bî-ma'nâ⁶⁰*

*Hey'et-i meclise olaydı eger
Zerrece i'tibâr-ı şer'-i 'alâ⁶¹*

*İçdüğün kâse kâse şerbetler
Cümlesi hep harâm olurdu sana⁶²*

*Fahr-i 'âlem ki hüccet-i Hakk'dur
Fi'li de kavli gibidür nassâ*

*Ya 'nî mestûrdur Sahîhayn'da
Bir gün ol pâdişâh-ı her dü-serâ⁶³*

*Lebeni toldurup sâfî kadehe
İtdi ashâb-ı suffeye iskâ⁶⁴*

Sünnet olmuş-durur bu vaz '-ı hasen

⁵⁸ Doğru mudur yanlış mıdır diyerek ulema meclisine bu zorluğu atan kişi, dinle!

⁵⁹ Kahve hakkında söylenen tüm şüpheler ikiyüzlülüğün dayanağı vesvese ve kuruntudur.

⁶⁰ Öncelikle kahvenin meclislerde döndürülerek içilmesi cehaleti gösteren anlamsız, boş bir sözdür.

⁶¹ Şeriat meclisindekiler döndürülerek içilmesine zerre kadar önemli olsaydı.

⁶² İçtiğin kase kase şerbetlerin hepsi sana haram olurdu.

⁶³ Hz. Muhammed Hakkın delilidir sözleri de yaptıkları gibi kesin hükümdür, Sahîhaynda yazılıdır.

Birgün iki cihanın şahı

⁶⁴ Saf kadehe süt doldurup Ashâb-ı Suffeye içirdi.

İder ümmet olan anı icrâ⁶⁵

*Ehl-i meclis tenâvül eyler iken
İtse tagyîr-i vaz' u şekl ammâ⁶⁶*

*Ya 'nî sekrâna eyleyüp teşbîh
Kendüyi herze-gûy u herze-derâ⁶⁷*

*Ana lâbüd harâm olur su dahi
Niyyeti bed olursa hamr-âsâ⁶⁸*

Cevab-ı Sâni

*Sâniyen sekr var dimen buna sen
Mest ü lâ-ya 'kılânedür bu edâ⁶⁹*

*Tecrübe ile kim yakîniyyât
Ekseri tecrübeyledür şer'â⁷⁰*

*Bize ilm-i yakîni gelmişdür
Zerrece sekri olmaya kat'â⁷¹*

Cevâb-ı Sâlis

*Şübhe-i sâlisün degil vârid
Katı bâridce söz-durur hakkâ⁷²*

Bârid ü yâbis olmadan bir şey

⁶⁵ Bu güzel âdet sünnet olmuştur ve ümmeti bu âdeti icra eder.

⁶⁶ Meclis ehli yiyip içerken şeklini bozar.

⁶⁷ Sarhoşlara kendini benzetip boş sözler söylelse

⁶⁸ Niyeti şarap gibi kötü olursa su dahi ona haram olur.

⁶⁹ İkinci olarak bunda sarhoşluk var demek akılsızca bir davranıştır.

⁷⁰ Kesin ve doğru olarak bilinen şeyler tecrübe ile olur

⁷¹ Bize de yakîn geldiğinden onun katiyen sarhoşluğu yoktur.

⁷² Üçüncü şüphene hiç ulaşılmaz, erişilmez. Katı ve soğuk bir sözdür.

Hâşa lillâh harâm ola zîrâ⁷³

*Kimi hârr u kimisi yâbisdür
Mütenâvil olan cemî'-i gıdâ⁷⁴*

*Kahvenün nef'i key müşâheddür
Zikr idem bir ikisin icmâlen⁷⁵*

*Evvelâ balgamı izâle ider
Eridür mahv ider komaz aslâ⁷⁶*

*Gaseyân-ile kay'a mâni'dür
Hem haşâda olan riyâha devâ⁷⁷*

*Nef'i vardur dimiş bevâsıradan
Dahi kulunca vü nevâsireden⁷⁸*

*Ya cereb ola göz kapagında
Kızarup nite kim gül-i hamrâ⁷⁹*

*Ya belâ-yı remed ki ana devâ
Olmaya bir tarîk ile cânâ⁸⁰*

*Şol baş ağrısı kim anun sebebi
Zahmet ü şiddet ü harâret ola⁸¹*

⁷³ Kuru ve soğuk olan bir şey haşa haram olsun.

⁷⁴ Çünkü yenilip içilen tüm gıdaların çoğu kuru ve soğuktur.

⁷⁵ Kahvenin görülen keyiflerinden birkaçını söyleyelim

⁷⁶ Öncelikle balgamı ortadan kaldırır.

⁷⁷ Kusmayı ve bulantıyı önler, ağrıları, yelleri giderir.

⁷⁸ Basura, nasıra ve kulunca faydası vardır.

⁷⁹ Göz kapağı kırmızı gül gibi kızarsa ya da uyuz olsa

⁸⁰ Göz ağrısı ve iltihabına faydası vardır cana yol olur.

⁸¹ Sebebi şiddetli ateş olan baş ağrısını

*Kat' ider cümle-i rutûbâtı
Nef'i var agza dir dahi hükemâ⁸²*

*Gözin açmaga kâdir olmaya hiç
Geze âlemde şöyle nâ-bînâ⁸³*

*Mütesâ'id olup buhâr-ı redî
Bürüyüp kala ya dimâgını mâ⁸⁴*

*Gözin açdurmaya hücûm-ı sebel
Elif-i kâmetini ide dü-tâ*

*Çâresi dahi kahve içmekdür
Kahve olur ana 'ilâc u şifâ⁸⁵*

*Kahve iç kahve dâfi'-i gamdur
Vire saykal dimâga akla cilâ⁸⁶*

*Sehere bâ'is olması başka
Mahz-ı lutf-ı Hudâ dimiş sulehâ⁸⁷*

*Kahvenün iki kısmını diyeyin
Berd ü yübsile muttasıf sanma⁸⁸*

Ol ki kışriyyedür anun şânı

⁸² Bütün suyu ve nemi keser, doktorlar ağza faydalı derler.

⁸³ Gözünü açamayan ve ortalıkta hiçbir şey görmeden dolaşan

⁸⁴ Kötü kokulu buhar yükselip kişinin zihnini kapladığında

⁸⁵ Bunun şifası kahve içmektir. Kahve ona şifa ve ilaçtır

⁸⁶ Kahve içmek üzüntü ve kederi yok eder. Cilacı akla ve zihne parlaklık verir

⁸⁷ Kahvenin uykusuzluğa sebebi başka bir durumdur Salihler onu Allah'ın lütfu kabul eder.

⁸⁸ Kahve soğuk ve kuru olarak bilme onun iki kısmını anlatayım.

Bârid u yâbis olmadur tab‘â⁸⁹

Ol ki bünniyyedür anun tab‘ı

Hârrdur gâyet ile itme çirâ⁹⁰

İ‘tiyâd olıcak tenâvüline

Hârr olan nâfi‘ olmadur tab‘â⁹¹

Bâ-husûs eyle tabh ola bünni

Kalmaya anda zerre katre-i mâ⁹²

Ya‘nî kim sâf ola küdürerden

K‘ola fîncân içinde hulk-nüma⁹³

Hîç nazîr ü ‘adîli olmaz anun

Şîr ü hurmâ olursa da meselâ⁹⁴

Cevâb-ı râbi‘

Şübhe-i râbi‘ün ‘acîbdür kim

Ola ‘âkil olana hâtır-sâ⁹⁵

Vehm-i mahz ile kankı mezhebde

Buna tasrîh ola yâhûd îma

Ki i ‘tibârât-ı vehm-ile bir şey’

Ya harâm u helâl ola hâşâ⁹⁶

⁸⁹ Onun şöhreti kuruluk ve soğukluktur

⁹⁰ Tabiatı ise sıkıntı ve darlıktır.

⁹¹ Yeme ve içmeye alışıkça sıcak ve faydalı olur.

⁹² Özenle iyice pişir içinde zerre kadar su kalmasın

⁹³ Bulanıklıklardan, kaygılardan temiz olsun, fîncanın içerisinde yaratılışını gösterebilir.

⁹⁴ Süt ve hurma da ona eşit değildir. Ona benzeyen ve eşit olan yoktur

⁹⁵ Dördüncü şüphen acayip ve tuhaftır.

⁹⁶ Hangi mezhepte zannetme ile haram ve helalliğe yönelik bir açıklama ve ima vardır.

*Misk ü 'ûd u zübâd u 'anberdür
Gâlibâ içine olan mülkâ⁹⁷*

*Buna şâhid yeter müşâhedemüz
Var yürü eyleme yavuz da 'vâ⁹⁸*

*Mat'am u meşrebinde her kişiye
Mü'mine hüsn-i zan-durur ahrâ⁹⁹*

Cevâb-ı hâmis

*Hâmisen zemme olması bâ'is
Degül aslâ müsellemlü'l-fehvâ¹⁰⁰*

*Lutf u hulki olan kimesneye bil
Kahve içmek-durur hemîşe safâ¹⁰¹*

*Arturur lutfını ziyâde ider
Lutf u ihsân olur ol olduğu câ¹⁰²*

*Habs tab'ı olan velî her bâr
Her ne mevzi'de kim ide me'vâ*

*Zehr-i kâtil olur kelâmı anun
Hayra açmaz dehen çün ejderhâ¹⁰³*

⁹⁷ Kahvenin içine eklenen misk, anber ve öddür.

⁹⁸ Buna bizim görmemiz şahitlik olarak yeter var git kötü bir dava gütme.

⁹⁹ Yeme ve içmede Müslümanlara yakışan onlara uygun olan iyi fikirdir.

¹⁰⁰ Beşinci olarak kahvenin dedikodusunu yapmak kabul edilebilecek bir şey değildir.

¹⁰¹ İyi yaratılışlı kimseye kahve içmek eğlence, neşe ve zevk verir.

¹⁰² Bulunduğu yerde iyilik ve güzellik verir.

¹⁰³ Kötü huylu bulunduğu yerde ise ağzından sürekli kötü sözler çıkar, ejderha ağzını hayırlı söz için açmaz.

Var-ise zerre denl  ‘aklun eger
Y ri var kılma yok yere da ‘v ¹⁰⁴

G z yumup kimse zemmini itme
Söyleme buldugun ‘ale’l- ‘amy ¹⁰⁵

Bu-durur s z m evvel   ahir
Temme bi’l-hayri h zihi’l-fetv ¹⁰⁶

İştipli Vaiz Emin Efendi’nin kahve ile ilgili şüphe ile yaklaştığı beş durum vardır:

Bunlardan ilki kahvenin tıpkı şarap gibi eğlence ve içki meclislerinde elden ele dolaşıyor olmasıdır.

İkinci şüphesi kahvenin yine tıpkı şarap gibi kişiye sarhoşluk vermesidir.

        kahvenin tabiatının soğuk ve kuru olması ve bu tabiatın insan vücuduna zararlı olduğuna dair inancıdır.

D rd      kahve dağıtıcısının fincana sonradan dinin reddettiği bazı şeyleri eklemiş olma olasılığıdır.

Beşincisi ise zariflerin ve seçkinlerin ayıplanmasına sebep olma ihtimalidir.

Bostanzade, kahve içmenin neden caiz olduğunu Vaiz Efendinin bu beş sorusu ile açıklamıştır.¹⁰⁷

1.6. Kahve ve Vergi

Kahvenin her geçen gün  n n n yayılması, tiryakilerinin çoğalması ve tüm yasaklara rağmen tüketilmesinden bir an bile vazgeçilmemesi sınırlı bir miktarda

¹⁰⁴ Zerre kadar aklın varsa y r  git bunu mesele etme.

¹⁰⁵ Her şeyi k r  k r ne söyleme, kimseyi ayıplama.

¹⁰⁶ Benim s z m baştan sona budur ve bu fetva güzelce son bulmuştur.

¹⁰⁷ Bostanzade Efendinin Manzum fetvası hakkında detaylı bilgi için: Muhittin Eliaçık, “Bostanzade Muhammed Efendi’nin Manzum Kahve Fetvası- Tenkitli Metin”, **Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi**, c.9, s.4, 2020. s. 1442-1453.

Anadolu topraklarına gelen kahveye çeşitli müdahalelerin yapılmasına ve kendisine özel bir vergiye sahip olmasına neden olmuştur.

Yemen’den her yıl seksen bin firde (bir firde 3 kantardır) kahve geldiği kırk bininin Mısır ve havalisine gittiği on beş, yirmi bin firdesinin de Anadolu’ya geldiği düşünülmektedir. Bu durumda kahvenin senelik maliyeti 4.000 kese altındır. Bu durum, kahveye vergi konulmasına sebep olmuştur. Bu vergi resm-i bid‘at adıyla tahsil edilmiştir. Müslümanlar için beher okkada sekiz, gayr-ı müslimler için ise altı sağ akçe olacak şekilde düzenlenmiştir. Bu vergilendirme ve yüksek fiyata rağmen kahve taraftarları onu içmekten vazgeçmeyince, yönetim kahveye yeni vergiler ekleme konusunda bir mahzur görmemiş ve vergilerin oranını da arttırmıştır. Gümrük vergisine ek olarak, okka başına beşer para daha eklenmiştir.¹⁰⁸ Bid‘at vergisi ödenen kahve için bir kalem ücret daha eklenmiş ve kahvenin dövülmesi için de para alınması uygulamasına başlanmıştır.

Kahveden alınan tüm bu ücretlere ek olarak gayri müslimler eğer memleketin başka bölgelerine kahve çıkarıyorlarsa, bunun için de ek vermişlerdir.¹⁰⁹

Kahvenin Avrupa’ya da açılması ile kahveye olan ilgi gittikçe artmış ve Yemen kahvesi aranan ve değeri gittikçe artan bir ürün haline gelmiştir. İlgi gören kahve düzenli olarak İstanbul’a gelmemeye başladığından darlık yaşanmış ve bu darlık da kahve fiyatlarına yansımıştır.

Kahveden attarlar sorumludur ve kahvenin satılacağı dükkânlar da bellidir. Tahmiste dövüldükten sonra dükkanlara gidecek olan kahvenin Frenk kahvesi ile karışmamasına özen gösterilirdi özellikle deniz yolu ile İstanbul’a gelen kahvenin çok iyi kar getirdiği bilinirdi bu yüzden kaçak yollarla Avrupa’ya defalarca götürüldüğü bilinmektedir. Yönetim sıkı tedbirler alsa da bu kaçakçılık olaylarına engel olunamamış ve kahve gemilerinin İstanbul’a gelmek yerine Sicilya, Cenova, Malta gibi çeşitli limanlara götürüldüğü tespit edilmişti.¹¹⁰

¹⁰⁸ Talat Mümtaz Yaman, “a.g.m.”, s. 23-24.

¹⁰⁹ Talat Mümtaz Yaman, “a.g.m.”, s. 23.

¹¹⁰ İdris Bostan, “Kahve”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, c. 24, s. 203-204.

Kahveye olan talebin artması kahvenin tabiatının bozulmasına neden olmuş ve daha çok para kazanmak uğruna, kahve diğer bitkiler ile karıştırılıp kavrulmak suretiyle satılmıştır. Sultan III. Selim'in devrin vezirine bu duruma müdahale edilmesini istediğine dair yazdığı hatt-ı hümayun bunun göstergesidir. Sultan III. Selim'e göre bu olaylara göz yumanlar, haksız kazanç elde etmek isteyen tahmis eminleridir. Fermana göre, tahmislere kahve dışında başka bir unsur girmeyecek, kahve halis olarak kavrulacak ve o şekilde satılacaktır bu kuralların dışına çıkanlar ise cezalandırılacaktır.¹¹¹

1.7. Kahvenin Avrupa Yolculuğu

Kahvenin Avrupa'ya gidiş hikâyesi, en az ortaya çıkış hikâyesi kadar karışıktır. 1615 yılında Yemen kahvesinin Venedik limanına indiği ve Venedik Avrupa'nın kahve merkezi haline geldiği bilinmektedir. Hollandalı Broecke de Yemen'den kahve fidanları alarak, Amsterdam seralarına götürmüş ve Avrupa kendi kahvesini bu seralarda yetiştirmeye başlamıştır. Diğer bir görüşe göre ise kahve, Viyana Kuşatmasından sonra Osmanlı'dan kalan savaş ganimetleri arasında yer almış ve Avrupa'ya gitmiş böylelikle Avrupa'da tanınmaya ve kullanılmaya başlanmıştır.

Alman Botanikçi Leonhard Rauwolf “Şarktaki Ülkelere Seyahat” adlı eserinde kahveden de bahseder ve Türklerin çok beğendikleri bu içeceğin mürekkep kadar siyah olduğunu söyler. Yine bir botanikçi olan Podavalı Alpini, Mısır'da kahve üzerine çalışmalar yapmış ve çalışmalarının sonuçlarını bir çizim ile kitabına eklemiştir. Bu çizimine ise kaova adını vermiştir.¹¹² Dufour eserinde Türklerin kahveyi tok karnına içtiklerini ve doğuda kahvelerin “kahke” adı verilen tatlı bisküvilerle birlikte tüketildiğini söyler. Ayrıca Türklerin kahveden evvel yiyecek bir şey bulamazsan düğmeni kopar ağzına at şeklinde bir atasözlerinin olduğunu aktarır.¹¹³

¹¹¹ Seyit Ali Kahraman, “Osmanlı'da Kahve ve Kahvehane”, **Bir Taşım Keyif: Türk kahvesinin 500 Yıllık Öyküsü**, ed. Ersu Pekin, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 2015, s. 84.

¹¹² Aylin Öney Tan, “Kahve Kronolojisi”, **Bir Taşım Keyif: Türk kahvesinin 500 yıllık Öyküsü**, ed. Ersu Pekin, Türk Kahvesi Kültürü ve Araştırmaları Derneği, İstanbul, 2015, s. 15.

¹¹³ Suna Timur Ağildere, “Batılı Seyyahların Gözünden İstanbul ve Cezayir’de Kahve ve Kahvehane Kültürü (17-19. yy)”, **Milli Folklor Dergisi**, nr. 122, 2019, s. 17.

Kahve 17. yy itibari ile Fransa’da da tanınmaya başlanmıştır. Fransız kaynaklarına göre, Fransa’ya kahve bir tacir tarafından getirilmiştir. Kahvenin Paris’e gelişinin 1643 yılı olduğu düşünülmektedir. Ulla Heise, Fransa’ya giden kahve taneciklerinin önce dut sanıldığını ifade eder. Diğer bir görüş Sultan IV. Mehmed’in 1699 yılında Fransaya gönderdiği Mütferrika Süleyman Ağa’nın kahveyi Fransa’da bir moda haline getirdiğidir.¹¹⁴

Bir rahip olan Pierre Dan kahveden bahsederken mürekkep kelimesini kullanır ve kahvenin rengine vurgu yaparak kara bir su olduğunu Türklerin kahveyi sağlıklı olarak bulduğunu fakat kahvenin insanları zayıflattığını ifade eder.¹¹⁵

Kahvenin Almanya’da yayılışı Karakoyunlu Mehmed Sadullah Paşa’nın 1683 yılında Viyana bozgununda esir düşmesiyle ilgisi olduğunu görürüz. Esir düşen Sadullah Paşa, pazar ayininden çıkan Almanlara Türk kahvesi yaparak ikram etmiştir, daha sonra vaftiz edilir ve Johann Ernst Nikolaus adını alır. 1687 yılında bir kahvehane açma ruhsatı alarak kahvehane açar.¹¹⁶

Viyana’da kahvehanelerin ortaya çıkması ile ilgili de çeşitli rivayetler vardır. Bunlardan ilki Kolschitzky ile ilgili olandır. Viyana için casusluk yaptığı sırada kuşatma sonrasında Osmanlı ordusunun çeşitli eşyaları fazlalık olarak görerek Viyana’da bırakmak ister. Bu fazlalıkların içerisinde kahve ile dolu çuvallar da vardır çuvalların Tuna Nehrine döküleceği sırada Kolschitzky’nin kahveleri almak istemesi ile ilgilidir böylece Kolschitzky de Viyana’nın ilk kahvehanesini kurar.¹¹⁷ Viyana’daki ilk kahvehane ile ilgili bir diğer rivayete göre ise Ermeni bir casus olan Johannes Diaodato tarafından kurulduğudur.

¹¹⁴ Dönemin Fransa kralının Türk kahvesi ikramını da içeren abartılı olarak nitelendirilen kabul töreni, 1670 yılında Kibarlık Budalası adlı piyeste hicvedilmiştir.

¹¹⁵ Aktaran: Suna Timur Ağıldere, “Batılı Seyyahların Gözünden İstanbul ve Cezayir’de Kahve ve Kahvehane Kültürü (17-19. yy)”, **Milli Folklor Dergisi**, nr. 122, 2019, s. 19.

¹¹⁶ Altan Alperen, “Viyana Kuşatmalarında Almanya’ya Esir Düşen Türkler”, **21. Yüzyılda Eğitim Ve Toplum Eğitim Bilimleri Ve Sosyal Araştırmalar Dergisi**, nr.7, sayı.20, s. 623-649.

¹¹⁷ Fulya Feniz, Raziye Şanal, “Bir Osmanlı İçeceği: Yemen Kahvesi”, **Dünya İnsan Bilimleri Dergisi**, c.2021, nr.2, s. 192-211.

İngiltere’de açılan ilk kahvehanenin bir Yahudi olan Jacob tarafından açıldığı düşünülmektedir. Londra’da açılan ilk kahvehane ise 1652 yılında Pasqua Roseé tarafından açılmıştır.¹¹⁸

1.8. Seyyahların Gözünden Kahve

1.8.1. Evliya Çelebi Seyahatnamesinde Kahve ve Kahvehaneler

Evliya Çelebi’nin 40 yıllık seyahatlerini kaleme aldığı seyahatnamesinde kahve ve kahvehanelere dair çeşitli bilgilere rastlamak, kahve ve kahvehaneler hakkında bilgi almak mümkündür. 40 yıllık seyahatinde bahsettiği kahvehaneler, 1640-1682 yılları dönemini kapsamaktadır. O, 10 ciltlik eserinde gezdiği her yerde kahvehaneleri ve onların özelliklerini tüm canlılığıyla aktarmıştır. Seyahatnamesinde bir kahvehaneyi şöyle tarif eder:

*“Bir üzüntülü adam kahvelerine varsa gam defeder, zira her kahvehanede türlü saz u söz ve Hüseyin Baykara fasılları olur ki hekimler sözünce insan üzüntüsünü giderir. Her bir kahvehanede kıssahanlar, hanendeler, çalgıcılar, gazelhan şairler ve diğer maarif erbabı dopdoludur.”*¹¹⁹

*“Bütün çalgıcılar, okuyucular ve hoş güzel rakkaslar onlardadır ki günde üç kere Hüseyin Baykara fasılları ederler. Her kahvede gazelhan ve meddahlar var ki gazelhanları sanki Şair Hassan’dır, meddahları sanki Ebu’l-Meâl’dir.”*¹²⁰

Yine diğer bir kahvehaneyi “bütün maarif erbabına toplanma ve dinlenme yeri olan irfan mektebi gibi” gördüğünü belirtir.

Evliya Çelebi’nin aktardıklarına göre, hemen her şehirde bulunan kahvehaneler, insanları gamdan, kederden uzaklaştırmaktadır. Edebiyat ve şiir kahvehaneler için önemli bir unsurdur, şiirin yanı sıra çalgıcılar, rakkaslar, meddahlar

¹¹⁸ Ali Çaksu, “Bir Siyasi İçecek Olarak Türk Kahvesi”, **Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, cilt 2019, 41, s. 369-386.

¹¹⁹ Evliya Çelebi b. Derviş Mehmed Zıllî, **Evliya Çelebi Seyahatnamesi 5. Kitap - Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 307 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu - Dizini**, Haz. Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman, İbrahim Sezgin, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2001, s. 36.

¹²⁰ Evliya Çelebi b. Derviş Mehmed Zıllî, **Evliya Çelebi Seyahatnamesi 2. Kitap - Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 304 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu - Dizini**, Haz. Zekeriya Kurşun, Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1998, s. 18.

da kahvehanelerde kendilerine yer bulmuşlardır. Çalgıcılar, rakkaslar ve şiir kahvehanelerin ayrılmaz bir parçası olarak kabul edilmiştir. Kişi kahvehaneye gittiğinde tüm dertlerini geride bırakır. Kahvehanelerin yapısından bahsettiği gibi dönemin yasaklarından da bahseden Evliya Çelebi, IV. Murad Döneminden ve yasaklarından ise şöyle bahseder:

“...Bu padişahın ettiği kan dökücülüğü bir padişah etmemiştir. Kahvehaneleri, meyhaneleri, bozahaneleri ve tütünü yasak edip yüz binlerce insanı o bahane ile her gün yüzer ikişer yüzer adamı öldürürdü.”¹²¹

IV. Murad dönemi yasaklarından sonra dağıtılan, kapatılan İstanbul kahvehanelerinden sonra Bursa kahvehaneleri büyük bir önem kazanmıştır. Bursa kahvehaneleri hakkında Evliya Çelebi, “Sultan IV. Murad Han zamanında padişah fermarıyla yasaklandığından beri Bursa kahvehaneleri meşhur olup tiryakilerin yüzü gülmüştür.”¹²²

“Bütün kahvehanelerinde bir hüner sahibi, yetkin ustalar dopdolu idi. Bunlardan Ulu Cami dibinde Emir kahvesi nakışlı, süslü, bakımlı, seçkinlerin yeri dünya sevgilisi rakkasları var ki her biri benzersiz seçkin ve müstesnadır. Bu kahve Ulu Cami yakınında olduğundan ezan-ı Muhammed’i “Hayya ale’s-salâ” dediğinde kahvede bir cân kalmayıp hepsi camiye giderler. Gayet musalli Bursa halkıdır.”¹²³

ifadeleri ile bahsetmektedir.

Evliya Çelebi, genellikle kahvehaneler hakkında olumlu ifadelerde bulunsa da zaman zaman kahvehaneleri dedikodu ve günah yeri olarak görür. Seyahatnamede dikkati çeken bir nokta Hüseyin Ağanın “bre adamlar! bu fesat için ne toplanmışsınız. Kadızade hazretleri bu Ayasofya Camii’nde her cuma günü kürsüde vaaz ve nasihat edip toplanmak yasaktır diye kahvehaneleri yasaklattırmadı mı? Ya siz ne toplanmışsınız, dağılın...”¹²⁴ ifadeleridir. Kadızadelilerin kahve ve kahvehane

¹²¹ Evliya Çelebi, **Evliya Çelebi Seyahatnamesi**, Haz. Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2003, s. 187.

¹²² Evliya Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî, **Evliya Çelebi Seyahatnamesi 2.Kitap: Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 304 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu-Dizini**, Haz. Zekeriya Kurşun, Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul,1998,s.18

¹²³Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi: **Bursa – Bolu – Trabzon – Erzurum - Azerbaycan – Kafkasya – Kırım - Girit**, Haz. Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman, c. (2),1, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2008, s. 28.

¹²⁴Evliya Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî, **Evliya Çelebi Seyahatnamesi 3. Kitap - Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 305 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu - Dizini**, Haz. Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1999, s. 162.

yasaklarında etkin rol oynadığı fakat kahvehane tiryakilerinin bu yasağa ve her cuma verilen vaaz ve nasihatlere rağmen kahveden vazgeçmediği görülür.

Kahvehaneye dair yasaklara rağmen kahvehanelerden halkın vazgeçmediğini ve kahvehaneleri mesken tuttuklarını yine Çelebi'den öğreniyoruz. Çelebi yalnız kahvehanelerden bahsetmez kahve ve kahvehanelerden bahsederken değindiği bir diğer durum kahvenin pahalılığı meselesidir "...penezedir, ama pirinç kahve ve şeker pahalıdır..."¹²⁵ Seyahatnamede birçok yerde kahvenin pahalılığından bahseden Çelebi kahvenin fiyatı ve kahvenin vergisi hakkında da bilgi verir. Döneminin önemli bir unsuru haline gelen kahveden bahseden Çelebi kahve bu kadar tüketilmesine, tiryakilerinin olmasına rağmen kahve içmez. Kahve içmediğinden ise şu şekillerde bahseder. Bir seyahati sırasında dağda karşılaştığı kişilerce kendisine şarap ikram edilir fakat şarap içmeyi reddeder sunulan şarabı reddederken "Atalarım ve dedelerim tütün ve kahve bile içmemişlerdir ben nasıl şarap içerim" cümleleri ile ailesindekilerin ve kendisinin şarap, tütün ve kahve gibi unsurları tüketmediğini ifade eder.¹²⁶

*"Allahu Taala gizli kapalı her şeyi bilir, ki bu çok kusurlu hakir bu ana dek Arap ve Acemde yedi sene kralların papinte hatlarıyla kafiristanda beş on hizmetkarımla ve küheylan atlarımla bu kadar sene seyahat ettiğim ülkelerde bu kadar krallar huzurunda ve bu Acem hanları önünde vallahi, billahi, tallahi bir damla şarap ve rakı içmek nasip olmamıştır. Hatta Osmanlı diyarında bütün seçkin toplantılarda kahve tütün mübah iken vallahu'l-azim onları içmek nasip olmamıştır..."*¹²⁷

Çelebi'nin kahveyi hiç tüketmediğine dair yaptığı vurgu dikkat çekicidir. Bu kadar meşhur bir içeceği tartışmalara, yasaklara rağmen içmemiş olmasının nedeninden ise *Seyahatnamesinde* bahsetmemiştir.

¹²⁵ Evliya Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî, **Evliya Çelebi Seyahatnamesi 5. Kitap - Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 307 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu – Dizini**, Haz. Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman, İbrahim Sezgin, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2001, s.194

¹²⁶ Evliya Çelebi, **Evliya Çelebi Seyahatnamesi: Akkirman – Belgrad – Gelibolu – Manastır – Özü – Saraybosna – Slovenya – Tokat - Üsküp**, Haz. Seyit Ali Kahraman, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2010, s. 659.

¹²⁷ Evliya Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî, **Evliya Çelebi Seyahatnamesi, Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 305 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu - Dizini**, Haz. Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2000, s. 209.

1.8.2. Batılı Seyyahların Kaleminden Kahve

Thevenot seyahatnamesinde kahvenin nasıl pişirileceğinden nasıl içileceğine ve hatta kahvenin sağlığa yararlarına kadar çeşitli bilgileri detaylı bir şekilde okuyucu ile paylaşır. Buna göre, kahve yavaş yavaş içilmez ise tadı güzel olmaz. Türk kahvesi sade içilebileceği gibi içine karanfil, şeker ve kakule koyularak da içilebilir ama bu kahveyi sağlıksız bir şekle getirir. En çok iki kere içtikten sonra kahvenin tadına alışılabilir. Yazara göre, Osmanlı Devleti'nde her makam ve mevkiden insan kahve içerdi.¹²⁸

Diğer bir gezgin olan Tournefort ise Türklerin misafirlerine hoş bir ikramda bulunmak istediklerinde, bir fincan kahve ve bir bardak şerbet söylediklerini ve tütünden sonra da kahve ikram ettiklerini aktarır.¹²⁹

1670'li yıllarda İstanbul'u ziyaret eden Galland da eserinde kahveye yer verir. Ona göre, İstanbul'da zengin ve fakir ayırt edilmeksizin herkes kahve içerdi, kahve içmeyen kimse yoktu. Kahve ikram edilir ve reddederseniz bu ayıp olarak görülürdü. Kahvenin içiminin ise farklı şekilleri vardı. Saray ve çevresinde kahvenin içine amber eklenirdi, Avrupalılar ve Yahudiler ise kahvelerine şeker eklerlerdi.

Alman bir Seyyah olan Von Stammer kahveyi tanımlarken simsiyah, mürekkep gibi bir içecek olarak tanımlamış ve kahveyi sevmediğini belirtmiştir.

Diğer bir Alman seyyah olan Gerhard Cornelius Von den Driesch, aynı zamanda büyükelçidir. Seyahatnamesinde kahve ve diğer ikramlıklardan bahseder. Kahvenin günün her saati sevilerek içildiğini söyleyerek kahvenin yanında meyve, gül suyu, limon veya vişne suyu gibi hoş kokulu suların ikram edildiğini haber verir.

Polonyalıların kahveyle tanışmasının Türkler aracılığıyla olduğu düşünülmekle birlikte, Viyana kuşatmasından sonra Avusturya'da yaygınlaşan kahvenin Polonya'nın güneyindeki şehirlere de yayılmış olması muhtemeldir.

¹²⁸ Jean Thévenot, **Thévenot Seyahatnamesi**, Çev. Ali Berkay, Kitap Yayınları, İstanbul, 2009, s. 69.

¹²⁹ Joseph de Tournefort, **Tournefort Seyahatnamesi**, Çev. Ali Berkay- Teoman Tunçdoğan, Kitap Yayınları, İstanbul, 2005, s. 76.

Polonyalıların kahveye dair ilk görüşleri pek de olumlu değildir. Bununla birlikte, Hotin Kuşatması sırasında yazılan bir manzum destanda Kahvenin ordu için önemli bir ihtiyaç olduğu ve sinirleri yatıştıran bir ilaç olarak tanımlandığı görülmektedir.¹³⁰

Polonya’da Kahve hakkındaki ilk kitapçık “Türk Kahvesinin Kullanılması Üzerine” adlı eserdir. Eserde, kahvenin pişirilmesinden içimine, yararları ve zararlarına dair bilgi verilir. Polonyalılara kahveyi tanıtan Krusinski kahveyi tanrıların içeceği şeklinde tanımlamıştır. Karol Niedzialkowski, Türklerin az sayıda iyi yaptığı şeylerden biri de kahveydi der.¹³¹ Polonyalı Seyyahlar yalnız kahvenin tadı ile ilgilenmemiş kahvenin nasıl pişirildiğinden, kahvenin içildiği mekânlara kadar birçok konuda bilgi vermişlerdir.

Antoni Zaliski de kahvenin işlevine dair ilginç bir anekdot anlatır. Buna göre, II. Mahmud, bir büyük adamı öldürmeye karar verirse onu Hüsrev Paşa’nın sarayına çağırırlarmış ve Hüsrev Paşa burada özel doktoru olan Markopuloya “özel kahve” getirmesini söylemiş. Bu özel kahve geldikten birkaç dakika sonra ise, Hüsrev Paşa’nın sarayından Boğaza ceset düşürmüş.

Bir kadın seyyah olan Garnett de Osmanlı kadınlarının cuma günleri Göksu’ya gittiklerini orada eğlendiklerini, tatlılar, çörekler yediklerini ve kahvelerini yudumlayıp sigara içtiklerini belirtmiştir. Yine bir kadın seyyah olan Fontagne ise kahve ile ilgili ilginç bir anekdota yer verir. Buna göre, eğer bir erkek eğer karısını boşamak isterse, karısının getirdiği kahveyi içmezmiş ve bu da onun boşanma niyetini belli edermiş. II. Mahmud döneminde hareme misafir olarak giren kadın seyyah Julia Pardoe ise haremde gördüklerini anlatırken kahveden de bahseder. Haremde oturduğu sırada kahvelerle ve şekerlemeler dolu tepsilerle halayıklar kendilerine hizmet edip ikramda bulunur.¹³²

Seyyahların kahve ile ilgili yazdıklarında yalnızca kahveye dair görüşlerine rastlamayız. Kahve ve tadı hakkında objektif görüşlerini paylaşırken Türklerin

¹³⁰ Slywia Filipowska, “19. Yüzyıl Polonyalı Gezgincilerin Hatıralarında Türk Kahvesi”, **Türk Kahvesi Kitabı**, Ed. Emine Gürsoy Naskali, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2011, s. 210.

¹³¹ Slywia Filipowska, “a.g.m.”, s. 212.

¹³² Selçuk Düğer, “Batılı Kadın Seyyahlar İmgeleminde Osmanlı Kadını”, **Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, nr. 29, 2015, s. 71-90.

kahveyi nasıl tükettiğinden kahvenin hayatlarındaki konumuna kadar çok çeşitli bilgiler vermişlerdir. Kahveye dair olumlu söylemler ve bakışla birlikte olumsuz söylemlerin varlığı hakkında bilgi edinmek açısından önemlidir.

1.9. Avrupa’da Kahve Karşıtlığı

Osmanlı coğrafyasında yayılırken türlü yasaklara maruz kalan ve hakkında fetvalar, fermanlar yayınlanan kahve, Osmanlı coğrafyasından Avrupa’ya yayılırken de benzer bir durum ile karşı karşıya kalmıştır. Kahvenin Avrupa’da yasaklanmasının ilk nedenlerinden biri onun bir Müslüman içeceği olarak görülmesidir. Kahve ile ilgili bir diğer görüş ise onun şeytan içeceği olduğudur. Britanya’da yazılan “A Satry against Coffe” başlıklı bir şiirde de kahvenin şeytan içkisi olduğu kişinin cebindeki çeyrekliklerin ve kuruşların katili olarak görülür. Kahve paranın boşa harcandığı bir içecek olarak görünür tüm kötülüklerin, yanlış anlaşımaların sebebidir, tanrı insanlara susuzluğu dindirecek kalbi neşelendirecek bir içecekten başka içecek vermez kahve tanrının değil şeytanın içeceği olarak görülür. Bir tavada pişirilip bir pot (demlik)da demlenen kahveyi şeytanın çocuklarının içkisi olduğu ve onların kahve ile beslendiğini ekler. Kahveyi bulaşık suyu olarak görür. Tuvalet vergi koyan Vespasian’ın bile hiçbir şekilde kahveye ve kahvenin kokusuna dayanamayacağı ifade edilmiş ve kahve ve kahvenin kokusu tuvalet kokusundan bile daha aşağı bir koku olarak görülmüştür. Kahvenin tuvalet kokusundan bile aşağı görülmesine ek olarak Rein nehrinden geçen kanalizasyondan pis bir şekilde aktığı da ifade edilmiştir.

Kahvenin bira ve şarap tüccarlarının işini elinden aldığı bilgisi ise Avrupa’da kahvenin hızla yayılıp popülerlik kazandığının da bir kanıtıdır. Kahve şarabın yerini elinden almaya başlamıştır. Bu yüzden şiirde kahve zavallı Arap üzümü olarak geçer ve bu Arap üzümü yüzünden Malago ve Sherry ihmal edilir.¹³³ Bu pis kanalizasyondan

¹³³ Malago (Malaga) İspanya’nın Malaga yöresinde yetişen üzümlerden yapılan meşhur bir şarap türü. Kubbealtı Lügati,(t.y). Malaga. İçinde *Kubbealtı Lügati*. <http://lugatim.com/s/malaga>, Erişim Tarihi: 01.05.2022.

Sherry, %14ün üzerinde alkol içeriğine sahip olan Bu aperatif veya iştah açıcı bir şaraptır. Tuba Bekar, Şaraplık Üzüm Kalitesi Üzerine Yetiştiriciliğin Etkileri, **Türk Tarım ve Doğa Bilimleri Dergisi**, c3, nr.4,2016, s.256.

akan suyu içenler Charon'un kayığı için isli dalgalar hazırlar.¹³⁴ Kahve için birçok kötü tanımda bulunan bu şiirde kahvenin sıfatları bu kadarla kalmamış renk itibari ile zencilerin terine ve moor halkının kanına benzetmiştir.¹³⁵ Renk itibari ile siyahi olan insanların vücut renkleri ile kahve arasında bir benzerlik kurulmak suretiyle her iki olgu da aşağılanmıştır. Bu şiirde dönem Avrupa'sının kahveye olan olumsuz tutumunu gözler önüne serer. Kahveye adeta bir düşmanlık duyulmaktadır. Aşağılayıcı birçok sözcük kullanılmaktan kaçınılmaz. Kahveye karşı geliştirilen bu sert tutumun temel nedenlerinden birinin kahvenin şarabın tahtını sallamasıdır. Osmanlıda da kahvenin yaygınlaşıp şarabın tahtına oturması ile kahveye bu denli sert cümleler kurulmuştu. Osmanlıda da Avrupa'da da kahvenin şarabın yerini almasından dolayı tepki gösterilmiştir.

Kahvehaneler, ilerleyen zamanlarda İngiltere'de de siyasetle özdeşleşmiştir. Hatta kahvehaneler için peni üniversiteleri kavramı geliştirilmiştir. Zira buraya gelenler, bir peni ücret karşılığında hem kahve alabilir hem de çeşitli tartışmaların içine dahil olabiliyorlardı.¹³⁶ Bu sebeple, İngiltere'deki kahvehaneler de siyasi mekânlara dönüşmelerinden duyulan kaygı dolayısıyla zaman zaman kapatılmıştır. Bunlardan biri, Kral Charles tepkisi ile bu yasak uzun süreli olmamıştır. Britanyalıların kahveye olan ilgisi azalmak yerine artmaya devam edince kahve aleyhine olan tezler, kahvenin lehine dönmeye başlamış ve kahve, içkiye karşı savunulan bir kavram haline gelmiştir. Hatta bazı Hristiyan kafelerinde "Kahvehane-Tanrının evi, Meyhane-Şeytanın kadehi yazılı levhalar asılmaya başlanmıştır."¹³⁷

İsveç'te ise, kahvenin ceza olarak kullanıldığı farklı bir örnek karşımıza çıkmaktadır. Bir rivayete göre İsveç'te adam öldürme suçu ile yargılanan ikiz kardeşlerin idam cezası hafifletilir ve İsveç kralı III. Gustav, bunlardan birine yalnızca

¹³⁴ Charon, Kharon, Yunan ve Roma mitolojisinde ihtiyar kayıkçı Charon ölümlerin ruhlarını kayıkla Styx nehrinden geçiren ve ruhları ölümler diyarına götüren karakterdir. Caner Turan, Hristiyan Tasvir Sanatında Aziz Yusuf İkonografisi, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi/ The Journal Of International Social Research**, c.13, nr.71,2020, s.1187.

¹³⁵ Morolar hakkında detaylı bilgi için bkz. TDV İslam Ansiklopedisi, "Moriskolar", <https://islamansiklopedisi.org.tr/moriskolar>

¹³⁶ Ali Çaksu, "Bir Siyasi İçecek Olarak Türk Kahvesi", **Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, (41), s. 369-386.

¹³⁷ Ali Çaksu, "a.g.m.", s. 369-386.

ay, diğetine ise yalnızca kahve içme cezası verir. Bu da kahvenin bir ceza olarak kullanılması noktasında ilgi çekici bir anlatıdır.¹³⁸

¹³⁸ Yahya Kemal Taştan, “Sufi Şarabından Kapitalist Metaya Kahvenin Öyküsü”, **Gazi Akademik Bakış**, c. 2, s. 78.

İKİNCİ BÖLÜM: KLASİK TÜRK EDEBİYATINDA KAHVEYİ KONU EDİNER ESERLER

2.1 Kahve ile İlgili Yazılan Müstakil Eserler

2.1.1 Mahzen'ül-Esrar

Biyografik kaynaklarda hayatı hakkında bilgiye rastlanmayan Vardarlı Fazlî'nin tek eseri olan Mahzenü'l-Esrâr'ın bilinen tek nüshası DTCF Ktp. İsmail Saib 1. nu. 1422'de kayıtlıdır. 1636 yılında yazılan eser, 764 beyitten oluşan bir mesnevi mahiyetindedir. Geçirdiği zorlu günlerden bahseden Fazlî bu zor günlerden kendisini kurtarmaya gelen ve bağ gezintisi teklifi eden bir arkadaşından bahseder bu gezi sırasında gördükleri bir kasrı gezerken kasırdaki Muhammed, Hz. Ali ve On iki İmam'ı birlikte görür ve akşam olunca sohbet başlar. Mesnevinin konusu Beng, Faluniyya, Efyûn, Kahve, Bâde, Şarap ve Bozanın münazarasıdır. Eser 19 Farsça başlıktan oluşur. Fazlî eserini yazdığı dönemde dönemin padişahı olan IV. Murad'dan ve IV. Murad'ın yasaklamalarından bahsetmiştir. IV. Murad'ın yasaklarına uymayan tiryakilerin başına gelenlerden de eserinde bahsetmiştir.¹³⁹ Münazarayı kahve kazanır ve kahve tahtında otururken müritlerine nasihat verir. Eserin diğer adının Dâfi'ü'l-Hüzn olduğundan bahseder ve eserinin okuyanlarının kederini gidereceğinden bahseder.¹⁴⁰

2.1.2 Afyon Tiryakileri

Kayıtlara yazarı belirsiz olarak geçen bu eserin, Sıhhatî Çelebi'nin Menâkıb-ı Mükeyyifât-ı Âlem adlı eseri ile benzerlik gösterdiği düşünülmektedir. Farklılık olarak ise bu eserde duhan, kahvenin kardeşi olarak kendisine yer bulmaktadır. Eserde yer alan her mükeyyifata ait tasvirin de bulunması yönü ile eser diğer münazaralardan ayrı

¹³⁹ Eser hakkında detaylı bilgi için bkz. İsmail Hakkı Aksoyak, "XVII. Yüzyıl Şairlerinden Vardarlı Fazlî'nin Mahzenü'l-Esrâr (Dâfi'ü'l-Hüzn) Mesnevisi", **Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi**, c.2 nr.2, 2018 s.78-137.

¹⁴⁰ Dâfi'ü'l-Hüzn ve Mahzenü'l-Esrâr eserleri arasındaki benzerlik ve farklılıklar için bkz. Şeyma Benli, **Klasik Türk Edebiyatında Münazara**, İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2019.

bir özellik gösterir.¹⁴¹ Eserin sonunda 9 beyitlik bir gazel yer alırken sonrasında keyif unsurlarının her biri hakkında beyitler bulunur.¹⁴²

2.1.3 Münazara-i Mükeyyifât

Leiden Üniversitesi Kütüphanesinde yer alan bu eser, bir mecmuanın içerisinde, Kütüphanede Cod. Or. 25.721 kaydıyla yer alır. Müellifi ve telif tarihi meçhuldür. Eserde berş, esrar, boza, şarap ve kahve münazırlardır. Burada da yine bir kasır ve kasırda gerçekleşen bir münazara söz konusudur. Kahve ve Şarap birbirlerinin kötü özellikleri üzerinden münazara ederler Kahve, Şarabı Kur'ân-ı Kerîm'de geçen şeytan işi bir pislik ve kötülüklerin anası ifadeleri ile eleştirirken şarap da kahveyi helalliği ve haramlığı tartışmaları üzerinden eleştirir en sonunda kahveyi Yemen'den sürülmüş bir haricî ve nekbetî olarak nitelendirir.¹⁴³ Münazarayı kahve kazanır ve şarap Firengistana, boza Tatar Hana, esrar ise Horasan'a sürgün edilir.¹⁴⁴

2.1.4 Letâ'if / Münâzara-i Mükeyyifât

Süleymaniye Kütüphanesinin Tercüman yazmaları bölümünde 361 numarada kayıtlıdır. Müellifi ve telif tarihi meçhul eserin istinsah tarihi m. 1650-1651'dir. Bal suyu, kahve, afyon, berş, boza ve şarap arasındaki münazarayı konu alır. Bu eserin de başında perişan gönüllere eğlence olması için yazıldığı ifade edilir. Münazaranın sonunda kazanan taraf kahve olur diğer mükeyyifatlar kahvenin üstünlüğünü “merhaba ey güzîde-i devrân! Senin şöhretin ziyadedür ve devletün avazedür. Elimizden ne gelir sözleri ile kabul eder.”¹⁴⁵

¹⁴¹ Şeyma Benli, **Klasik Türk Edebiyatında Münazara**, İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2019, s. 217.

¹⁴² Eser Abdülkadir Erkal tarafından Latin harflerine çevirerek yayımlanmıştır. Detaylı bilgi için bkz., Abdülkadir Erkal, **Osmanlı Toplumunda ve Edebiyatında Afyon ve Esrar**, Birleşik Dağıtım, Ankara, 2016, s. 189-201.

¹⁴³ Şeyma Benli, “a.g.t.”, s. 203.

¹⁴⁵ Şeyma Benli, “a.g.t.”, s.204-205.

2.1.5 Menâkıb-ı Mükeyyifât-ı ‘Âlem - Sıhhatî Çelebi

Sıhhatî Çelebi, *Menâkıb-ı Mükeyyifât-ı ‘Âlem* adlı bu eserinde keyif verici maddeleri insan gibi konuşturur ve bu sırada esere kendi görüşünü de ekler.¹⁴⁶ Eser 17. yy mükeyyifat unsurları hakkında detaylı bilgi vermesi yönüyle önemlidir. Münazırlar, arak, kahve, tütün, şarap, boza, berş, esrar, afyondur. Bu münazarada da kahve diğer keyif unsurları tarafından kara yüzlü, pis, sonradan ortaya çıkmış bir haricî olarak nitelenmiştir. Kahve ise kendini dünyada bana benzeyen bir keyif var mıdır ben Mekke ve Medine’de fakirlerin lokması ve salihlerin gıdasıyım sözleri ile savunur. Bu münazaranın da kazananı kahve olur ve kahve, arak ve şarabı Firengistana, bozayı Tataristan’a göndermiş berş ve esrarı ise kendi yanında tutmuştur.

2.1.6 Hikâyât-ı Mükeyyifât-ı Âlem

Ankara Üniversitesi Kütüphanesi’nde A367/3 kaydıyla yer alan bir mükeyyifat münazarasıdır. Müellifi ve telif tarihi bilinmemektedir. Münazırlar, şarap, arak, kahve, tütün, müselles, vişne likörü, bal likörü, bira, boza, esrar, berş ve afyondur. Münazaranın sonunda kazanan kahve olur. Kahve diğer mükeyyifat unsurlarını başka memleketlere gönderir.

2.1.7 Muhâleme-i Mükeyyifât

Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi 3622 numarada kayıtlı olan yazma bir münazaradır. Müellifi meçhul olmakla birlikte telif tarihi olarak 1750’dir. Münazırlar; Afyon, Berş, Esrar, Tütün, Kahve, Şarap, Arak ve Bozadır. Münazaranın kazananı kahve olur. Bazı araştırmacılar bu eserin, ya Sıhhatî Çelebi’nin eserinin muhtasarı olduğunu yahut onu takip eden biri tarafından yazıldığını ifade ederler. Bazı

¹⁴⁶ Metin Öztürk, *Menakıb-ı Mükeyyifat-ı Alem Risalesi çerçevesinde 17.yy. İstanbul’unda Keyif Verici Maddeler*, Hacettepe Üniversitesi, Ankara, 2006, s.8-9

araştırmacılar ise, Muhâleme-i Mükeyyifât'ı ayrı bir eser veya yeniden yazım değil Sıhhatî Çelebi'nin bir nüshası olarak değerlendirilebileceğini belirtir.¹⁴⁷

2.1.8 Münâzara-i Kahve vü Bâde / Mecâlisü'n-Nâfi‘

Nağzî'nin bilinen tek eseridir. Eser, Beyazıt Devlet Kütüphanesi Nadir Eserler Bölümü B5485 numarada kayıtlıdır. 127 yapraktan oluşur. IV. Murad devrinde mesnevi şeklinde yazılmış olup sultana sunulmuştur. Kahve ve Bâdenin birbirlerine karşı sürdürdükleri üstünlük mücadelesini ele alır. Kahve ve Bâde birbirlerine üstünlük kurmaya çalışırlar ve aralarında bitmek bilmeyen bir mücadele başlar. Kahve ve Bâde iki ayrı meclis oluşturup kavga ederler. Bâde rintleri, ay yüzlü güzelleri, âşıkları yanına alırken kahvenin yanında beng, berş, afyon ve tiryaki vardır.

Bu tartışmada saki kahveyi terk edip bâdeye dönünce kahve meyhaneye sakinin yanına gider. Burada riyakâr zahitlerin gözlerinden dökülen yaşların kara sulara benzediği ama âşıkların gözyaşlarının demiri dahi erittiği söylenerek kahve içip riyakâr olmaktansa bâde içeceklerini ifade ederler ve münazara devam eder kadeh ve fincan dahi bu tartışmaya dâhil olur. Bâde aşkı, kahve ise gönlü temsil eder. Kahve yenilir ve bâdeyi padişaha şikâyet eder. Padişahın huzuruna çıktıklarında her ikisi de kendi hikâyelerini detaylı şekilde anlatır. Münazaranın sonunda kesin kazanan bir taraf yoktur. En sonunda, ikisini de dinleyen saki, tarafları barıştırır.¹⁴⁸ Eserin bitiş kısmında yazar bâde ve kahve için helal yahut helal dememiştir. Her birinin yararı ve zararını açıkladım, akıl sahibi kimselerin doğruyu ve yanlış ayırt edebileceğini ifade ederek metnini bitirmiştir.

Yukarıda adı geçen eserlerde Nağzî'nin Kahve vü Bâdesi dışında kazanan hep kahve olmuştur. Kahvenin rakiplerinin kahveye karşı kullandıkları argümanların başında kahvenin kara bir su olduğu vurgusu ile kendisinin dışarıdan gelen bir haricî olduğu vurgusu diğer keyif unsurları tarafından sıklıkla yapılmıştır. Kahvenin münazaralarda açık ara farkla kazanan olması da son derece dikkat çekicidir. Haricî

¹⁴⁷Şeyma Benli, "a.g.t.", s. 213.

¹⁴⁸ Nağzî, **Münâzara-i Kahve vü Bâde**, Haz. Hasan Şener, Grafiker Yayınları, Ankara, 2014.

olarak ötekileştirilen bu mükeyyifat adeta onların şâhı olmuş ve koltuğuna oturmuştur.¹⁴⁹

2.2. Kahve Hakkında Yazılan Gazeller

2.2.1. Derviş Hilmî ve Kahve Gazeli

İstanbul Millet Yazma Eser Kütüphanesi Ali Emiri Efendi Koleksiyonu 34Ae Manzum 234 numaralı şiir mecmuasının 45a varağında bulunan bu gazel, kahvenin özelliklerinden bahseden 9 beyitten oluşur.¹⁵⁰ Kahve bu gazelde bir sevgilidir ve nazı ve edasıyla meclise gelir. Kahve münazaralarında da sıklıkla karşımıza çıkan kahve ve bâde karşılaştırması bu gazelde de yer almaktadır.

“Fe ‘ilâtün Fe ‘ilâtün Fe ‘ilâtün Fe ‘ilün”

(Fâ ‘ilâtün)

(Fa ‘lün)

Verdi nâz-ile gelüp meclise ‘unvân kahve

Muntazırlar idi teşrîfine yârân kahve¹⁵¹

Sürh câmeyle gezer yerli sâkîdir bâde

Yemenîdir ki giyer miskice kaftân kahve¹⁵²

Kim dese hakkına nâ-puhte anın bönlük ider

¹⁴⁹ Türk edebiyatında mükeyyifat münazaraları yalnız buraya aldığımız eserler ile sınırlı değildir bu bölüm oluşturulurken faydalandığımız makale ve tezlerden daha detaylı ve bu kısımda tekrara düşülmek için alınmayan eserlere ulaşılabilir. Biz bu kısımda yalnızca kahvenin konu edildiği eserlerden bahsettik.

¹⁵⁰ Talip Çukurlu, “Kahvename Şiirlerine Ek: Derviş Hilmi’nin Kahve Redifli Şiiri”, **Edebi Eleştiri Dergisi**, c. V, nr. I, s. 233-243.

¹⁵¹ Dostlar kahvenin gelişini bekliyordu, Kahve cilvesi ile meclise gelip meclisi şenlendirdi, meclise şeref verdi.

¹⁵² Şarap kırmızı elbiseyle gezen bir sakidir kahve ise misk renkli ve kokulu bir kaftan giyer Yemenlidir.

Girdi tennûra idüp sînesin 'uryân kahve¹⁵³

*Kâl u kîlden geçirince niceler darb itdi
Subh olunca ne belâ çekmede el-ân kahve¹⁵⁴*

*Hak olup mahv-ı vücûd itdüğünün lutfını gör
Çeşm-i a 'yâna cilâ olmada her ân kahve¹⁵⁵*

*Şâzelî mevcûdudur rûhına Hak rahmet ede
Yevm-i mahşerde ola bâ 'is-i gufrân kahve¹⁵⁶*

*Ola sâkîsi husûsâ ki anun sâ'id-i sîm
Vire destiyle olur mürde-dile cân kahve¹⁵⁷*

*Süzerek çeşmini iç tâze mümessek diyerek
Hızr elinden içelim çeşme-i hayvân kahve¹⁵⁸*

*Meded ey gonca-dehen Hilmîye remziyle de sun
Kerem it la 'l-i lebûnle iki fîncân kahve¹⁵⁹*

Derviş Hilmî kahve redifli bu gazelinde kahveden bahsederken önce kahveyi nazlı ve cilveli bir sevgiliye benzetmiştir. Nazlı ve cilveli sevgili geldiği yerin kıymetini artırır oraya şan ve şöhret verir. Meclise gelen kahve de geldiği bu yere şan ve şöhret getirmiş, şereflendirmiştir. Kahve ile şarabı kıyaslarken şarabı kırmızılar giymiş bir sâkiye kahveyi ise siyah kaftan giymiş bir Yemenliye benzetir burada siyah rengini kullanmayarak misk kelimesi ile hem rengi hem de misk karıştırılarak yapılan

¹⁵³ Kim onun için çiğ, ham dese aptallık eder göğsünü çıplak edip tandıra girdi kahve.

¹⁵⁴ Dedikodudan geçince niceleri dövdü, sabah vakti olunca ne sıkıntılar çeker kahve.

¹⁵⁵ Vücudunu yok edip toprak olmasındaki hoşluğu gör, gözlere her vakit parlaklık verir kahve.

¹⁵⁶ Şâzelîlere aittir Allah ruhuna rahmet etsin, mahşer gününde merhamete sebep olsun kahve.

¹⁵⁷ Kahvenin sakisi özellikle gümüş, beyaz kollu olsa ve ölmüş gönüllere elleri ile can verse.

¹⁵⁸ Gözlerini süzerek miskli kahveyi Hızır elinden ölümsüzlük suyu içer gibi iç.

¹⁵⁹ Ey gonca ağızlı yardım et, iyilik et kırmızı renkli dudaklarınla Hilmi ve Remziye kahve sun.

kahvelere bir gönderme yapılmıştır. Kahvenin kavrulması sürecinden bahsederken bön kavramını kullanır bön aynı zamanda kahve çekirdekleri için de kullanılan bir kavramdır ve kahvenin kavrulma sürecini de göğsünü çıplak edip fırına girmesi sözleri ile ifade eder. Kahvenin çekirdeklerinin kavrulması ve sonrasında vurularak toz haline gelmesi toprak olmak sözleri ile ifade edilmiştir. Çekirdekleri çekilerek toz haline gelen kahve adeta başkaları için kendi vücudunu feda etmiştir. Derviş Hilmî kahveyi Şâzelîlere ait olarak kabul etmiş ve mahşer gününde onun merhamet sebebi olmasını istediğinden bahsetmiştir. Kahvehanelerde kahveleri sunan sakilerin kollarının gümüş gibi olduğundan ve onların sunduğu kahvelerin ölü canları dirilteceğinden bahsetmiştir. Sâkilerin sunduğu kahveleri içmek Hızır'ın elinden ölümsüzlük suyu içmek olarak görülmüştür. Sevgiliden kendisine acımasını, kendisine ve Remziye kahve sunmasını istemiştir.

2.2.2. Belîğî ve Kahve Gazeli

16. yy Divan şairlerinden biri olan Belîğî'nin kahve gazeli Anadolu'da kahve hakkında yazılmış bilinen ilk gazel olması yönü ile önemlidir. Tezkiretü'ş-Şu'arâ'da Belîğî'nin kahve gazeli için “kahve hakkında dahî bu güzel dâstân ve meşhûr-ı cihân olup kahve fincanı gibi elden ele ve dileden dile düşüp vird-i zeban-ı âlemiyân olmuşdur”¹⁶⁰ denmektedir.

“Fe‘ilâtün Fe‘ilâtün Fe‘ilâtün Fe‘ilün”

(Fâ‘ilâtün)

(Fa‘lün)

Kahvenün bâde-i gülgûn gibi yokdur ânı

Isıcakdur o kara yüzünün ammâ kanı¹⁶¹

Misl ü mânendi mi var müşteri kızdurmakda

¹⁶⁰ Kınalızâde Hasan Çelebi, **Tezkiretü'ş-Şu'arâ**, Haz. Aysun Sungurhan, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2017, s. 240-241.

¹⁶¹ O kara yüzlü kahvenin gül renkli şarap gibi çekiciliği yoktur ama o kanı sıcaktır.

Isıcak yüz göricek her kişi ister anı¹⁶²

Kâti ‘ demdür anunla dimenüz dem olmaz

Kâse kâse içelüm n’olsa gerekdür kanı¹⁶³

Mısır u Şâm u Haleb’i gezdi gelicek Rûm’a

Ayagın aldı şarâbun o cihân fettânı¹⁶⁴

Nakde mâ’il olup ortada gezer akçalaşır

Bilmezin kahvecinün kahbe midür oglanı¹⁶⁵

Söyle ol rû-siyehün bana ne keyfiyyeti var

Ey Belîgî akıdur ayagina yârâmı¹⁶⁶

Gazelinde kahve ile şarabı karşılaştıran Belîgî önce kahve ve şarabı güzellik olarak kıyaslamış ve kahvenin şarap gibi güzel olmadığını fakat kanının sıcak olduğunu belirtmiştir. Kahveden bahsederken kara yüzlü ifadesini kullanması ise dikkat çeker. Kahvenin bu kan sıcaklığı diğer keyif unsurlarında da şarapta da yoktur bu yüzden meclislerde tiryakiler kahveyi ister. Şarap yapı olarak pişmemiş iken kahvenin şarabın aksine pişmiş yapısı onun daha çok istenmesinin bir başka nedeni olarak görülmüştür.

Kahvenin Anadolu topraklarına geliş serüveninden de bahseden Belîgî kahvenin Anadolu’ya gelmeden önce Mısır, Halep ve Şam’ı gezdiğinden bahseder. Belîgî için kara yüzlü olan kahve şarabın tahtına oturmuştur ve şaraptan daha çok tüketilmeye başlanmıştır. Belîgî, kahveyi cihan fettanı olarak görür çünkü onun

¹⁶² Müşterileri kızdırmakta, artırmakta eşi benzeri yok sıcak yüzünü gören herkes onu ister.

¹⁶³ Onunla vakit geçirilmez demeyin onu kâse kâse içsek ne olur.

Âşık Çelebi tezkiresinde bu beyitten önce “Puhtedür bade gibi gördi igen ham degül / Şeyh u şâbun ana bir pâre ısındı cânı” beyti yer alır.

Es-Seyyid Pîr Mehmed bin Çelebi, **Meşâ’irü’s-şu’arâ**, Haz. Filiz Kılıç, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2018, s. 183.

¹⁶⁴ Mısır, Halep ve Şam’ı gezerek Anadolu’ya geldi ve şarabı ayağının altına alarak dünyayı karıştırdı.

¹⁶⁵ Paraya meyillidir ortada gezip para ister bilmiyorum kahvecinin oğlu kahpe midir?

¹⁶⁶ Ey Belîgî o herkesi ayağına toplayan kara yüzlünün ne keyfi, özelliği var söyle.

gelmesi ortalığı karıştırmıştır. Herkesi ayağına toplayan, meclisleri karıştıran bu siyah yüzlünün nasıl bir özelliği olduğunu bilmediğini ve neden bu kadar ilgi gördüğünü anlamadığından bahseder.

2.2.3. Erzurumlu Zihnî ve Kahve Gazeli

“Mefâ ‘ilün Mefâ ‘ilün Mefâ ‘ilün Mefâ ‘ilün”

Musaffâ-meşreb ile ehl-i keyfe nâz eder kahve
Ne gûne cilvelerle dil döker vakt-i seher kahve¹⁶⁷

Siyeh-pûş oldu geldi bezme ol şûh-ı siyeh-çerde
Yed-i sîmin-i cânân üzre âhir mu‘teber kahve¹⁶⁸

Visâle mey gibi bâ‘is değil mi sâde-rûyânı
Bu bezm-i cân-fezâda doğrusu dil-ber eger kahve¹⁶⁹

‘Azîz-i Mısr’dır metbû‘-ı şehri-i Şâm u İstanbul
Tabîb-i Rûm’dur Bâğdâd’dan eyler sefer kahve¹⁷⁰

Ne issi kanludur la‘l-i leb-i dil-dârdan geçmez
Hat-ı cânânenin meftûnudur sevdâ¹⁷¹ çeker kahve¹⁷²

Olur bâdî edâ-yı sohbet-i cânâne ey Zihnî

¹⁶⁷ Saf yaratılışı, huyu ve çeşit çeşit cilveleriyle sabah vakti keyif ehline naz eder.

¹⁶⁸ O karayağız meclise siyahlar giyinerek geldi, kahve, gümüş elli sevgiliden sonra itibarlı oldu.

¹⁶⁹ Onun yüzü, kavuşmaya şarap gibi sebep değil midir bu can arttırıcı mecliste kahve gönül çelen bir sevgilidir.

¹⁷⁰ Kahve Mısır azizidir, Şam ve İstanbul şehri ona tabidir, Anadolu doktorudur, Bağdat’tan gelir.

¹⁷¹ Sevda Sıfat olarak kara, siyah anlamlarını karşılayacak şekilde de kullanılmıştır. Kahvenin rengi ile aralarında bir ilgi kurulmuştur.

¹⁷² Kahve sevgilinin kırmızı renkli dudağından geçmez, kahve sevgilinin ayva tüylerinin aşığıdır, sevda çeker.

*Harâc-ı Mısır u Rûm'ı ehli yanında değer kahve*¹⁷³

Gazel, Erzurumlu Zihnî Divanında yer alır.¹⁷⁴ Erzurumlu Zihnî gazelinde kahve hakkında birçok bilgi verir. Kahveyi saf yaratılışlı olarak gören Zihnî kahvenin sabah vaktinde kahvehanelerdeki keyif ehline naz ettiğini ve onların aklını çeldiğini söyler. Kahvenin sabah mahmurluğunu def etmek için de tüketilmesi ile bu durum arasında bir ilişki kurmuştur. Kahvenin siyah rengi Erzurumlu Zihnî'nin şiirinde siyahlar giyen karayağız olarak işlenmesine neden olmuştur. Şair kahveyi, içki ve eğlence meclislerinde bulunan ve aşıkların gönüllerini çalan bir gönül çelen olarak görür. Kahveyi Bağdat'tan İstanbul'a gelen bir Anadolu doktoru olarak gören Zihnî, kahveyi sevgilinin ayva tüylerinin sevdasını çeken bir âşık olarak görür.

2.2.4 Gelibolulu Mustafa Âlî ve Gazeli

Gelibolulu Mustafa Âlî 'ye ait olan bu gazel Gelibolulunun divanında yer almaktadır.¹⁷⁵

“Fe‘ilâtün Mefâ‘ilün Fe‘ilün”

Kahve sahbâ-yı Hızr-ı devrândur

*Şekl-i zulmetde âb-ı hayvândur*¹⁷⁶

Bir siyeh-çerde dil-ber-i Yemenî

*Sâki-i bezm Şeyh-i San‘ân’dur*¹⁷⁷

Ne siyeh-kâsedür ne gebr ammâ

*Kara gönüllü bir Müselmândur*¹⁷⁸

¹⁷³ Ey Zihnî! Sevgilinin sohbetinin edası kahveye layık Anadolu ve Mısır ehlinin haracına sebep olur.

¹⁷⁴ Erzurumlu Zihni, **Erzurumlu Zihni Divanı**, Haz. Muhsin Macit, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2001

¹⁷⁵ Gelibolulu Mustafa Âlî, **Gelibolulu Mustafa Âlî Dîvânı**, Haz. İ. Hakkı Aksoyak, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2018, s. 657,658.

¹⁷⁶ Kahve, zaman Hızır'ının şarabı ve karanlık şeklindeki ölümsüzlük suyudur.

¹⁷⁷ Yemenli kara yağız bir güzeldir, aşğın gönlünü çeler, meclisin sakisi Şeyh San‘ân’ıdır.

Şeyh Sanan, sevgili ve aşk yolunda her şeyi feda etmenin sembolü olarak edebiyatımızda da konu olarak sıklıkla işlenmiştir. Detaylı bilgi için bkz. Yusuf Babür, Şeyh-i San‘ân Kıssasına Dair, Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic c. 8, nr. 1, s. 509-516.

¹⁷⁸ Kahve ne ateşe tapan bir mecusidir ne de cimridir O kara gönüllü bir Müslümandır.

*Ilıca havzı gibi fincânı
Şevk germ-âbesinde cûşândur¹⁷⁹*

*Ya mümessik şarâb-ı ‘anberdür
Ya sıfâl içre tâze reyhândur¹⁸⁰*

*Şâzelî-tab‘dur çâk o sekrden
Bezm-i şâdîde kâse-gerdândur¹⁸¹*

*Mülk-i fağfûra hükmidür cârî
Mâ-bihü ‘l-iftihâr-ı rindândur¹⁸²*

*Habb ile kahve âb u dânesine
Cümle keyf ehli tut ki murgândur¹⁸³*

*Kahve Âlî midâd u kâse devât
Çün likâ ‘aks-i hatt-ı hûbândur¹⁸⁴*

Gelibolulu Âlî bu gazelinde kahveyi zaman Hızır’ının içeceği olarak görür ve onu karanlıklar ülkesinde gizlenen ölümsüzlük suyuna benzeter. Kahvenin ölümsüzlük suyuna benzetilerek içen kişiye ölümsüz bir hayat vereceği fikri işlenmiştir. Kahvenin ortaya çıkış yeri olarak Yemenin kabul edildiğini kahveyi Yemenli bir güzel olarak görür ve şiirinde işler. Bu Yemenli güzel girdiği meclislerde aşığın gönlünü çeler. Kahveyi yalnızca bir siyah su ya da kase olarak görmez onu kara gönüllü bir Müslüman olarak ifade eder.

¹⁷⁹ Fincanı hamam havuzu gibidir istek ve arzu onun hamamında kaynar.

¹⁸⁰ Kahve ya anber kokulu misk karıştırılmış bir şaraptır ya da toprak kap içerisindeki taze reyhandır.

¹⁸¹ Şazeli yaratılışlıdır, sarhoşluğu yırtar, mutluluk meclisinde kase(fincan) dolaştırandır.

¹⁸² Kahve, Çin porseleninin memleketinde hükmü geçendir, rintlerin iftihar ettiği şeydir.

¹⁸³ Tiryakiler, keyif ehli, kahvenin taneleri ve kahvenin suyunun üzerine üşüşen bir kuştur.

¹⁸⁴ Kase bir yazı takımı kahve ise mürekkeptir. Sevgilinin hattının yansıması ise bu mürekkebin ipeğidir.

Kahvenin içerisinde konulup sunulduğu fincanı ise bir hamama benzetir. Kahvenin tiryakileri etkileyen kokusunu ise kahve misk karıştırılmış bir şaraptır ya da taze bir reyhandır diyerek açıklar. Kahvenin kokusu tiryakilere, onu içenlere ferahlık verir. Kahvenin ortaya çıkışı ile ilgili anlatılan rivayetlerden biri de Şeyh Şazeli ile ilgilidir. Gelibolulunun da Şazeli yaratılışlı olarak kahveyi tanımlaması bundandır. Kahve rintler için önemli bir yere sahiptir ve rintler kendisi ile gurur duyarlar. Kahve içenleri kahve tiryakilerini kahvenin taneleri ve suyunun üzerine üşüşen kuşlar olarak görür. Kahvenin fincanı bir yazı takımıdır kahve ise bu yazı takımının mürekkebidir, kahvenin rengi ve kahvenin mürekkebe benzetilmesi arasında bir benzerlik ilgisi kurmuştur.

2.2.5 Vahyî ve Kahve Gazeli

“Fe‘ilâtün Fe‘ilâtün Fe‘ilâtün Fe‘ilün”
(Fâ‘ilâtün) (Fa‘lün)

Olalı lâzıme-i meclis-i hûbân kahve
*Oldı reşk-efken-i câm-ı mey-i rahşân kahve*¹⁸⁵

İktibâs eyleyeli pertev-i mihr-i ruhunu
*Şu‘le-pâşide olur mâh ile yeksân kahve*¹⁸⁶

Cilvegâh idüp anı ‘aks-i cemâl-i dildâr
*Kıldı âyîne-i İskender’i hayrân kahve*¹⁸⁷

Yâri-i Hızr ile zulmetde bulur âb-ı hayât

¹⁸⁵ Kahve güzeller meclisinin vazgeçilmezi olunca parlak şarap kadehi kahveyi kıskandı.

¹⁸⁶ Kahve, yanağının güneşinin parlaklığından ödünç aldığından ay ile bir olup parıltı, ışık saçar.

¹⁸⁷ Sevgilinin yüzünün güzelliğinin yansımaları kendisine tecelli yeri yaptı ve İskender’in aynasını kendisine hayran etti.

Ol ki 'izzetle vire destine cânân kahve¹⁸⁸

*Eser-i feyz-i cemâlünle idüp kesb-i kemâl
Oldı bir şûh-ı siyeh-çerde-i pür-ân kahve¹⁸⁹*

*Yandı yakıldı gubâr oldı reh-i 'ışkunda
N'ola bûs-ı lebüne olsa da şâyân kahve¹⁹⁰*

*La 'l-i dildâr ile bir lahzada germ-ülfet olur
Mey-i nâb üzre bulursa n'ola rüchân kahve¹⁹¹*

*Nakd-i cân u dili Vahyî-veş ider kahve-bahâ
Nûş iden yârün elinden iki fincân kahve¹⁹²*

Vahyî'nin kahveden bahsettiği bu gazeli divanında 241. gazel olarak numaralandırılmıştır¹⁹³. Kahvenin zevk ve eğlence meclislerine girişinden ve bu meclislerin vazgeçilmezi olduğundan bahsedilirken şarabın kahveyi kıskandığını belirtir. Kahve sevgilinin yanağından parlaklık almıştır ve ay gibi çevresine ışık saçmaya başlamıştır, kahve parlaklık ve ışık saçmada ay ile eş görülmüştür. Kahve sevgilinin yüzünün güzelliğini kendisine tecelli yeri yaptığı ve bu durumun İskender'in aynasını kendisine hayran bıraktığı söylenerek kahveye üstün bir özellik verilmiştir. Sevgilinin elinden kahve içen kişi adeta Hızırın elinden ölümsüzlük suyunu içer. Kahve, kara yüzlü bir güzele benzetilmiştir.

Kahve çekirdeklerinin kavrularak toz haline gelmesi aşkın sevgilinin aşkının yolunda yanıp toz olmasına benzetilmiştir.¹⁹⁴ Kahve, sevgilinin aşkı ile toz haline

¹⁸⁸ Sevgilinin saygı ve hürmetle eline kahve fincanını verdiği kişi Hızırın dostluğu ile karanlıkta ölümsüzlük suyunu bulur,

¹⁸⁹ Kahve yüzünün güzelliğinin ihsanının eseri ile olgunluğa erişti ve cilveli bir kara yağız oldu.

¹⁹⁰ Aşkın yolunda yandı yakıldı ve toprak oldu kahve dudağının öpücüğüne layık olsa ne olur.

¹⁹¹ Kahve sevgilinin kırmızı dudağı ile bir anda sıkı fıkı olur saf şaraptan üstün olsa ne olur.

¹⁹² Sevgilinin elinden iki fincan kahve içen can ve gönül nakdini kahve parası eder.

¹⁹³ Vahyî, **Vahyî Dîvanı**, Haz. Hakan Taş, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2017, s.222

¹⁹⁴ Kahve vb şeylerin kavrulması süreci olan tahmise bir telmih yapılmıştır.

gelmiştir o halde kahveye sevgilinin dudağını öpmek yakışır. Kahve şaraptan sonra da içilse buna şaşılmamalıdır çünkü kahve sevgilinin dudağı ile sıkı fıkı olmuştur. Sevgilinin elinden iki fincan kahve içen kişi kahve parası olarak kendi canını ve gönlünü ortaya koyar. Önemli olan sevgilinin elinden kahve içebilmektir bu yolda aşık canından vazgeçebilir.

2.2.6 Kânî ve Gazeli

“Mefâ ‘ilün Mefâ ‘ilün Mefâ ‘ilün Mefâ ‘ilün”

*Şeb-i zulmâda nûr-ı Hakk gibi pinhândur kahve
Ya zulmât içre reşk-i çeşme-i hayvândur kahve¹⁹⁵*

*Nebâtîdür velî hayvândan da vâye-düzd olmuş
Tesettür itmiş anda gerçi kim hayvândur kahve¹⁹⁶*

*Te’emmül eyledükde ma’ni-i rahmânı zâhirde
Muharrâyâna gûyâ rahmet-i rahmândur kahve¹⁹⁷*

*Görince ba’si elbet münkirân ba’s ider ikrâr
Hele şükr alev kabrinde kîne-cândur kahve¹⁹⁸*

*Kibârın yüzi agıdur sığârın def’-i sevdâsı
Hele ârâyış-i her bezm ü her dîvândur kahve¹⁹⁹*

Habeş-reftâr ‘asel-güftâr u mey-kirdâr ammâ

¹⁹⁵ Kahve karanlık gecede Allah’ın nuru gibi gizlidir, karanlık içinde kıskanılan hayat suyudur.

¹⁹⁶ Kahve bir bitki olmakla birlikte hayvanın(canlının) nasibini çaldığı için onda canlılık gizlenmiştir.

¹⁹⁷ Rahmanın manasını zahirde etraflica düşündük, kahve hararetilere Allah’ın rahmetidir.

¹⁹⁸ İnkâr edenler dirilmeyi görünce elbette dirilmeyi kabul ederler, şükür kahve ateşten mezarında kin tutar.

¹⁹⁹ Her meclisin her toplantının süsüdür, büyüklerin yüz akıdır küçüklerin sevdasını uzaklaştırır.

Necâşîdür süveydâlarda rengîn hândur kahve²⁰⁰

Mu'âvindür ser-i sevdâ-yı hûbândur siyeh-hâle

Hele hem-meşreb-i sevdâger-i 'irfândur kahve²⁰¹

İder ifnâ vücûdın ba'd-ı cüst ü cû-yı vasl eyler

Ferîde-h^wân-ı kullu men 'aleyhâ fân²⁰²dur kahve²⁰³

Egerçi esvedânda rû-sepîdân neş'e bulmazlar

Ve lâkin karalar mülkinde san sultândur kahve²⁰⁴

Muvakkat mey gibi Kânî degüldür neş'e vü zevk

Safâ-bahşâyılıkda her dem ü her ândur kahve²⁰⁵

Bu eser Kânî divanında 173 numaralı gazel olarak yer alır.²⁰⁶ Şair kahveyi karanlık gecede gizli olan Allah'ın nuru olarak görür ve onu üstün görür. Kahve Allah'ın bir nurudur, hayat suyudur. Kahve yapısı gereği bir bitkidir fakat kendi içerisinde de canlılığı gizler hayattan da pay almıştır. Kahve insanlara Allah'ın rahmetidir. Kahve tüm eğlence meclislerinde yer alır o meclislerin süsüdür. O olmadan bu meclisler olmaz . Büyüklerin yüz akıdır küçüklerin ise sevdasını uzaklaştırır. Habeş yürüyüşüdür ki burada Habeş kullanımı ile şair kahvenin ortaya çıkış yerlerinden biri olan Habeşistan'a bir gönderme yapar. Tavrı ve davranış olarak şaraba benzer bal gibi tatlı bir söyleyişi vardır. Habeş'in kralıdır ve kişilerin kalbinde yer alan bir lütuf bir güzelliştir. Kahve her şeyin fani olduğu bu alemde eşsiz bir nimettir. Beyaz yüzlüler siyah yüzlülerde mutluluk bulamasalar da kahve karalar ülkesinin sultanıdır. Kahve

²⁰⁰ Habeş yürüyüşlü, şarap davranışlı bal, tatlı söyleyişlidir. Habeş'in kralı, Hükümdarı kalplerde gizlenen renkli bir lütuftur

²⁰¹ Kahve, güzellerin sevdasının başındaki siyah halenin yardımcısı ve. irfan tüccarı ile de aynı yaratılıştandır (meşrebdendir).

²⁰² Rahman Suresi 26. Ayet: Dünya üzerindeki her şey fanidir, <https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/Rahm%C3%A2n-suresi/4927/26-28-ayet-tefsiri>,

²⁰³ Kahve, "Yeryüzündeki her şey fanidir" sırrına vakıf olduğundan kavuşma arayışından sonra varlığını yok eder.

²⁰⁴ Beyaz yüzlüler kahvede mutluluk bulmazlar ama kahve karalar ülkesinin ünlü sultanıdır.

²⁰⁵ Neşe ve zevki şarap gibi geçici değildir kahve her zaman gönül şenliği ve neşe verir.

²⁰⁶ Ebu Bekir Kânî, **Kânî Divanı**, Haz. İlyas Yazar, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara, 2017, sny.

şarap gibi geçici bir mutluluk vermez kahvenin neşesi daimidir her zaman ve her yerdedir.

2.2.7 Sâdıkî ve Gazeli

“Fe ‘ilâtün Fe ‘ilâtün Fe ‘ilâtün Fe ‘ilün”

Fâ ‘ilâtün

Fâ ‘lün

Yitiş ey kullara Hakk’dan yine ihsân kahve

Seni meclisde gözedür kamu yârân kahve²⁰⁷

Kalbe râhat virici cism-i marize kuvvet

Bizüm evde olasın her gice mihmân kahve²⁰⁸

İçseler bal u şeker şerbeti tutmaz yirüni

İzn-i Hakk-ıla kamu şerbetlere sultân kahve²⁰⁹

Yakın olaydı yirün vara ziyâret ideydüm

N’ideyüm Hind ü Yemen’dür sana evtân kahve²¹⁰

Kesede akçesi olup sana sarf eylemeyen

Katı ahmak-durur ey cânlara cânân kahve²¹¹

Bir katar katır seni çekse getürse kapuya

Zerre buhl itmez idüm içse seni her cân kahve²¹²

²⁰⁷ Ey kahve, Allahtan kullarına bir lütuf olarak yetiş, mecliste tüm dostların seni bekliyor.

²⁰⁸ Kalbe rahatlık hasta bedene kuvvet verirsin bizim evde her gece misafir olasın

²⁰⁹ Bal ve şeker şerbeti içseler de senin yerini tutmaz, sen Allah’ın izniyle tüm şerbetlerin(içeceklerin) sultanısın.

²¹⁰ Yerin yakın olsaydı da gelip seni ziyaret etseydim ne yapayım senin vatanın yemen ve hinddir.

²¹¹ Ey canlara sevgili olan kahve Kesesinde parası olup sana harcamayan ahmak(akı kırıktır),

²¹² Bir sıra katır seni çekip kapıma getirseydi seni her cân içse de zerrece pntilik yapmazdım.

*Hastaların cânı gelür her kaçan içse seni
Eksük olmaz kutumuzdan dertlere dermân kahve²¹³*

*Hasta tiryakilere cân gelür içince seni
Eksük olma kerem it ey âb-ı hayvân kahve²¹⁴*

*Nice agalara satdurdı atı tonı kamu
Eyledi anı zükûret kaldı 'uryân kahve²¹⁵*

*Habeşisin seni herkes eylemez hizmetkâr
Geçürür seni sadra çün şeh-i devrân kahve²¹⁶*

*Suyunu çeşme-i hayvândan içirmiş zürrâ 'î
Hiç ola mı sana meyl eyleyen insân kahve²¹⁷*

*'Aşıkun girse dimâgına anun ol hôş kokusu
Geçemez mest ider anı bûy-ı reyhân kahve²¹⁸*

*Bir kaşık ibrığa girse niçe hâtır yapılır
'ıslah idici dost-ıla düşmân kahve²¹⁹*

*Anma murdâr tütünü içeni yanında koma
Ne kadar medh idersen eyle destân kahve²²⁰*

İki fîncân içecek bir cüz 'i yazdurdı bana

²¹³ Her kim seni içse hastaların canı gelir, kutumuzdan dertlere derman olan kahve eksik olmaz

²¹⁴ Ey kahve, sen âb-ı hayvânsın(ölümsüzlük suyusun), hasta olan tiryakiye seni içince can gelir, bize merhamet et, eksik olma.

²¹⁵ Nice beyler kahve için varını yoğunlu sattılar ve bu yüzden hiçbir şeyleri kalmadı.

²¹⁶ Sen Habeşisin seni kimselere hizmetkar yapmazlar, seni başa geçirirler çünkü sen devrin şahısın.

²¹⁷ Çiftçiler senin suyunu canlılık, dirlik suyundan doldurmuşlardır, insanlar sana meyl etse olur mu ?

²¹⁸ Aşığın zihnine kahvenin o hoş, reyhan kokusu girerse aşığı sarhoş eder, aşık ondan uzaklaşamaz.

²¹⁹ İbrığe bir kaşık kahve girse birçok hâtır(gönül) yapılır, dost ile düşmanı barıştırır.

²²⁰ Pis tütünü içeni yanında tutma , ondan bahsetme,ne kadar översen öv kahve destandır.

*Sanma kim kisenize eyleye hüsrân kahve*²²¹

*Dükenince kutudan gamlar alur dört yanımı*²²²

Kutu tolsa oluram hurrem ü şâdân kahve

İçe âlimler anı görmeye câhil yüzini

*Urmaya el[in] ana her har-ı nâdân kahve*²²³

Kahvehânede sakın içme anı eyle hazer

*Zararı çok ider anda ehl-i ‘ isyan kahve*²²⁴

Odada evde anı içmeğe var kavl-i sikâ

*Yazdı Tebyinü’l- Mehârim ana burhân kahve*²²⁵

Hele mu’tâd idene söz ne-durur itmese terk

*İçmeyen içmese yigdür bu da ‘irfân kahve*²²⁶

Ni’am-ı Hakk’dan olunca rûz-ı mahşerde su’âl

*Bir su’âl eksük olur içmese her cân kahve*²²⁷

Ne gam ey Sâdikî iç kahve[y]i şükr eyle Hak’a

*Umaram kurtara başun şükr-i Yezdân kahve*²²⁸

²²¹ İki fincan içerek bir cüz yazdırdı bana sanma ki kahve kesemize zarardır.

²²² Kutuda bitince dört bir yanımı üzüntü kaplar, kutu dolarsa sevinçli olurum.

²²³ Onu alimler içsin cahiller yüzünü görmesin, cahiller(cahil eşekler) ona elini sürmesin.

²²⁴ Kahveyi kahvehanede içme ondan sakın, isyankarlar onun zararın çok ederler.

²²⁵ Odada, evde kahveyi içmek için güvenilir sözler var, Tebyinü’l- Mehârim ona kanıttır. Yûsuf Sinânüddîn el -Amâsî’nin haramlar hakkında yazdığı 98 ayrı konu başlığından oluşan eseridir. Eser içerisinde kahveden de bahseden yazar kahvenin kişinin dini ve dünyevi sorumluluklarını engellemediğini ve bedene de zarar vermediğini ifade ederek haramlığına kıyas edilebilecek bir özelliğinin bulunmadığını belirtmiştir. Bkz: Recep Orhan Özel, “Yûsuf Sinânüddîn el-Amâsî (1000/1592) ve “Tebyinü’l-Mehârim” Adlı Eseri”, **Usul İslam Araştırmaları**, c.20, s.20, 2013,s.137

²²⁶ Kahve içmeyi alışkanlık haline getiren terk etmese söz ne yapsın içmeyen içmese iyidir bu da anlayıştır.

²²⁷ Mahşer gününde Allah’ın nimetlerinden soru sorulduğunda kahve içmeyenlere bir soru eksik olur.

²²⁸ Ey Sâdikî, kaygılanma , kahveyi iç Allah’a şükür et , umarım kahve başını kurtarır.

*Bize fetvâsını lutf it içelim rûz u leyâl
Ola her derdümüze devâyla dermân kahve*²²⁹

Sâdıkî divanında 164a varağında yer alan bu gazel şairin kahveyi övdüğü ve kahvenin yararlarından bahseden bir eserdir²³⁰. Şair eserinde Kahveyi Allah'ın kullarına verdiği bir lütuf olarak görür ve eğlence meclisinde tüm dostların Allah'ın lütfu olan kahveyi mecliste beklediğini ifade eder.

Kahvenin sağlık için yararlı olduğundan kalbe rahatlık verdiğinden bahseder ve kahvenin evine her gece konuk olmasını ister, şaire göre türlü türlü içecekler de içilse hiçbirisi kahvenin yerini tutmaz çünkü kahve tüm içeceklerin sultanıdır. Kahveye çok değer veren şair kahvenin yerinin yakın olsa kendisini ziyaret etmek istediğini söyler fakat kahvenin vatani yemen ve hind olduğunu için onu ziyaret edemez.

Para kesesinde parası olup parasını kahve için harcamayanları ahmak olarak görür. Evinde kahvenin eksik olmadığını belirten şaire göre kahve hastalara can verir, bir ölümsüzlük suyudur. Kahvenin meclislerin ve zamanın şahıdır, kimseye hizmetkar değildir. Kahvenin kokusu aşığı zihnine girerse kahve aşığı sarhoş eder ibriğe bir kaşık kahve girerse nice dostluklar kurulur gönüller yapılırdı ve kahvenin kırk yıllık hatırı vardır meselesine de benzer bir kullanım ile karşımıza çıkar. Kahve ile tütün her ne kadar meclislerde sıklıkla birlikte tüketilse de şair tütünü pis olarak görür ve kahve ile birlikte yer almasından hoşlanmaz.

Kahveyi alimler içmesi gerektiğini cahillerin kahve içmek bir yana kahveye dokunmalarının bile istemez. Kahveyi evde içmek için güvenilir sözlere sahip olduğunu söyler ve Tebyinül Meharim adlı eseri kaynak olarak gösterir.

Kahvenin Allah'ın bir nimeti olduğunu söylerken mahşer gününde sual vaktinde kahve içmeyenlere bir soru eksik soru sorulacağını ve kaygılanmadan kahve içip Allah'a şükür edilmesi gerektiğini söyler ve gece ve gündüz sürekli kahve içeceğine dair bir fetva ister çünkü ona göre kahve tüm dertlerin dermanıdır. Kahve içtikçe tüm dertleri ve sıkıntıları bitecektir.

²²⁹ Bize fetvasını bağışla gece ve gündüz kahve içelim, kahve her derdimize derman olsun

²³⁰ Murat Ülgen., Sâdıkî Divanı(İnceleme- Metin), İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2022, s.277,278, 279.

2.2.8 Ahmed Lutfî ve Kahve Gazeli

“Fâ‘ilâtün / Fâ‘ilâtün / Fâ‘ilâtün / Fâ‘ilün”

Ehl-i ‘irfânın siyeh-çerde cüvânı kahvedir

Ehl-i keyf olanların tâb u tîvânı kahvedir²³¹

Zümre-i tiryâkiyânın berş [ü] afyûndur teni

İkisinden mâ‘adâ cism içre cânı kahvedir²³²

Mâni ‘ü’n-nevm kâtı ‘u’s-şehve olupdur hâssası

Sâhibü’d-da ‘ve mecâlis nüktedânı kahvedir²³³

Nûş iden anı seherde buhsar çok fâ‘ide

Yetmiş iki derde nâfi‘ rûh-ı sâni kahvedir²³⁴

Destine alma duhânı içmedikçe Lutfiyâ

Tatlı getiren seher vakti duhânı kahvedir²³⁵

Lale devrinde yaşayan divan ve tezkire yazarı olan Ahmed Lutfînin aslen Tekirdağlı olduğu ve gençlik yıllarında İstanbulda bulunduğu ifade edilir²³⁶. Divanının 45b varağında yer alan Kahve hakkında yazdığı bu gazelinde kahveyi karayağız bir delikanlıya benzetir ve keyif ehlinin gücü ve kuvveti olarak görür.²³⁷ Tiryakilerinin

²³¹ İrfan ehlinin karayağız delikanlısı kahvedir. Keyif ehli olanların gücü kuvveti kahvedir.

²³² Tiryaki zümresinin teni afyon, afyon macunudur. Bu ikisinin haricinde (onların) bedeni içindeki canı kahvedir.

²³³ Onun özelliği uykuya engel olmak ve şehveti ortadan kaldırmaktır. Davet sahibi, meclislerin zarif nüktedanı kahvedir.

²³⁴ Onu (kahveyi) seher vakti içen birçok fayda bulur. Yetmiş iki derde faydası olan rûh-ı sâni kahvedir.

²³⁵ Ey Lutfî! Tütünü içmediğin zaman eline alma. Tütünü dahi seher vakti tatlı hale getiren kahvedir.

²³⁶ Ahmed Lutfî Tekfurdagî, Tezkire-i Şu‘arâ, Hz. Bilal Alpaydın, Müslüm Yılmaz, Dün Bugün Yarın Yayınları, İstanbul, 2021, s.11

²³⁷ Ahmed Lutfî Tekfurdagî, *Dîvân*, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi İbnülemin nr. 3047, vr. 45b.

tenini afyon ve afyon macunu oluştururken canlarını ise kahve olarak görür. Gazelinde kahvenin özelliklerinden de bahseden Ahmed Lütfi, kahvenin uykuya engel olduğunu ve kişideki şehveti ortadan kaldırdığını ve⁷² derde faydalı olduğunu ifade eder ve kahveyi meclislerin zarif bir nüktedanı olarak tanımlar. Tütünün, kahvesiz olmadan tatsız olduğunu tütüne dahi tadını veren kahve olarak görür.

2.3. Kahvehane ve Kahvehane Yasaklarından Bahseden Şiirler

16.yüzyılda kahve ve kahvehanelere yasak getirilmiştir. Bu yasak kahve içenleri derinden etkilemiştir. Zarifler yasaklar nedeni ile kahve fincanlarını ellerinden bırakmak zorunda kalmıştır. Kahvenin ve kahvehanenin yasaklanmasını Ravzî tarafından eserinde detaylı bir şekilde işlenmiştir.

“Kahveye çünkü yasag eyledi şâh-ı devrân

Zürefâ kosalar elden n’ola fîncânları²³⁸”

Kahvehanelerin yasaklarla kapatılmasından sonra tiryakiler derin bir üzüntü içerisine girerler. Kahvehanelerin tekrar açılması, kahve ile dolu fincanlarına kavuşmayı hevesle bekleyen kahvehane sakinlerinin, tiryakilerin hayalidir. Kahvehanelerin tekrar açılacağı gün heyecanla beklenilir. Şeyh izin verirse kahvehane sakinleri, ariflere yakışacak şekilde kahve fincanlarını tekrar ellerine alacakları günü beklemektedir.

“Kahveye cânib-i şeyhden n’ola destûr olsa

‘Ârifâne ele alsak yine fîncânları²³⁹”

Padişahın kahve ve kahvehane yasaklarına uymayanlara, ahriyanlarını/ahıryanlarını (kaba, cahil kimse) gönderdiği ve kahvecinin şerefini kırdığından bahsedilir. Bahsedilen bu durumun yasaklara uymayan bir kahvecinin başına gelmiş bir olay olması muhtemeldir. IV. Murad zamanında kahvehanelerin

²³⁸ “Devrin padişahı kahveyi yasak ettiğinden zarifler fincanları ellerinden bıraksa buna şaşılr mı?”

Edincikli Ravzî, **Ravzî Dîvânı**, Haz. Yaşar Aydemir, Kùltür ve Turizm Bakanlığı, Ankara, 2017, s. 397.

²³⁹ “Kahve içmeye şeyh tarafından müsaade olunsa ve ârife yakışacak sûrette tekrar fincanları ele alsak ne güzel olurdu.”

Edincikli Ravzî, **Ravzî Dîvânı**, Haz. Yaşar Aydemir, Kùltür ve Turizm Bakanlığı, Ankara, 2017, s. 378.

kapatılma yasağına uymayan kahvecilerin idam ettirildiği, bazı kahvehanelerin darmadağın edilerek çatılarının yere indirildiği aktarılır.²⁴⁰ Beyitte anlatılan hadisenin tarihi bir gerçekliği anlatması yönü ile önemlidir. Padişah ahıryan olarak tanımlanan adamlarını yasaklara uymayan kahvehanecilerin üzerine göndermiştir. Padişahın adamlarının kahvecinin şerefine adeta bir fincan kırar gibi kolaylıkla kırdıklarından ve onu küçük düşürdüklerinden bahsetmiştir.

*“Sındılar kahvecinün ‘ırzını fîncân-sıfat
Gönderüp şâh-ı cihân birkaç ahıryânları²⁴¹”*

*“Yıkdı subaşı ‘ases kahve-fürûşun ‘ırzın
Yakdılar âteş-i hirmâna müselmânları²⁴²”*

Yasaklar ile kahveciye adeta zulmedilir. Yine bu dönemde kahvenin dinen helal olup olmadığına yönelik verilen fetvalar ve yapılan tartışmalar, Müslüman kahveyi içse kafir mi olur sözleri ile ifade edilmektedir.

*“Muhtesib kahve-fürûşa ne ta‘addî eyler
Yohsa kâfir mi olur içse müselmân kahve²⁴³”*

Kahvehanelerin yasaklanması ile ilgili olarak şeyhin verdiği kararlar ve söyledikleri hoş değildir. Şeyhin isteği bu kararlar ile kahvehane dostlarını, kahve müptelalarını kahvehanelerden uzaklaştırmaktır. Şeyhin sözü tatlı bir su da olsa hoş değildir ve tiryaki için soğuktur.

“Sogutmakdur muradı kahveden âlüfte yârânı

²⁴⁰ Reşat Ekrem Koçu, **a.g.e.**, s. 102.

²⁴¹ “Padişah ahıryanlarını göndererek kahvecinin ırzını fincan kırar gibi kırdırdı.”

Edincikli Ravzî, **a.g.e.**, s. 394.

²⁴² “Subaşı, bekçi kahvecilerin ırzını yıktı. (Böylelikle) Müslümanları nasipsizlik ateşinde yaktılar.”

Edincikli Ravzî, **a.g.e.**, s. 394.

²⁴³ “Muhtesip kahveciye neden zulmeder, Müslüman kahveyi içerse kafir mi olur?”

Sedanur Dinçer Arslan, **Nev’i Divanı Sözlüğü(Bağlamsal Dizin ve İşlevsel Sözlük)**, Ardahan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ardahan, 2017, s.154.

Kelâm-ı şeyh bâriddür gerek âb-ı zülâl olsun”²⁴⁴

Yasaklarla birlikte kapatılan kahvehanelerin tekrar açılmasının işlendiği bu beyitte kahvehanelerin tekrar açılması bir müjde olarak görülür. Halk kahvehanelerin tekrar açılmasını sevinçle karşılamakta ve bu durumdan son derece mutlu olmaktadır.

“Müjde cihâna Rûhiyâ kim yine feth-i bâb olur

Meykedeler açıldı hep işledi kahvehâneler”²⁴⁵

2.4. Kahvehane ve Meyhane Karşılaştırılmasının Yapıldığı Şiirler

2.4.1. Meyhanenin Övüldüğü Şiirler

Kahvehane ve meyhanelerin birbirleri ile olan üstünlük mücadeleleri hiçbir zaman son bulmamıştır. Bu duruma örnek olacak ilk beyit meyhane sarayının yıkılıp yerle bir de olsa kahvehanenin onun yerini tutamayacağı ile ilgilidir. Kahveye olan ilginin giderek artması, kahvehanelerinin sayısının her geçen gün artması kahvehane ve meyhane arasındaki bu tartışmayı daha da alevlendirmiştir. Bu tartışmada tarafını meyhaneden ve şaraptan yana kullanan Atai kahvehanelerin, meyhanelerin yıkıntılarının dahi yerini tutamayacağını ifade eder.

“Harâb olsa da kasrı mey-hâneniün

Yerin tuta mı kahve-hâne anun”²⁴⁶

²⁴⁴ “Şeyhin sözü ab-ı zülal de olsa soğuktur, Şeyhin amacı kahvehane dostlarını kahveden uzaklaştırmaktır.”

Lejla Oener, **Bosnalı Aleaddin Sabit Divanının Tahlili**, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya, 2019, s. 195.

²⁴⁵ “Ey Rûhî! Herkese müjdeler olsun, meyhaneler açıldı ve kahvehaneler çalışmaya başladı.”

İbrahim Ethem Buyruk, **Bağdatlı Ruhi Divanı’nda Sosyal Hayat**, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2015, s. 229.

²⁴⁶ “Meyhanenin sarayı yıkılsa da kahve onun yerini tutabilir mi?”

Muhammet Kuzubaş, **Atai’nin Alemnüma (Sakiname) Mesnevisinin Karşılaştırmalı Metni ve Konu Bakımından İncelenmesi**, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun, 2007, s. 69.

Şarap-kahve, kahvehane-meyhane karşılaştırması bu beyitte de karşımıza çıkar. Âşık için önemli olan şaraptır. Şarabın bir damlası aşıklar için bin candan daha iyidir. Boş olan şarap kadehini dahi kahve ile dolu fincana tercih ederler. Şarap onu içenlere can bağışlar. Bu Şarabın mayasının ruh ile aynı olduğu, can bağışladığını ve tiryakilere Kevser şarabını unutturmasıyla ifade edilir.²⁴⁷

“Meyün bir katresi ‘ıyş ehline bin cāndan yegdür

Tehî peymâne kahveyle tolu meyhânedan yegdür”²⁴⁸

Şarap ile ilgili yasaklar ile meyhanelerin kapatılması keyif ehlinin kahveye ve kahvehanelere yönelmesine sebep olmuş ve kahvehanelerin şöhreti her geçen gün artmıştır. Meyhane taraftarları için ise bu son derece olumsuz bir durumdur. Meyhane köşeleri ve şarap, yalnızlığına terk edilmiş iken kahvehanelerin işlerliğine devam etmesi ve mamur bir hale gelmesinin doğru olmadığını düşünürler ve bu durumdan şikayetçi olurlar.

“Kahve-hâne ola ma ‘mûr revâ mı şâhum

Böyle vîrâne kıla ‘işret ü dem kûşeleri”²⁴⁹

Şarap ve meyhane yasaklarından dertli olan meyhane ve şarap tutkunlarının kahvehanelere giden tiryakilerle aralarında çeşitli hadiselerin gerçekleştiği ifade edilir. Şarap içmek yasaklanınca kahve ile yetinmek etmek zorunda kalan tiryakiler fincanı

²⁴⁷ Mustafa Yunus Gümüş, Cafer Mum, “Klasik Türk Şiirinde Rint ve Şarap İlişkisi” **Birey ve Toplum**, 2018, c. 8, nr.16, s. 109-138.

²⁴⁸ “Şarabın bir damlası tiryakiye bin candan iyidir, boş şarap kadehi kahve ile dolu meyhanelerden iyidir.”

Mustafa Erdoğan, **Kabulî İbrahim Efendi, Hayatı, Edebî Kişiliği ve Divanı (İnceleme-Tenkitli Metin- Dizin)**, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2008, s. 140.

²⁴⁹ “Şâhim, meyhane köşeleri harap iken kahvehanelerin böyle bakımlı, güzel olması revâ mıdır?” ‘Ulvi Beg ez-Za‘îm-i ‘Âlî-Mikdâr

İncinur Atik Gürbüz, **Mecmû‘atü’l-Letâif ve Sandûkatü’l-Maârif (İnceleme-Tenkitli Metin-Şair ve Şiir Dizini)**, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara, 2018, s. 812.

kadehin yerine koyamamıştır. Kırmızı renkli şarabı içmek varken kara yüzlü kara suyu içmek zorunda kalmışlardır. Kahve tiryakileri ile çeşitli münakaşalara girmişlerdir.

“Fincânda kahve bâde yirin tutmadı diyü

Tiryâkilerle mey-zedenün mâcerâsı bol”²⁵⁰

Kahve ve şarap meclislerinin karşılaştırması yapılmış meyhanedeki sakinin güzelliği ve inceliği var iken keyif ehlinin kahvehane meclisinden zevk alamayacağı ifade edilmiştir. Keyif ehli, güzel sakinin meclisinde daha çok eğlenip keyfe ulaşacaktır. Güzel sakinin meclisi varken kahvecinin meclisi tiryakiye zevk vermez.

“Ehl-i keyfe var iken bezm-i latîf-i sâki

Ne kadar zevk virür kahveci gibi pesnî”²⁵¹

2.4.2. Kahvehanenin Övüldüğü Şiirler

Kahvehaneler çeşitli kararlarla birçok kez kapatılmış ve yasaklanmıştır. Kahvenin ve kahvehanenin maruz kaldığı bu yasaklardan memnun olmayan şair, yasak kararını alan vaize seslenmekte ve doğru kararlar alan doğru bir vaiz olmadığını söylemektedir. Vaiz eğer doğru bir vaiz olsaydı yasağı kahvehaneler için değil meyhaneler için alırdı. Doğru bir vaizsen meyhanenin iki yüzlüsünü uzaklaştır diyerek şikâyet aldığı karardan şikâyet etmektedir.

“Kahveden kesmedesin ta’n ile ehl-i keyfi

Vâ ‘izâ kâdir isen mey-gede kallâşın kes”²⁵²

²⁵⁰ “Fincandaki kahve, şarabın yerini tutmadı diye, kahve tiryakileri ile şarap yasağından mağdur olanların arasında geçen hadiseler çoktur.”

Gelibolulu Mustafa Âlî, **Gelibolulu Mustafa Âlî Dîvânı**, Haz. İ. Hakkı Aksoyak, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2018, s. 1285.

²⁵¹ “O sakinin güzel meclisi var iken kahvecinin meclisi keyif ehline ne kadar zevk verebilir?”

Lejla Oener, “a.g.t.”, s.336

²⁵² “Keyif ehlini kahvehaneden kınayarak uzaklaştırıyorsun büyük bir vaiz isen, gücün yetiyor ise meyhanenin ikiyüzlüsünü uzaklaştır.”

Tiryakinin sevdası ve isteği gül renkli şarap ise o şaraba ulaşmak için deniz kenarına git diyerek tiryakiyi meyhaneye yönlendirir. İsteğin kahvehaneyi izlemek ise beyzadeye git diyerek kahvehanelerin yasaklar ile kapatılmasını durumuna bir gönderme yapar. Kişi kahvehaneyi izlemek istiyorsa kahvehaneleri kapatan beye giderek şikâyetini iletmelidir çünkü kahvehaneleri kapatan beyin kendisidir.

“Bâde-i gül-gûna mâylseñ leb-i deryaya var

*Kahve-hâne seyri maksûdun ise mirzaya var*²⁵³

Harâbât içre bî-hürmet olup zâhid ayaklanmak

*Esîr-i kahvehâne düzd-i fincân olmadan yegdür*²⁵⁴

Kahvehanelerin yasaklanması ile kahvehanelere gidip kahve içemeyen tiryakiler bu yasaktan memnun değildirler. Kahvehaneler yasaklanmışken meyhanelerin açık olması durumundan rahatsız olan tiryakiler kahve içilmezken ve kahve fincanları kırılırken şarap kadehinin elden ele devir etmesini istemezler.

“Ne revâdur bu ki her meclisi devr ide kadeh

*Kahvenün hâk ile yeksân ola fincânları*²⁵⁵

2.5. Kahve ve Mükeyyifat Birlikteliğinin İşlendiği Şiirler

2.5.1. Kahve ve Tütün

Klasik şiirimizde kahve ile adı sıklıkla birlikte anılan mükeyyifât unsurlarından biri tütündür. Anadolu’ya ‘Cıl’ adında bir İngiliz tarafından getirildiği bilinen Kâtip Çelebi’nin 1601 ve Naima’nın da 1606 olarak tarihlendirdiği tütün, kahve ile ortak

Saadet Karaköse, *Nev’i-zade Atayı Divanı (Kısmi Tahlil - Metin)*, İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Malatya, 1994, s. 528.

²⁵³ “Meylin, arzun gül renkli şarap ise deniz kenarına git arzun kahvehane ise beye git.”

Özlem Ercan, *Peşteli Hisâli Dîvânı Tahlili (İnceleme-Metin)*, c. II, Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Bursa, 2003

²⁵⁴ “İçki meclisinde, hürmetsiz zahid olmak kahvehanede esir olup fincan hırsız olmaktan daha iyidir.” İncinur Atik Gürbüz, *a.g.e.*, s. 251.

²⁵⁵ Kahvenin fincanları harap olup yok olurken şarap kadehinin meclislerde elden ele dolaşması doğru mudur?

Edincikli Ravzî, *a.g.e.*, s.394

kaderi paylaşmış ve 1609 yılında çıkarılan bir ferman ile yasaklanmıştır. Bu yasak, tütün için ilk ve son olmamakla beraber süreç içerisinde tütün defalarca yasaklanmıştır.²⁵⁶ IV. Murad'ın keskin ve yıkıcı yasaklarından da nasibini alan tütün, kahve gibi başı sürekli yasaklarla dertte olan bir mükeyyifât unsuru olmuştur.

Kahvehanede kahve ile karşımıza çıkan tütün, duhan bu beyitte “İngiliz” olarak anılmıştır. Bu kullanımın nedeni tütünün bir İngiliz tarafından Osmanlı topraklarına getirilmesidir. Kahvehanede dostlar ile İngiliz'i içelim, sarhoşlar ile meyhanede güçsüz kuvvetsiz olma denilerek meyhane ve şarap istenmeyecek ve kahvenin tarafı tutulacaktır. Kahve ve meyhane taraftarlarının iki ayrı grup olması ile şair, tarafını kahvehaneden yana kullanmıştır. Meyhanedekileri ve şarap içenleri güçsüzler olarak görür. Şaire göre kahveyi ve tütünü tüketenler güçlü, şarap içip meyhaneye gidenler ise güçsüz kimselerdir. Tiryakiden güçsüz kimselerden olmamasını şarap içip meyhaneye gitmemesini istemektedir.

*“İçelim kahvede yârân ile ingilizi
Olma bekrîler ile mey-gedeler zâr u zebûn”²⁵⁷*

Şair kahveyi ve tütünü savunmakta ve onları üstün görmektedir. Beng ve afyon da tıpkı kahve ve tütün gibi mükeyyifât unsurlarıdır. Şair tüm mükeyyifât unsurları arasında bir karşılaştırma yapar. Bu meclisin afyonu ve bengine²⁵⁸ düşmedik, müptela olmadık bize tütün ve kahve yeter diyerek meclisteki tarafını belli eder. Şair bunca keyif unsuru içerisinde tercihini kahve ve tütünden yana kullanmıştır. Şair için kahve ve tütün yeterlidir bu eğlence meclisindeki diğer unsurlara ihtiyaç duymamaktadır.

*“ Biz bir kuru duhân ile bir kahve almışız
Biz düşmedik bu meclisin afyon u bengine ”²⁵⁹*

²⁵⁶ Tütün ve tütün yasakları hakkında detaylı bilgi için İslam Ansiklopedisi Kahve maddesine bakınız. İdris Bostan, "Kahve", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/kahve>

²⁵⁷ “Kahvehanede dostlar ile tütün içelim meyhaneye gidip sarhoşlarla zavallı ve perişan olma” Nagihan Çağlayan, **Nisari Divanı**, Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sivas, 2007, s. 163.

²⁵⁸ Beng: Ban otu denen bitki ve bunun afyon gibi uyuşturucu, keyif verici tohumu.

²⁵⁹ “Biz bir kuru tütün ile kahve aldık bu meclisin beng ve afyonuna muhtaç değiliz.”

Şair kahvehane köşelerinde kahve ve tütün içmekten bir ceset gibi ekşimiş kokuşmuş bir hale bürünen tiryakiyi tasvir etmiştir. Tiryaki kahvehanede kahve içmekte ve tütün çiğnemektedir. Tütün çiğnedikçe öksürmekte sağlığını kaybetmektedir. Kahve ve tütünü kahvehanede sürekli tüketen tiryaki ceset gibi olmuştur. Zayıflayan sağlığını kaybeden tiryaki kokuşmuş ve ekşimiş bir ceset gibidir. Sağlığını kaybeden öksüren zayıflayan ve ceset haline gelen tiryaki aynı zamanda ibadetlerinden de uzaklaşmıştır.

“Kahve-hanede içüb kahve tütünü öksürür

Ekşimiş kokmuş kurumuş bir kadiddir bi-namaz”²⁶⁰

2.5.2. Kahve ve Afyon

Haşhaş kapsüllerine atılan çiziklerden akan sütün donup katılaşması yolu ile elde edilen afyon, ağrıları azaltır, üzüntüyü uzaklaştırır ve kişide keyif hali başlatır.²⁶¹ Osmanlı Döneminde mükeyyifât olarak kullanılan afyon müstakil olarak klasik şiirimize konu olmakla birlikte sıklıkla kahve ile de anılmıştır. Kahvehanelerde birbirlerinden ayrılmayan bu iki keyif unsuru şiirde de yan yana yer alır.²⁶² IV. Murad devrinde afyonun da kahve ile aynı kaderi paylaştığı ve yasaklandığı bilinir hatta Bağdat Seferi sırasında yanında bulunan Emir Çelebi'nin afyon kullandığını öğrenmesi üzerine IV. Murad'ın tüm afyonu Emir Çelebi'ye yedirdiği ve Emir

Erzurumlu Zihni, **Erzurumlu Zihni Divanı**, Haz. Muhsin Macit, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2001, s. 277.

Kahve ve tütünün birlikte kullanıldığı diğer bir beyit:

*“İki fincan kahve bir lüle dehân verüñ bana
Serseri boş gezmeden çamurda oldun loş”*

²⁶⁰ “Kahvehanede kahve içip tütün öksüren namaz kılmayan ekşimiş kokuşmuş bir ceset haline gelmiştir.”

Sait Avcı, **Raci Divanı (Metin ve Dini-Tasavvufi Tahlil)**, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum, 2015, s. 226.

²⁶¹ Abdülkadir Erkal, Divan Şiirinde Afyon ve Esrar(Opium and Mariuhana In The Divan Poetry, Atatürk Üniversitesi **Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, c.33, s.26

²⁶² Değişmez ehl-i keyf afyon safâsın câm-ı Cemşide

Sunarsa destine bir tâze kahve ile macûnı

“Keyif ehli eline bir taze kahve ve macun sunulursa afyonun keyfini safa kadehine değişmez.”

Ali Niyazi Rashıd, **Sivaslı İzzet Osman Divanı(İnceleme- Metin)**, Atatürk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Erzurum, 2019, s.256.

Çelebi'nin komaya girerek öldüğü aktarılır.²⁶³ Şair, afyon içenleri sürüngen birer “kertenkele” olarak tanımlar. Afyon içenler kahve içenleri de zehirler. Bu zehrin kaynağı afyondur.

“Meger susmar oldu macun-fürûş

Ki andan alur zehri hep kahve-nûş”²⁶⁴

Tiryak, afyondur ve afyon kullanan kişiye de tiryaki denilir. Kahvehanelerde tiryakilere kahve öncesinde afyon ikram edilirmiş. Şair kahvehanede kahve üzerine tiryak içtiğinden bahseder.

“Dahi yetişmedi keyfiyyetimiz Ülfetî' yâ

Gel berü nûş idelim kahveyi tiryâk üzre”²⁶⁵

Afyonun gönüle verdiği neşe kadar kahvenin de aşığın gönlüne neşe verdiğini görürüz. Sevgilinin dudağının hazinesi, aşık için ferahlatıcıdır. Bu hazinenin ferahlatıcılığı sevgilinin ayva tüylerinin dalgalarını arttırır. Klasik Türk edebiyatında Sevgilinin hattı kesrettir. Sevgilinin dudağının ferahlığı sevgilinin hattını dalgalandırdıkça kesret artacaktır. Kahve ve hatt renk yönüyle birbirine benzetilmiştir. Kahve ve afyonun insana verdiği neşe inkâr edilemeyecek şekilde açık ve bellidir. Sevgilinin hattı kahve, dudağı afyondur. Sevgilinin dudağı ve hattı nasıl aşığı kendinden geçirir ve onu mutlu ederse kahve ve afyon da tiryakiyi mutlu edecektir.

“Berş ü afyon zehr-i zakkum gibi iken yediler

Doldı kahvehânelerle cümle büldân bilmiş ol”²⁶⁶

²⁶³ Abdülkadir Erkal, “Divan Şiirinde Afyon ve Esrar/ (Opium and Mariuhana In The Divan Poetry)”. **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, nr. 14 (33) , 25-60.

²⁶⁴ “Afyon içenler kertenkele gibi sürünür, kahve içicileri de zehrini ondan alır.”

Muhammet Kuzubaş, **a.g.e.**, s. 68.

²⁶⁵ “ Ey Ülfeti, keyfimiz henüz yetişmedi, Gel seninle kahvehanede afyonun üzerine şarap içelim.”

Bağdatlı Ahdi, **Gülşen-i Şu'arâ**, Haz. Süleyman Solmaz, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara, 2018

²⁶⁶ “Tiryakiler berş ve afyonu zakkum zehri iken yediler memleketin tüm şehirleri kahvehanelerle doldu.”

Kahvehanelerin memleketin her yerine hızlıca yayılarak tüm şehirlerinde açılmasından şikâyet edilir. Tiryakilerin kahvehanelerde afyon ve berş²⁶⁷ tükettikleri afyon ve berşin²⁶⁸ ise zehir olduğu ve bu zehir yiyenler yüzünden ülkenin tüm şehirlerinin kahvehanelerle dolmuş olması durumundan duyulan rahatsızlık dile getirilmiştir.

Tiryakilerin sıklıkla tükettikleri kahve ve afyon şurubu olan berş, tiryakileri güçsüz ve çaresiz bırakmıştır.

*“Bizi berş-ile kahve itdi zebûn
Demidür sanursun mey-i lâle-gûn”²⁶⁹*

Elif Karakaş Öztekin, **İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Kütüphanesi Şevket Rado Yazmaları SR_107 Numaralı Şiir Mecmuasında Bulunan Türkçe Manzumeler(İnceleme Metin ve Mestaba Göre Tasnif)**, Erzurum Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2021, s. 286.

²⁶⁷ Efyun u berş ü bade ve kahve vü hem arak

Cümle mekyyifatı yerüz keyfe mettefak

“Afyon, berş, şarap kahve ve rakı, tüm keyfiyatı hangisi olursa olsun yeriz.”

Zehr-i Mâr-zâde Seyyid Mehmed Rızâ, **Rızâ Tezkiresi**, Haz. Gencay Zavotçu, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2017, s.204.

²⁶⁸ Tâze cân bulur idi zümre-i tiryâkîler

Bulsalar kahve vü ma’cun ile lûle-i dehân

Tiryakiler kahve, macun, lûle ve tütün bulduklarında vücutları taze birer can bulurdu.

Ali Niyazi Rashîd, **Sivaslı İzzet Osman Divanı(İnceleme- Metin)**, Atatürk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Erzurum, 2019, s.119.

²⁶⁹ Kahve ve Afyon şurubu olan berş, tiryakiyi güçsüz ve çaresiz bırakmıştır.

Arif Sunal, **Sâdık Divânı(İnceleme- Metin)**, Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa, 2014, s. 17

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: KLASİK TÜRK EDEBİYATINDA KAHVE VE KAHVE İLE İLGİLİ UNSURLARIN KULLANIMLARI

3.1. Sevinç, Neşe

Şarap, hüznünlü gönüllerin neşe ve sevinç kaynağıdır. Şarap içen kişinin gönlü neşe ve zevk ile dolar. Kahvenin eğlence meclislerinde kendisine yer bulması ile tiryakiler şarabın yerine kahve içmeye başlamışlardır. Kahvenin de şarap gibi aşkın, tiryakinin gönlünü neşe ve sevinç ile doldurup doldurmayacağı kahvenin de bir neşe kaynağı olup olamayacağı konusu tartışılmaya başlanmıştır. Şarap içildiğinde kişinin dert ve kederini unutturup bitirirken kişiye bir mutluluk ve ferahlık verir kişinin gönlüne sevinç ve mutluluk doldurur. Şarap içerken kişide meydana gelen bu haz ise sevinci artırır.²⁷⁰ Eğlence meclislerinde şarabın yerini almaya başlayan kahvenin de keyif verip hüznü dağıtan etkisinin olması arzu edilmektedir.

“Yine derûna ferah-bahş olur mu ey sâkî

*Bezimde câma bedel kahve verse de ‘acabâ’*²⁷¹

(Ey saki! Eğlence meclisinde şaraba karşılık kahve verilirse gönüle sevinç gelir mi?)

Şarap ile kıyaslanarak şarap gibi neşe ve mutluluk vermesi arzu edilen kahve Morali Azîz’de ise karşımıza neşe kaynağı olarak çıkmaktadır. Şarap içerek üzüntü ve kederini bir kenara bırakan zâhid burada yine karşımıza çıkar. Zülûf ve Hoten kullanımı ile kahvenin rengi arasında ilgi kurulmuştur. Hoten’in kullanımı sevgilinin zülfü ve Hoten ahularının oluşturdıkları misk adı verilen koku ile ilgilidir. Misk, Hoten ahularının yılda bir kez göbeklerinden düşürdükleri pıhtı halindeki nafedir.²⁷² Siyah rengi ve kokusu itibari ile misk klasik Türk edebiyatında sık sık sevgilinin zülfü için kullanılmıştır. Azîz de sevgilinin zülfünden bahsederken yalnızca zülûf diyerek

²⁷⁰ Savaşkan Cem Bahadır, **16. Yüzyıl Klasik Türk Şiirinde Şarap ve Şarapla İlgili Unsurlar**, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul, 2012, s.122

²⁷¹ Fatih Mehmet Özdemir, **Servet Divanı (İnceleme-Metin)**, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2015, s. 302.

²⁷² Ahmet Taşağıl, “Hoten”, TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/hoten> Erişim Tarihi: 02.05.2022

geçmemiş ve Hoten ve miskten bahsetmiştir. Kahve, rengi ve kokusu ile sık sık miske benzetilmiştir. Şarap içen zâhid karşımıza Hoten’e kadar da gitse kahvenin vereceği neşeyi ve mutluluğu bilemeyecek bir kişi olarak aktarılmıştır. Kahvenin verdiği neşe ve mutluluk o kadar üstündür ki hotene ve hatta Yemen’e de gitse zâhid bu neşe ve mutluluğu bulamayacaktır. Kahve Hoten’in miskinden de üstündür. Tiryaki Yemen’e ve Hoten’e de gitse kahvenin verdiği zevke ulaşamayacaktır.

“Neş’e-i câm-ı mey ü kahveyi bilmez zâhid

Gitse ol zülfü ile tâ Hoten’e tâ Yemen’e”²⁷³

(Zahid, o zülfü ile hoten ve yemene gitse de kahvenin verdiği neşeyi bilmez.)

3.2. Âşık

Kahve, sevgilinin ve sevgilinin ayva tüylerinin hasretini çeken bir âşık olarak betimlenmiştir. Klasik Türk şiirinde âşık sevgiliye ulaşmanın arzusu içerisinde yaşayan sevgilinin dudağının, ayva tüylerinin hasretini çeken ve ona ulaşmak için birçok şeyi yapan kişidir. Kahve de bu şiirde sevgilinin ayva tüylerine ulaşmaya çalışan bir âşıktır. Sevgilinin ayva tüyü, amber misk gibi çeşitli güzel kokulara benzetilir. Misk rengi ve kokusu itibarıyla klasik şiirimizde sıklıkla kahveyle birlikte kullanılmıştır. Nasıl ki âşık sevgiliye ulaşamadığında sevda derdine düşer ise kahve de bir âşık gibi sevda çekmektedir. Kahvenin sevdasının nedeni sevgilinin kırmızı renkli dudağından geçememesi ve sevgilisine ulaşamamasıdır.

“Ne issi kanlıdur la ‘l-i leb-i dildârdan geçmez

Hat-ı cânânenin meftûnudur sevdâ çeker kahve”²⁷⁴

(Kahve, sıcakkanlıdır ve sevgilinin lal renkli dudağından geçemez. Sevgilinin ayva tüylerinin aşığıdır, sevda çeker.)

²⁷³ Celalettin Taymaz, **Moralî Aziz Divanı (Tenkitli Metin-İnceleme)**, Giresun Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Giresun, 2018, s. 215.

²⁷⁴ Mustafa Zihni, **Erzurumlu Zihni Divanı**, haz. Muhsin Macit, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2018, sny.

Vahyî de Erzurumlu Zihnî gibi kahveyi âşığa benzetmiştir. Bu şiirde kahve, sevgilinin aşkının yolunda toprak olmaktan korkmayan bir âşık olarak karşımıza çıkmaktadır. Âşık, sevgilinin aşkının yolunda toprak olmaya isteklidir. Kahve ateşte kavrulan, çekilen ve dövülerek toz hâline gelen bir maddedir. Kahvenin bu ateşte kavrulması ve ‘toz’ hali, sevgilinin aşkının ateşi ile yanıp kavrulan ve bu aşk uğruna toz olmaktan çekinmeyen âşığa benzetilmiştir. Âşık, senin sevgin ile yanıp kavruldu, kendi benliğinden geçti ve senin ayağının yolunun tozu oldu, aşkının yolunda benliğinden geçti. Hâlâ senin o kırmızı dudağını öpmeye layık olamadı mı diyerek sevgiliye seslenmektedir.

“Yandı yakıldı gubâr oldu reh-i ‘ışkunda
N’ola bûs-ı lebüne olsa da şâyân kahve”²⁷⁵

(Ey sevgili! Kahve, aşkının yolunda yanıp, yakılıp toz oldu, dudağını öpmeye lâayık olsa buna şaşılır mı?)

3.3. Saf Yaratılışlı Güzel

Kahvenin keyif ehli arasında ve eğlence meclislerinde kendine geniş bir yer bulması ile kahvenin tarafını tutan, savunan şairler kahveyi öven şiirler yazmıştır. Erzurumlu Zihnî, kahveyi yaratılış itibari ile saf olan bir güzele benzetmiştir. Bu saf yaratılışlı, seher vakti cilveler yapan güzel, meyhanelerde bulunan ve kahvehanelerde de kendisine yer bulan genç, sakalsız, güzel çıraklardır. Meyhanelerde şarap dağıtan bu güzeller, kahvehanelerde de kahvecilerin çıraklığını yaparak kahve dağıtırlardı. Kahve, sabah vakti keyif ehline naz eden, dil döken ve onların gönüllerini cilveler yaparak kazanmaya çalışan saf yaratılışlı bir sâkîdir.

“Musaffâ-meşreb ile ehl-i keyfe nâz eder kahve

Ne gûne cilvelerle dil döker vakt-i seher kahve”²⁷⁶

²⁷⁵ Hakan Taş, **Vahyî Divanı ve İncelenmesi**, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul, 2004, s. 472.

²⁷⁶ Mustafa Zihni, **a.g.e.**, sny.

(Saf yaratılışlı kahve, keyif ehline naz eder, çeşit çeşit cilvelerle seher vaktinde onlara dil döker)

Süheylî’de de kahve, su gibi saf yaratılışlı olan ve güzelliği ile kahve içicilerini, tiryakileri ayağına toplayan bir güzel olarak nitelendirilmiştir. Kahve yine kahvehanelerde bulunan genç, güzel yardımcılara benzetilmiştir.

“Su gibi pâk-meşreb bir cüvân-ı bî-bedeldür kim
Ayagına akıtdı anun için kahve-nûşânı”²⁷⁷

(Benzersiz su gibi saf yaratılışlı bir güzel olan kahve güzelliği ile bütün kahve içenleri ayağına topladı.)

3.4. Hüzünlü Gönüllerin Zevki

Kahvehaneye ve meyhaneye giden keyif ehlinin gönlü hüznle doludur. İçtikleri şarap ve kahve onların gönlündeki hüznü alıp onlara mutluluk verdiği için bu mekânları kendilerine mesken haline getirmişlerdir. Kahvehanelerin yasaklanması ile keyif ehlinin gidebileceği ve hüznünü unutup mutluluğa ulaşacağı bir yer kalmamıştır. Kahvehanede, hüzünlü gönüllerinin kahve ve berş²⁷⁸ ile mutluluk olduğunu fakat kahvehanelerin yasaklanmasıyla birlikte gönüllerinin zevkinin gittiğini ve artık mutlu olamayacaklarını söylemiştir. Kahvehane ve kahve olmadan bu hüzünlü gönüllerin neşe bulması mümkün değildir.

“Dil-i mahzûn bulurdı kahve vü berş ile Bâkî zevk
Dirîgâ aradan zevk-i dil-i mahzûn ise gitdi”²⁷⁹

(Ey Baki, Hüzünlü gönüller kahve ve berş ile zevk bulurlar eyvahlar olsun, hüzünlü gönüllerin zevki gitti.)

²⁷⁷ Süheylî Ahmed bin Hemdem Kethudâ, **Süheylî Dîvânı**, Haz. M. Esat Harmancı, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2017, sny.

²⁷⁸ Keten yaprağından ve afyondan yapılan macun ya da şurup.

²⁷⁹ Sabahattin Küçük, **Bâkî Dîvânı**, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara, 2019, s. 311.

3.5. Zihni Uyanık Tutma

Kahve, içen kişinin zihnine açıklık verir. Kişinin zihnini açık tutar. Nev'î de kahvenin faydasını şiirine konu etmiştir. Bir müderrisin kahve içmezse sabah derslerine giremeyeceğini ve gece çalışmayacağını ifade etmiştir. Devrin kahve tüketimi, kullanım alanı ve kahvenin kullanım sıklığı hakkında bizlere küçük bir bilgi veren bu beyitte, ilim ehlinin de kahve içtiğini ve bunu alışkanlık haline getirdiği bilgisine ulaşırız. Günde iki fincan kahve müderrisin zihnini uyanık tutar ve müderrisin dersini işlemesine yardımcı olur. Eğer kahvesini tüketmezse ne ders çalışabilir ne de ertesi gün derse yapabilir.

*“İrte derse çıkamaz gice kitâba bakamaz
Eger içmezse müderris iki fincân kahve”²⁸⁰*

(Müderris iki fincan kahve içmezse dersine çıkamaz, gece kitabına bakamaz.)

3.6. Mahmurluğun Def'i

Sarhoşlar akşamdan içtikleri şarabın, mahlurluğunu atmak için sabûh içerdî. Sabûh, akşamdan içilen şarabın mahlurluğunu bozan, sabah içilen şarap olarak tanımlanır.²⁸¹ İçkinin mahlurluğunu gidermek için tekrar şarap içen keyif ehli, meyhaneden çıktıktan sonra seher vakti sabûh şarabı içmeye değil kahvehaneye kahve içmeye gitmektedir. Şarabın verdiği mahlurluğu sabûh ile değil artık kahve ile def etmektedirler. Kahve, sabûh şarabının yerini almıştır. Bugün hâlâ içki mahlurluğunun etkisinde olan baş ağrısı çeken içki sersemi olan kişilere kahve içirilir.

²⁸⁰ Nev'î, **Divan**, Haz.Mertol Tulum, M. Ali Tanyeri, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1977, s. 589.

²⁸¹ Savaşkan Cem Bahadır, **16. Yüzyıl Klasik Türk Şiirinde Şarap ve Şarapla İlgili Unsurlar**, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2012, s.60

“Kalkıla bezmden seher varıla kahvehâneye

İçile kahveler ola def‘ mey-i şebaneler”²⁸²

(Sabah olunca içki meclisinden kalkıp kahvehaneye gidelim, kahve içip gece içilen içkinin mahmurluğunu atalım.)

3.7. Ölümsüzlük Suyu

İçen kişiye ebedi bir yaşam sunduğu düşünülen Âb-ı Hayât, klasik Türk edebiyatının her devresinde kendine sıklıkla yer bulmuştur. Zulumât ülkesinde olduğuna inanılan ve insanoğlunun binlerce yıldır aradığı bu suyu Hızır ve İlyas peygamberlerin bularak içtiği ve kendilerinin ölümsüzlüğe kavuştukları düşünülür. Âb-ı Hayât kavramı klasik Türk edebiyatında çeşitli benzetmeler yolu ile sıklıkla işlenmiştir. Kahve de bu benzetmelerden bir tanesi olmuş ve devrin Hızır’ının şarabı ve karanlık, bir ölümsüzlük suyu olarak ifade edilmiştir. Kahvenin karanlık bir Âb-ı Hayâta benzetilmesinin nedeni kahvenin rengidir. Nasıl ki Hızır ve İlyas peygamberler Âb-ı Hayâtı içerek ölümsüzlüğe kavuşmuşlarsa bu siyah Âb-ı Hayât suyunu içen tiryakiler de Hızır ve İlyas gibi ölümsüzlüğe kavuşacaklardır. Kahve içen kişi ölümsüzlüğe, sonsuz yaşama ve sonsuz mutluluğa erişecektir. Kahvenin rengi itibari ile karanlık, siyah olarak ifade edilmesinin yanı sıra Âb-ı Hayâtın karanlıklar ülkesinde olduğu inancı da bu kullanımın bir nedenidir.²⁸³

“Kahve sahbâ-yı Hızır-ı devrândur

Şekl-i zulmetde âb-ı hayvândur”²⁸⁴

²⁸² İbrahim Ethem Buyruk, “a.g.t.”, s. 33.

²⁸³ Kehf suresi 60-82. Ayetleri arasında Hz. Musa ve Hızır kıssası anlatılır ve bu kıssanın içerisinde ölümsüzlük suyuna da değinilir. Hz. Musa kendisine gizli ilim verilen Hızır ile tanışır. Hızır ile buluşacakları kayanın dibinde bir kaynak vardır ve bu kaynak “hayat kaynağı”dır. Bu kaynağa temas eden her şey dirilir. Ahmet Yaşar Ocak, “Ab-ı Hayat” TDV İslam Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ab-i-hayat#1-tasavvuf>, Erişim Tarihi:01.06.2022

²⁸⁴ Gelibolulu Mustafa Âlî, *Gelibolulu Mustafa Âlî Divânı*, Haz. İ. Hakkı Aksoyak, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2018, s. 657.

(Kahve, devrin Hızır'ının şarabı, karanlık şeklindeki ölümsüzlük suyudur.)

Ahmet Sâdık Zîver Paşa da kahveden bahsederken tıpkı Gelibolulu Âlî gibi onu ölümsüzlük suyu olarak nitelendirmiştir. Âb-ı Hayât ile ilgili anlatılarda İskender'in Hızır ve İlyas ile birlikte bu suyu aramaya çıktığı Hızır ve İlyas'ın bu suyu bulup içtikleri fakat İskender'in bu suyu içemediği aktarılır.²⁸⁵ Kahve içen kişi, Âb-ı Hayât kâsesini elinde tutan İskender'e benzetilmiştir. Kahve, ölümsüzlük suyu fincan ise bu suyun yer aldığı kâsedir. Kahveyi içen kişi ise ölümsüzlüğü arayan İskender'dir.

“Kahve nûş idecek İskender-i sâni-i zamân

Dest-i mülkinde ola kâse-i âb-ı hayvân”²⁸⁶

(Devrin ikinci İskender'i kahveyi içince mülkütün elinde ölümsüzlük suyunun kâsesi var gibidir.)

Kahvehanede kahveciye yardım eden kahve dağıtan güzel ve genç sâkîlerin elinden içilen kahvenin Hızır'ın elinden içilen ölümsüzlük suyuna denktir. Tiryaki, o güzelin elinden içtiği bir fincan kahve ile adeta sonsuz bir hayata ve mutluluğa ulaşır. Sâkî tiryaki için Hızır'dır. Bu genç ve güzel sâkînin sunduğu kahve ise Âb-ı Hayât. Tiryakiye verdiği bir fincan kahve tiryakiyi ölümsüzlüğe ulaştıracaktır.

“Hayât âbını san Hızr'un elinden nûş ider 'âşık

Kaçan ol nev-cüvânım kahve ile sunsa fîncânı”²⁸⁷

(Ne zaman o genç güzel delikanlı elindeki fincan ile kahve sunsa, âşık Hızır'ın elinden sanki ölümsüzlük suyunu içers.)

Zulumât, Âb-ı Hayâtın bulunduğu yer olarak kabul edilir. İskender de Âb-ı Hayâtı zulumât ülkesinde aramış fakat bulamamıştır. İskender'in aradığı fakat

²⁸⁵ Fatih Sona, “Klasik Türk Şiirinde İlyas Peygamber”, **Çankırı Karatekin Üniversitesi Karatekin Edebiyat Fakültesi Dergisi**, nr. 5(1) s. 52.

²⁸⁶ Suzan Ay, **Ahmed Sâdık Zîver Paşa Dîvânı**, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Elazığ, 1999, s. 714.

²⁸⁷ Nail Boysak, **Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi'ndeki 1479, 1591, 2752, 3005 Numaralı Şiir Mecmualarının Tanıtımı ve 2752, 3005 Numaralı Mecmuaların Metni**, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2007, s. 457.

bulamadığı ölümsüzlük suyunu cihanın padişahı bulmuştur. Bu su kahvedir ve tiryaki kahve içtikçe karanlıklar ülkesinin hükümdarı olacaktır.

“Kahve içdikce ola şâh-ı cihân

Zulumât ülkesine fermân-rân”²⁸⁸

(Cihanın padişahı kahve içtikçe karanlıklar ülkesinde hükümran olsun.)

İskender, ölümsüzlük suyunu uzun yıllar aramış ama ona ulaşamamıştır. Zulumât (zulmet) ülkesinde gezen ve Âb-ı Hayâtı arayan İskender’e bir telmih yapılmıştır. Âb-ı Hayât olarak görülen kahve, İskender tarafından yine bulunamayacaktır. İskender’in kalbi kahve fincanıdır. Fincanın içerisindeki kahve de onun aradığı ölümsüzlük suyudur.

“Kalb-i İskender eger olsa da fincan bulamaz

Kahve mikdârı hayât âbını zulmetde gezüp”²⁸⁹

(İskender’in kalbi fincan olsa da kahve miktarı kadar âb-ı hayâtı (ölümsüzlük suyunu) karanlıklar ülkesinde gezip bulamaz.)

3.8. Tazelik

Tahmis, kahvenin ateşte kavrulmasıdır. Şair tahmisi iki anlamı da karşılayacak şekilde kullanmıştır. Şairler de şiirlerini ateşte kavursalar buna şaşılmamalıdır demiştir. Şaire göre Kahve kavrulduğunda yani tahmis edildiğinde ortaya çıkan koku kişiye tazelik verir ortaya çıkan bu kokudan dolayı şairlerin de şiirlerini tahmis etse bu duruma şaşılmaması gerektiğini ifade eder.

“Meşâmm-ı câna virür taze kahve bûy-ı nefîs

²⁸⁸ Suzan Ay, “a.g.t.”, s. 725.

²⁸⁹ Suzan Ay, “a.g.t.”, s. 724.

*‘Aceb mi ehl-i tıbâ‘ şî ‘rûm itseler tahmis’*²⁹⁰

(Kahvenin nefis kokusu can burnuna tazelik verir. , kahve tiryakileri şiirlerini kahve gibi ateşte kavursalar buna şaşılır mı?)

3.9. Soğuk Günlerin İçeceği

Soğukların çok etkili olduğu ve soğuktan insanların ellerinin ve ayaklarının tutmaz olduğu dönemlerde keyif ehli soğuğun etkisini kırmak, kendilerini ısıtmak, el ayak donduran bu soğukla başa çıkabilmek için kahve içer. Kahve bu şiirde zevk vermesi, tadı gibi yönleri ile değil sıcak olarak içilmesi ve içen kişiyi soğuktan koruması yönü ile ele alınmıştır.

“El ayak tutmaz oldı sermâdan

*Kahve-nûş oldı cümle ehl-i safâ”*²⁹¹

(Soğuktan el ayak tutmaz olduğundan, safa ehli kahve içicisi oldu.)

3.10. Sevda

Kahve, tiryakiler için bir sevdadır. Bu sevdaya düşen tiryaki onsuz vakit geçiremez olmuştur. Âşık sevgilinin sevdasına ulaşmak ister ama ulaşamadığı için ağlar ve gözyaşı döker. Âlî ise tiryakiye kahveye sevdalanıp da gözünün yaşını yere düşürmemesini öğütler. Kahve, sevgili tiryaki ise âşıktır ve sevgiliye kavuşamayan âşık bu uğurda gözyaşı dökmekte ve mutsuz olmaktadır. Sevda kimi zaman siyah rengi yerine de kullanılır. Kahvenin sevdası aynı zamanda kahvenin siyah rengidir. Kahvenin siyah rengine aldanarak, ona âşık olarak gözyaşı dökülmemelidir.

²⁹⁰ Gamze Aydın, *Bosnalı Sabit Divanı’nın Bağlamlı Dizini ve İşlevsel Sözlüğü*, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 2019, s. 78.

²⁹¹ Gelibolulu Mustafa Âlî, *Gelibolulu Mustafa Âlî Divânı*, Haz. İ. Hakkı Aksoyak, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2018, s. 303.

“Kahve sevdasına döşenme sakın

Göz göre yüz suyunı dökme yire”²⁹²

(Kahvenin sevdasına düşüp gözyaşını sakın yere dökme.)

3.11. Üstün Şöhretli

Kahve edebiyatımızda kendisine yer bulurken sıklıkla şarapla birlikte anılmaktan onunla kıyaslanmaktan kurtulamamıştır. Kahvenin meclislerde şarabın üstünlüğüne gölge düşürmesi, rağbet edilen, arzu edilen bir keyif unsuru haline gelmesi şarap taraftarlarının eleştirilerinin hedefi olmasına neden olmuştur. Kahvenin yalnızca rengi dolayısı ile eleştirilmesi ve aşağı olarak görülmesi bu duruma bir örnektir. Nabi şaraptan bahsederken onu lale renkli olarak tanımlarken kahve için siyah yüzlü ifadesini kullanmıştır. Nâbî'nin kahve ve şarabın olduğu bir mecliste şaraptan yana tavır alacağı kuşkusuzdur. Kahvenin şöhretinin artması, içicilerin, keyif ehlinin kahveye rağbet etmesi ve kahvenin şarabı üzerinde oturduğu tahttan indirmiş olmasını eleştirmiş ve lale yüzlü şarabın şöhretinin kahvenin şöhretine ulaşamamasından dert yanmıştır.

“Ruhsâr-ı lâle-reng ile hayfâ degül şarâb

Rûy-ı siyâh kahve kadar iştihârda”²⁹³

(Lale yüzlü şarab ne yazık ki o siyah yüzlü kahve kadar meşhur değil.)

3.12. Anadolu Doktoru

Mısır'dan Şam'a ve İstanbul'a gelen kahve, Mısır'ın azizi olarak görülür. İstanbul ve Şam da bu azize bağlı olan şehirlerdir. Kahvenin Bağdat'tan Anadolu topraklarına gelir. Bu topraklarda hastalıkları iyileştiren ve hastalara şifa dağıtan bir

²⁹²Gelibolulu Mustafa Âlî a.g.e.,s.1325

²⁹³ Ali Fuat Bilkan, *Nâbî Dîvânı*, c.II, MEB Yayınları, İstanbul 1997, s.984.

doktordur. Bu beyitte kahve doktora benzetilmiştir. Kahvehanenin hastaneye benzetildiği Zihnî'ye ait olan beyitle birlikte ele alınırsa kahvenin ve kahvehanenin şifa verici yönünün vurgulanması yönü ile dikkat çeker. İki ayrı şairde de farklı benzetilenler yolu ile kahvenin şifa yönüne vurgu yapılması kahveye yüklenen anlam çeşitliliğini görmemiz açısından önemlidir.

“Azîz-i Mısır’dır metbû’-ı şehri-Şâm u İstanbul

Tabîb-i Rûm’dur Bâgdâd’dan eyler sefer kahve”²⁹⁴

((Kahve) Mısır’ın azizidir, İstanbul ve Şam ona bağlıdır. Bağdat’tan gelen Anadolu hekimidir.)

3.13. Güzeller Meclisinin Vazgeçilmezi

Mükeyyifât mecmuaları incelendiğinde birçok mükeyyifâtın bir araya gelerek birbirleri ile münazara ettikleri ve günün sonunda birinin bu münazarayı kazanarak galip geldiği görülür. Vahyî, bu durumu aktarmıştır. Mükeyyifâtların hepsinin yer aldığı bir meclis imgesi çizen şair, kahvenin bu meclisin içindeki tüm güzelleri (mükeyyifat) geride bıraktığını, kahvesiz bir meclis düşünölemeyeceğini, kahvenin vazgeçilmez olduğunu ifade etmektedir. Kahvenin bu meclise girişı ile şarap kadehi tiryakilerin ellerinden düşmeye başlamış ve şarap yerini kahveye bırakmak zorunda kalmıştır. Yerini kahveye bırakmak zorunda kalan şarap kahveyi kıskanır. Kahvenin gün geçtikçe artan tüketimi ve şöhreti onu bu meclisin kazanını ve imrenilerek bakılan güzeli haline getirmiştir.

“Olalı lâzime-i meclis-i hûbân kahve

Oldı reşk-efken-i câm-ı mey-i rahşân kahve”²⁹⁵

²⁹⁴Mustafa Zihni, **a.g.e.**, s. 278.

²⁹⁵ Vahyî, **Vahyî Dîvânı**, Haz. Hakan Taş, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2017, s. 472.

(Kahve güzeller meclisinin vazgeçilmezi olduğundan beri şarap kadehi kahveyi kıskanır.)

3.14. Işık Saçan

Kahve ve şarabın işlendiği şiirlerde ay ve güneş kullanımının olması ilgi çekicidir. Şair yalnız ay ve güneşin ismini zikretmemiş aynı zamanda onların işleyişleri ile ilgili bir bilgiyi de şiirine konu etmiştir. Sevgilinin yanağının güneşe benzetilmesi klasik şiirimizde sıklıkla karşımıza çıkacak bir benzetme gibi görünse de kahvenin aya benzetilmesi ve kahvenin sevgilinin yanağındaki ışıkları alarak ışık saçması alışılmadık bir benzetmedir. Ayın güneşten aldığı ışıkları saçarak aydınlanması hadisesi ile bu durum arasında bir ilgi kuran şair, bizi farklı bir anlam dairesine götürmektedir. Kahve, sevgilinin yanağındaki ışığı almakta ve etrafına ışık saçan etrafını aydınlatan bir ay haline gelmektedir Kahvenin ışığının kaynağı sevgilinin güneş gibi olan yanağıdır. Kahvenin ay gibi parlamasının nedeni sevgilinin güneş yanağıdır.

“İktibâs eyleyeli pertev-i mihr-i ruhunu

Şu ‘le-pâşîde olur mâh ile yeksan kahve”²⁹⁶

(Kahve güneş gibi olan yanağının parlaklığı ile iktibas eylediğinde ay ile bir olup ışık saçır.)

3.15. Esmer Şuh Güzel

Siyah rengi nedeni ile çeşitli benzetmelere sahip olan kahve, bu beyitte şuh, gönülleri cezbeden cilveli bir esmer güzeline benzetilmiştir. Kahvenin sevgiliye, güzele benzetildiği şiirlere ek olarak rengi nedeni ile esmer bir güzele benzetilmiş olması dikkat çeker. İşret meclislerinde kahve dağıtan güzellerin varlığı bilinir. Kahvenin de bu güzellerden biri olarak tasvir edilmesi ve işret meclisindekilerin

²⁹⁶ Vahyî, a.g.e., s. 222.

gönüllerine neşe ve mutluluk vermesi yönü ile farklı bir benzetme olarak karşımıza çıkmaktadır. Kahvenin yüzünün güzelliği, gönlü harap olan aşığı insan-ı kâmil mertebesine ulaştırmıştır.²⁹⁷ Kahve içen tiryaki kahveyi içtikten sonra gönlü huzur ile dolar kahvenin verdiği bu huzur onu kemal mertebesine ulaştırır.

“Eser-i feyz-i cemâlünle idüp kesb-i kemâl

Oldı bir şûh-ı siyeh-çerde-i pür-ân kahve”²⁹⁸

(Kahve, senin güzelliğinin verdiği feyz ile olgunluğa erişti. Güzelliklerle süslenmiş şuh bir esmer güzeli oldu.)

3.16. Şerbet

Kahvenin rengi yönü ile yapılan benzetmelerden biri de “siyah bir su” olmasıdır. Kahve siyah bir su olarak görülmüş ve bu yönü ile sıklıkla aşağılanmıştır. Mustafa Sâkıb Dede ise bu görüşlerin aksine kahvenin siyah bir su olmadığını ve onun bir şerbet olduğunu ifade eder. Kahvenin tiryakileri için şekerli, tatlı bir içecek gibi geldiğini ve onu içerken keyif ve mutluluk duyduklarını ifade eder.

“Âb-ı siyâh-ı kahve şerbetdür hep size bize

Âhir zamân bezminün ey kavm-i bî-meze”²⁹⁹

(Ahir zaman meclisinin eğlenceden anlamayan kavmi, siyah sulu kahve size de bize tatlı bir şerbettir.)

²⁹⁷ İnsan-ı kâmil hakkında detaylı bilgi için bkz. Mehmet S. Aydın, “İnsân-ı Kâmil”, TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/insan-i-kamil> Erişim Tarihi: 02.05.2022

²⁹⁸ Vahyî, a.g.e., s. 222.

²⁹⁹ Sâkıb Dede, **Sâkıb Dede Dîvânı**, Haz. Ahmet Arı, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2018, s. 765.

3.17. Tatlı Şıra

Kahvenin şarapla olan mücadelesi ve meclislerde kendisine yer bulamamasının somut bir örneği olarak bu beyiti gösterebiliriz. Kahveye şarabın yerini almaya çalıştığı için kahveye karşı tavır alındığı ve kahve içmek yerine şire içmeyi tercih ettiklerini belirtmişlerdir. Şire, üzüm ve diğer meyvelerin suyudur. Özellikle şairin kahve içmek yerine üzüm suyu içmeyi tercih ederiz ifadesi ile yine şaraba bir gönderme yapması dikkat çekicidir. Kahve işret meclislerinin sultanı olmuşken bazı meclisler ve tiryakiler tarafından ise istenmeyen, tüketilmeyen bir unsur olarak karşımıza çıkar.

“Kahvealtın gülbeşekkerle hamîre isteriz

İçecek kahve yerine tatlu şîre isteriz”³⁰⁰

(Kahvaltı olarak gülbeşekerle hamur isteriz. Kahve yerine içecek olarak tatlı şire isteriz.)

3.18. Misk, Gül Suyu, Anber, Şerbet, Şeker

Kahvenin işret meclislerinde kendine yer bulması ile kahvenin tüketimi artmaya ve çeşitlenmeye başlamıştır. Kahve tüketilirken içerisine misk, anber, gül suyu gibi çeşitli unsurlar eklenerek tüketilmiştir. İşret meclislerinde bu şekilde tüketilen kahvenin varlığı şiire de yansımıştır.

Buhurdanın üzerine gül suyu konup yakılması ile sevgilinin kahve fincanını dudağına götürmesi olayı arasında bir benzetme ilgisi kurulmuştur.

“Kahve fîncânı tokındı leb-i dil-dâra meger

Serpilüp gül suyu cûş itdi yakıldı micmer”³⁰¹

³⁰⁰ Zehrâ Vildan Çakar, **Hevâî (Abdurrahman, Kubûrî-zâde) Dîvânı'nın Tenkidli Metni ve İncelenmesi**, Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne, 1998, s.30

³⁰¹ Gamze Demirel, **18. Yüzyıl Şairlerinden Belîğ Mehmed Emin Dîvânı (İnceleme-Tenkitli Metin-Tahlil)** c. II, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Elâzığ, 2005, s. 404.

(Kahve fincanı sevgilinin dudağına mı dokundu yoksa micmere gül suyu serpilip micmer mi yakıldı?)

Klasik Türk edebiyatında sevgilinin dudağındaki ben ve sevgilinin ayva tüyleri amberle birlikte kullanılmıştır. Âşık, sevgilinin hattının ve beninin hasretini çeker ve bu hasret içerisindeyken aşığın hasretini dindirecek olan kahvedir. Kahve burada sevgilinin hasret çekilen siyah benidir. Kahverengi itibari ile bu sefer sevgilinin benine benzetilmiştir. Âşık sevgilinin beninin ve kırmızı dudağının arzusu içindedir. Bu arzuyu dindirmek için de akide şekeri yemesi tavsiye edilir. Rengi ve şekli itibari ile sevgilinin dudağına benzetilen akide şekeri sıklıkla kahve ile tüketilirdi. Aşığa kahve içip şeker yemesi tavsiye edilir çünkü şeker sevgilinin dudağı kahve ise benidir.

“Ârzû-yı bûs-ı la’l u ‘aşk-ı hâl ü hattına

Gel ‘akîdeyle şeker yi kahve ile ‘anber iç”³⁰²

(Sevgiliyi öpmenin arzusu, beninin ve hattının aşkı ile anberli kahve içip akide şekeri ye.)

Anber ve kahve ile kullanılan bir diğer unsur da misktir. Misk hayvanının özel bir bez ile ürettiği, siyaha yakın bir renge sahip olan keskin kokulu maddedir. Kokusunun yanı sıra ağrı kesici, hafıza, göz ve kalp kuvvetlendirici olarak kullanılırdı.³⁰³ Sevgilinin anber kokulu beni, aşığın yaratılışını misk kokulu bir hale getirir bu durum âşık için son derece mutlu edicidir ve bu mutluluk ile fincan fincan kahve içmektedir.

“Anber-i hâl-i lebi kıldı mümessek tab‘ım

İçse ol şevk ile kahve n’ola fîncân fîncân”³⁰⁴

(Anber, kokulu benin yaratılışını misk kokulu etti bu mutluluk ile fincan fincan kahve içsem buna şaşılır mı?)

³⁰² Ayşe Zehir Macakoğlu, **Antepli Ayni Divanı’nda Toplumsal Hayat**, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2017, s. 69.

³⁰³ Misk için bkz. Turhan Baytop, Nebi Bozkurt, “Misk”, TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/misk> Erişim Tarihi: 02.05.2022

³⁰⁴ Suzan Ay, “a.g.t.”, s. 724.

Miskin siyah rengi ile kahve arasında bir benzerlik ilgisi kurulmuştur. Kalem ise insandır. Bu şiirde de insanın kimi zaman Misk kokulu kahveyi arzu edip içtiği kimi zaman da rint gibi kırmızı renkli şarap içtiği ifade edilir. Misk siyahlığı itibari sevgilinin ve sevgilinin ayva tüyleridir. Kırmızı renkli şarap sevgilinin dudağıdır.

“Gâh olur kahve-i müşkîne ider rağbetler

Gâh rindâne çeker bâde-i ahmer hâme”³⁰⁵

(Kalem bazen misk kokulu kahveye rağbet eder bazen de bir rint gibi kırmızı şarap içer.)

“Yenüþ habb-ı mu‘anber kahve virse yâr-i şekker-leb

Yine bir tatlu encâmında halvâ-yı rakîb-âsâ”³⁰⁶

Hasta olan ve artık iyileşen padişahın artık ilaç kullanmamasını, anberli kahveler ve güzel şerbetler içip marmelatlar yemesi gerektiği ifade edilir.

“Sefûf u hab yeter vakt oldu gayri ne yensin içilsin

Mürebbâlar mu‘anber kahveler pâkîze şerbetler”³⁰⁷

(İlaçlar artık içilmesin, anberli kahveler, güzel şerbetler içilsin, marmelatlar yenilsin.)

Kahve, şeker eklenmeden sade bir şekilde tüketilirken daha sonra misk, anber ve şeker gibi maddeler eklenerek kullanılmaya başlanmıştır. Sevgiliden saf, kırmızı bir şarap bekleyen âşık hayal kırıklığına uğramış ve sevgiliden şeker katılmış bir kahve almıştır. Aşığa saf şarap yerine şekerli kahve veren sevgili, aşığı kandırmıştır.

³⁰⁵ Numan Külekçi, **Gani-zade Nadiri, Hayatı, Edebi Kişiliği, Eserleri, Divanı ve Şehnamesinin Tenkidli Metni**, Atatürk Üniversitesi, Erzurum, 1985, s. 188.

³⁰⁶ Seyyid Mehmed Emin, **Bursalı İffet Divanı**, Haz. Mehmet Arslan, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2018, s. 25.

³⁰⁷ Nedim, **Nedim Divanı**, Haz. Muhsin Macit, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2017, s. 1.

“Sükkerli kahve virdi mey-i nâbdır deyü

Reng itdi bana yâr sefîd ü siyâh u sürh”³⁰⁸

(Sevgili saf şaraptır diyerek bana şekerli kahve verdi ve bana beyaz, siyah, kırmızı bir hilede bulundu.)

Kahve içerisine şeker katılarak pişirilmek suretiyle tüketildiği gibi yanında eşlikçi olarak ifade edebileceğimiz ikramlarla da birlikte tüketilirdi. Bunlardan biri de Gülşeker, gülbeşeker olarak ifade edilen ve gül yaprağından yapılan macun kıvamında olan tatlıdır. Tiryakiler kahvehanelerde kahvenin yanında gülşeker olmadan kahve içmezler. Gülşeker sevgilinin dudağıdır. Sevgilinin dudağı renk itibari ile gül, sevgilinin gül gibi olan dudağının tadı da gülden yapılmış bir tatlıdır.

“Zevk-bahş-ı hâb-ı nûşin fıkır-i la ‘lindir senin

Gül-şekersiz kahveyi erbâb-ı dil nûş eylemez”³⁰⁹

(Senin dudağının düşüncesi, içki içip uyuyanların zevkindedir. Gönül Sahipleri kahveyi gül şekersiz içmezler.)

Sevgilinin dudağına menekşe hattın gelmesi sevgilinin olgunluk çağına ulaşmasının bir göstergesidir. Nasıl ki sevgilinin dudağına önce menekşe hat gelirse kahvehanede kahve içilmeden önce de tiryakilere gülşeker sunulurmuş. Kahvehanelerde kahveden önce gelen gülşeker, erginlik çağına erişen sevgiliye gelen menekşe hattır.

“Ol beneşî hat gelir evvelde la ‘l-i dil-bere

Kahve der-peydir bezmde âdetâ gül-şekkere”³¹⁰

³⁰⁸ Ayşe Zehir Macakoğlu, “a.g.t.”, s. 69.

³⁰⁹ Nedim, **Nedim Divanı**, Haz. Muhsin Macit, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2017, sny.

³¹⁰ Nedim, **Nedim Divanı**, Haz. Muhsin Macit, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara, 2017, sny.

(Önce sevgilinin dudağına menekşe hat gelir, mecliste, kahve gül şekerden sonra gelir.)

İşret meclisinde tiryakilere kahveden önce şeker ikram edilirdi. Şair sevgilinin dudağını bu meclislerde kahveden önce verilen gülşekere benzetir. Sevgilinin dudağı hem rengi hem de tadı yönü ile kahveden önce gelen kelle yahut gülşeker gibidir. Sevgilinin dudağı şeker gibi tatlıdır.

“Kahveden evvel yenen meclisde gül-şekker gibi

Tatludur bî-hatt lebün kand-i mükerrerler³¹¹ gibi”

(Dudağının hattı işret meclisinde kahveden önce yenilen gül şeker ve kelle şekeri gibi tatlıdır.)³¹²

3.19. Daimî Neşe ve Zevk Sahibi

Kahvenin ve şarabın işret meclislerindeki iktidar mücadelesi kahve taraftarı ve şarap taraftarı iki ayrı grubun oluşmasına neden olmuştur. Kahvenin tarafını tutan şairler şaraba ait özellikleri küçük görürken şarap taraftarı şairler ise kahve karşısında aynı tavırda olmuşlardır. Tokatlı Kânî, kahveden yana bir tavır almış ve kahvenin verdiği zevk ve neşenin daimî olduğunu fakat şarabın verdiği zevk ve neşenin geçici olduğunu ifade etmiştir. Kahve, şarap gibi geçici değil daimidir. Şarap içen tiryakiler de şarap içerken zevk bulacaktır fakat bu zevk geçici bir zevktir. Şarabın verdiği mutluluk ortadan kaybolduğunda kişi yine hüznünlü gönlü ile baş başa kalacaktır. Kahve öyle değildir. Kahve onu içen kişiyi daimî bir zevke ve mutluluğa ulaştıracaktır.

“Muvakkat mey gibi Kânî degüldür neş'e vü zevki

Safâ-bahşâyıkda her dem ü her ândur kahve”³¹³

³¹¹ Kand-i mükerrer: Sevgilinin iki dudağı, kelle şekeri.

³¹² Nebi Coşkun, “18. Yüzyıla Ait Divan Tertibinde Bir Nazire Mecmuası(İnceleme- Metin)”, Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans, İstanbul, 2019, s. 521.

³¹³ Ebu Bekir Kânî, Kânî Divanı, Haz. İlyas Yazar, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara, 2017, sny.

(Kahvenin neşe ve zevki, bir zamana ait şarap gibi geçici değildir. Onun neşe ve zevki her andır.)

3.20. İrfan Tâciri

Güzellerin sevdasının başındaki siyah bene benzetilen kahve aynı zamanda irfan tacirinin hem-meşrebi olarak görülmüştür. Siyahlık, sevgilinin beninin siyah olması gibi hususlar kahve ile örtüştürülmüştür. Kahvenin şarap gibi aklı başından almak yerine hatta zihni daha dinç tutması onun irfan taciriyle aynı meşrepten olmasını sağlamıştır.

“Mu ‘âvindür ser-i sevdâ-yı hûbândur siyeh hâle

Hele hem-meşreb-i sevdâger-i ‘irfândur kahve”³¹⁴

(Kahve, güzellerin sevdasının başındaki siyah bendir ve irfan sevdalıları ile de aynı yaratılıştandır (meşrebdendir).)

3.21. Hakk’ın Nuru

Allah’ın nurunun karanlık gecede gizli olması ‘Şeb-i Zulmâ’ kullanımı Leyle-i zulmâ kullanımına benzemesi yönü ile akla Miraç Gecesini getirmekle birlikte Müslümanlar için önemli bir gece olan Kadir Gecesini de ifade ediyor olabilir. Bu iki duruma ek olarak her karanlık gecenin sonunda insanın bir aydınlığa kavuşması ve her karanlık gecenin bir sabahının olması meselesi de şairin çağrışımı için kullanabileceği anlam dairelerinden biridir. Zulûmât, kelimesine yapılan vurgu ve şairin beraberinde kullandığı hayat suyu kavramı İskender’in ölümsüzlük suyunu karanlıklar ülkesinde aramasına yapılan bir telmihtir. Nurun karıştının zulmet olması nurun, insanların doğru ve gerçek olanı görmelerine yardımcı olan ilahî bir ışık olarak tanımlanması, kahvenin şair tarafından ilahi bir ışığa benzetilmesi ve onu içen kişiye doğru ve yanlış ayırt edebilecek idrak gücünü vermesi yönü ile dikkat çekicidir. Kahvenin karanlık

³¹⁴Ebu Bekir, Kânî, a.g.e., sny.

gecedeki nura benzetilmesi çalışmamızda yalnızca bir kez karşılaştığımız bir kullanımdır.

“Şeb-i zulmâda nûr-ı Hakk gibi pinhândur kahve

Ya zulmât içre reşk-i çeşme-i hayvândur kahve”³¹⁵

(Kahve karanlık gecede Allah'ın nuru gibi gizlidir, karanlık içinde kıskanılan hayat suyudur.)

3.22. Siyah Giyen Sevgili

Erzurumlu Zihnî, kahveyi siyah yüzlü ve siyahlar giyinen bir kimseye benzetmiştir. Siyahlar giyinen bu esmer sevgili, beyaz yüzlülerin olduğu meclise gelmiş ve beyaz yüzlülere üstünlük göstermiştir. Kahvenin birçok münazarada diğer mükeyyifât unsurlarını yenerek onların sultanı olduğu ve hepsinden üstün olduğu görülmüştür. Kahve diğer beyaz yüzlü mükeyyifâtın yanında kara yüzü ve kara kıyafetleri ile onlara üstün gelmiştir.

“Siyeh-pûş oldu geldi bezme ol şûh-ı siyeh-çerde

Yed-i sîmin-i cânân üzre âhir mu‘teber kahve”³¹⁶

(O karayağız meclise siyahlar giyinerek geldi, kahve, gümüş elli sevgiliden sonra itibarlı oldu.)

3.23. Yemen Asıllı Rind

Klasik Türk edebiyatında rind, örnek alınan, olgun kimsedir. Makam ve mevki gibi şeyleri umursamaz, riyasız ve yalansız yaşamaya çalışır, gerçeklere düşkündür.

³¹⁷ Kahve de Yemenli bir rinde benzetilmiştir. Kahvenin ortaya çıkış yeri olarak

³¹⁵ Ebu Bekir Kânî, **a.g.e.**, sny.

³¹⁶ Mustafa Zihnî, **a.g.e.**, sny.

³¹⁷ Gülay Durmaz, “Divan Şiirinde Rind”, U.Ü Fen-Edebiyat Fakültesi, **Sosyal Bilimler Dergisi**, nr. 8, 2005, s. 58.

Yemen'in kabul edilmesi, kahvenin kökeninin yemen olduğu görüşü ile kahve şiirde Yemenli bir rind olarak yer bulmuştur. Kahvenin yerde yetişmesi ve kahve çekirdeği için kullanılan bun, bön kelimesinin şiirde kullanımı ilgi çekicidir. Şair kahveyi yerde yetişen bir sıkıntı sandığını ifade ederken 'bun' kelimesini kullanır. Bun hem kahvenin çekirdeğini hem de sıkıntı, darlık kelimesini karşılamaktadır. Kahveyi önceleri bir sıkıntı ve darlık olarak bilen şairin daha sonra kahve hakkındaki görüşü değişmiş ve onu bir rinde benzetmiştir.

“Kahve-i rû-siyehi bun sanur idüm Nâmî

Meger ol rind-i Üveysî imiş aslı Yemenî”³¹⁸

(Ey Nâmî ,Siyah yüzlü kahveyi, sıkıntı ve darlık sanıyordum ama o yemen asıllı bir üveysi rindiymiş.)

3.24. Habeş Kralı

Kahvenin ortaya çıkış yeri olarak Habeşistan'ı kabul eden şair onu Habeşistan'ın kralı olarak görür. Habeş kralı olan kahve Habeşistan'dan kalkıp Anadolu'ya gelmiştir. Şarap ile benzer özellikler taşır. Şarap gibi bal, tatlı söyleyişe sahiptir. Rengi yönü ile süveyda noktasına benzer ve kişi için bir lütuftur.

“Habeş-reftâr ‘asel-güftâr u mey-kirdârdur ammâ

Necâşîdür süveydâlarda rengîn hândur kahve”³¹⁹

(Habeş tavırlı, şarap davranışlı tarzında bal, tatlı söyleyişlidir. Habeş'in kralı, Hükümdarı kalplerde gizlenen renkli bir lütuftur.)

³¹⁸ Ahmed Nami, **Ahmed Nami Divanı**, Haz. Ahmet Yenikale, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara, 2017, sny.

³¹⁹ Ebu Bekir Kânî, **a.g.e**, sny.

3.25. Denizin Karası

Kahvenin içinde bulunduğu eğlence meclisinin tasvirinin yapılır ve meclis bir denize benzetilir. Eğlence meclisi bir denizdir. Bu denizin, eğlence meclisinin karası ise kahvedir. Fincan bu denizde yüzen kayıktır. Klasik Türk şiirinde kadeh şekil itibari ile kayığa, sâkî bu kayığın yürütücüsü olan kaptana benzetilir. Sıklıkla şarap kadehinin bir benzetilene olarak karşımıza çıkan kayık kahvenin eğlence meclislerinde yerini artırmasıyla fincana benzetilmeye başlanmıştır. Meclislerde şarap ve kadehin yerini alan fincan ve kahve bu sefer de onlar için kullanılan benzetme unsurlarını almaya başlamıştır. Meclislerde artık kadehin yerini fincan almış bu denizin karası ise siyah yüzlü kahve olmuştur.

“Bezmi bir bahr-durur kim karasıdur kahve

Anda keştî gibi devr eylese fincân eyüdü”³²⁰

(Onun meclisi bir deryadır, o denizin, deryanın karası kahvedir; fincanlar orada kayık gibi yürüse yeridir.)

3.26. Hacıların İkrâmı

Kahvenin Anadolu’ya gelişinde hacca giden hacıların hac görevleri sırasında kahve ile tanıştıkları ve hac görevleri sonrasında memleketlerine dönüşlerinde kahve getirdikleri bilinir. Dini görevini yerine getiren hacılar kendilerini ziyarete gelen misafirlerine hacdan getirdiği kahveden ikram ederdi.

“Bu Hacı Yûsuf Efendi kufûl edip hacdan

Virür ahıbbaya bir sâde kahve-i Yemen’i”³²¹

(Hacı Yusuf Efendi hac görevinden döndüğünde dostlarına, arkadaşlarına sade bir yemen kahvesi verir.)

³²⁰ İbrahim Ethem Buyruk, “a.g.t.”, s. 344

³²¹ Diyarbakırlı Lebib, **Lebib Divanı: (İnceleme- Tenkitli Metin-Sözlük)**, Haz. Orhan Kurtoğlu, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2017, s. 403.

3.27. Yemek Sonrası İkrâmı

Sevgilinin dudağının üzerindeki siyah ben, rengi itibariyle kahveye benzetilir. Âşık için sevgilinin siyah benine ulaşmak büyük bir arzudur fakat sevgili siyah benini doymuşların sofrasına sunmak istemektedir. Âşık ise bu durumu kabul etmemektedir. Şair sevgilinin misk ve anber kokulu siyah benini sofrada sunulacak bir nimet olarak görmez. Sevgilinin anber ve misk kokulu beni kahvenin kıymetindedir. Nasıl ki kahve, sofraya yemeklerden sonra geliyorsa sevgilinin kahveye benzeyen o güzel ve kıymetli beni de tıpkı kahve gibi yemekten sonra sunulmalıdır.

“Sunarsa hâl-i lebün sir-hân-ı vasla n’ola

Gelür tabî’ate kahve ‘ale’t-ta ‘âm lezîz”³²²

(Lezzetli kahve yemeklerden sonra ikram edilir Sevgili dudağının benini doymuşların sofrasına sunsa ne olur.

3.28. Cömertlik Sofrasının Misafiri

Kahve eğlence meclislerinde tüketilmesinin yanında evlerde yemeklerden sonra da tüketilen bir içecektir. Kahvenin türlü nimetler ve yiyeceklerden sonra gelmesi ve tüketilmesi konu olarak işlenmiştir.

“Hân-ı cûdında olan dürlü ni’amdan sonra

Kahve ile toludur anda mı fincân nicedür”³²³

(Cömertliğinin sofrasındaki onca nimetten sonra, fincan da kahve ile doludur.)

³²² Mustafa Atak, **Yüsri Ahmed Nazif Dede ve Divanı**, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 2016, s. 121.

³²³ Mustafa Karlitepe, **Kelâmî Divânı**, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2007, s. 467.

3.29. Cihan Fettâm

Kahve Anadolu'ya gelmeden önce de bulunduğu şehirlerde de çeşitli sorunlara sebep olmuştur. Bu şehirlerde de kendisi hakkında verilen fermanlardan ve yasaklamalardan kurtulamamıştır. Mısır ve Şam'dan sonra Anadolu'ya geldiğinde de bu olayların devam etmesi ve hatta şiddetini attırması ile kahve adeta bir cihan fitnesi haline gelmiştir. Bulunduğu memleketlerde çeşitli problemlere yol açan kahve tüm bu karışıklığın içerisinde şarabın yerini almış ve onu yıllardır oturduğu tahttan indirmiştir. Şairin bu beyiti ile kahvenin mi yoksa şarabın mı yanında olduğu hakkında kesin bir yargıya ulaşmamız pek mümkün değildir fakat şairin ve döneminin kahveye yaklaşımı açısından verdiği bilgi son derece önemlidir. Özellikle kahvenin yolculuğunun serüvenine yer vermesi dönemin kahve ve şarap mücadelesinden bahsetmesi ve kahvenin şarabın tahtından etmesine yer vermesi açısından önemlidir.

“Mısr u Şâm u Haleb’i gezdi gelüben Rûm’a

Ayagın aldı şarâbun o cihân-fettânı”³²⁴

(O cihanı karıştıran Mısır, Şam ve Haleb’i gezerek Anadolu’ya geldi ve şarabın yerini aldı.)

3.30. Kara Yüz

Kahve ve şarabın bitmek bilmeyen rekabeti nedeniyle şarap taraftarları kahve için birçok kötü benzetmede bulunmaktan çekinmemişlerdir. Belîğî şarabın tarafında olan şairlerden biridir. Belîğî kahveyi kara yüzlü olarak biri olarak tasvir ederken şaraptan gül renkli olarak bahseder. Kahve ve şarabı kıyaslayan şair kahvenin şarap gibi meclislerde devretmediğini ifade etmiştir. Şarap, işret meclislerinde elden ele devretmesi yönü ile bilinir. Kahve fincanı ise şarap kadehi gibi devretmez. Şarap

³²⁴ Zeynep Ağdaş, *Nuruosmaniye Kütüphanesi 4968 No’lu Şiir Mecmuası (vr:125b-186b) (İnceleme-Metin-Nesre Çeviri)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans, İstanbul, 2014, s. 127.

kadehi gibi devretmeyen kahve sıcakkanlı olduğu için meclislerde kendini sevdirmiştir.³²⁵

“Kahvenün bâde-i gül-gûn gibi yokdur ânı”³²⁶

Isıcakdır o kara yüzlünün ammâ kanı”

(O kara yüzlünün, gül renkli şarap gibi devri yoktur ama sıcakkanlıdır.³²⁷)

Kara yüzlü olarak görülen kahve bu şiirde aynı zamanda bir de günahkârdır. Kahvenin günahkâr bir kişiye benzetilmesi ile meyhane pirinin tacını tekbirletmesi arasında bir ilgi kurulmuş ve pirin tacını tekbirletmesinin nedeni olarak kahve gibi günahkâr olmak istememesi görülmüştür. Fincana tövbe ettirmek istemesinin nedeni de budur.

“Pîr-i meyhâne külâhın yine tekbîrledüp

Kahve-i rû-siyehe tevbe virür fincana”³²⁸

(Meyhanenin piri o kara yüzlüye tacını tekbirletir, fincana tövbe ettirir.)

Kahvenin metinlerde sıklıkla kara yüzlü olarak işlenmesi, günahkâr kişilerin yüzlerinin kararacağına dair Âl-i İmrân sûresinin 106. ayetine yapılan iktibas yolu ile desteklenebilmektedir.³²⁹ Gelibolulu Âlî de kahveyi kara yüzlü olarak kabul etmiş ve kişinin kahve sevdası ile gönlünü hüzne gark etmemesi gerektiğini çünkü kara yüzlü

³²⁵ Şiir Tezkirede Belîğî adı ile kayıtlıdır.

³²⁶ Kınalızâde Hasan Çelebi, **Tezkiretü’ş-Şu‘arâ**, Haz. Aysun Sungurhan, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2017, s. 240.

³²⁷ Bu eserde ise müfred olarak kayıtlanmıştır. Akter Metehiu, **Süleymaniye Kütüphanesi, Atıf Efendi Bölümü, 02254 Numarada Kayıtlı Bir Şiir Mecmuası: Mecmuatî’l – Kasaidî’l- Mergube (İnceleme-Metin- Transkripsiyon)**, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2016, s. 479.

³²⁸ Bosnalı Alaeddin Sabit, **Divan**, Haz. Turgut Karacan, Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları, Sivas, 1991, s. 511.

³²⁹ Âl-i İmrân Sûresi 106. ayet: Bir gün ki nice yüzler ağaracak, nice yüzler de kararacaktır; yüzleri kararanlara, “İman ettikten sonra kâfir mi oldunuz? Öyle ise inkâr etmiş olmanız yüzünden tadın azabı!” (denir).

<https://kuran.diyaret.gov.tr/tefsir/%C3%82l-i-%20%C4%B0mr%C3%A2n-suresi/399/106-107-ayet-tefsiri> Erişim Tarihi: 14.06.2022

bir kişiden kişiye ancak kötülük geleceğini ifade etmiştir. Kalbindeki ‘süveyda’ ise izâfî gaybın bilindiği ve ilahî nûrların tecelli ettiği siyah nokta olarak tanımlanır. Bu nokta Allah’tan insana insandan Allah’a açılan bir kapı mesabesinde olup bütün insanlarda vardır.³³⁰

“Bön olma salma süveydâna kahve sevdasın

O kara yüzlüden insâna bir ziyân ancak³³¹

(Ahmaklık edip kalbindeki süveydaya kahve sevdasını koyma, o kara yüzlüden insana ancak ziyan gelir.³³²)

3.31. Kara Yüzlü Rakip

Klasik Türk şiirinde rakib âşık ile sevgili için yarışa giren ve aşığa ortak olmaya çalışan kişidir. Rakibin, âşığın sevgiliye ulaşmasına engel olur. Kahve de rengi dolayısıyla siyah yüzlü bir rakibe benzetilmiştir. Şarap ise âşığın ve rakibin ulaşmak istedikleri nihai varlık olan sevgilidir. Şair burada direkt şarap demez ve şarabı meyhanecinin gül yüzlü kızı olarak tasvir eder. Kahvenin siyah yüzlü rakibe benzetilmesinin nedeni şarap ile ilgili verilen yasak kararlarıdır, şarap içemeyen keyif ehli kahveye ve kahvehaneye yönelir. Kahvenin rakib olmasının nedeni meclistekiler ile şarabı birbirinden ayrı düşürmesidir. Âşık ile sevgiliyi birbirinden ayırır.

“Kahve-i kısr-ı Yemen oldu rakîb-i rû-siyâh

Duhter-i pîr-i mugân bir çehresi gülgûn nigâr”³³³

³³⁰ Sevim Yılmaz, “Nokta-i Süveyda’nın Önemi ve Özellikleri”, **Akademiar Dergisi**, nr. 8, Ankara, 2020, s. 103-130.

³³¹ Gelibolulu Mustafa Âlî, **Gelibolulu Mustafa Âlî Dîvânı**, Haz. İ. Hakkı Aksoyak, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2018, s. 1440.

³³² 3 / Âl-i İmrân-106: Bir gün ki nice yüzler ağaracak, nice yüzler de karacaktır; yüzleri kararanlara, “İman ettikten sonra kâfir mi oldunuz? Öyle ise inkâr etmiş olmanız yüzünden tadın azabı!” (denir). <https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/%C3%82l-i%20%C4%B0mr%C3%A2n-suresi/399/106-107-ayet-tefsiri> Erişim Tarihi: 14.06.2022

³³³ Özlem Ercan, **Peşeli Hisâlî Dîvânı Tahlili (İnceleme-Metin)**, c. II, Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Bursa 2003, s. 100.

(Yemen kahvesi siyah yüzlü bir rakib meyhanecinin kızı ise gül yüzlü bir sevgilidir.)

3.32. Kara Su

Kahvenin “kara bir suya” benzetilmesi klasik Türk edebiyatında birçok metinde işlenmiştir fakat bu benzetme yalnız bizim şiirimizde değil İngiltere’de kahve karşıtlarının yazdığı şiirde, yabancı seyyahların kahve hakkındaki görüşlerinde ve yazılarında da kendine yer bulmaktadır.

“Virdigi kahve degil bir kara sudur billâh

Kahvecibaşımızın, zarfına mazrûfına yuf”³³⁴

(Kahveci başımızın bize verdiği kahve değil kara bir sudur, onun fincanına da fincanının içindekilere de yuh olsun.)

Kahve hakkındaki görüşünü açıklayan Aynî, kahveyi kara suya benzetmekle birlikte kahvecibaşına da sitem etmektedir. Aynî kahvecibaşının kendilerine kahve vermediğini verdiğinin yalnızca kara bir su olduğunu söylerken kahvecibaşını da yuhalar.

Bir diğer beyitte kahve ve fincanın şarap ve kadeh ile kıyaslandığını ve şairin başlangıçta kahve fincanını da kadeh gibi gül yüzlü bir güzele benzettiğini fakat başlangıçtaki bu düşüncesinin doğru olmadığını ve fincanın içindeki kahvenin bir güzel değil, yalnızca kara bir su olduğunu ifade eder.

“Dir idüim kahve fincânına sâgar gibi gül-rûdur

Velî bu kan olacagun içi inen kara sudur”³³⁵

(Kahve fincanı da kadeh gibi gül yüzlü derdim ancak onun içine giren kara bir sudur.)

³³⁴ Mehmet Arslan, *Antepli Aynî Divanı*, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2004, s. 159.

³³⁵ Bilge Kaya, *Hisâlî, Hayatı - Eserleri ve Metâliü'n-Nezâir (İnceleme-Metin)*, c. II, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 2003.

Şâni Beg'e ait olan beyitte de yine şarap ve kahve karşılaştırması yapılır ve şarap kahveden üstün tutulur. Şarabın bulunduğu eğlence meclisinde kahvenin içilmesinin tercih edilmeyeceğini çünkü kahvenin kara bir su olduğu ifade edilir.

“Mey-i gül-reng var iken sâkî

Kim içer kahveyi kara sudur”³³⁶

(Ey saki gül renkli şarap var iken kim kara suyu, kahveyi içer.)

Şarap ve kahve karşılaştırmasında kıyaslanan bir diğer özellik kahve ve şarabın tabiatı ile ilgilidir. Şarap saf yaratılışlıdır, kara bir sudan ibaret olan kahvenin bu saf yaratılışlı olan şarap ile kıyaslanması doğru değildir.

“Mey-i nâbun safâsına nisbet

Kahve didükleri kara sudur”³³⁷

(Saf yaratılışlı şarabın saflığına mukabil kahve dedikleri kara bir sudur.)

3.33. Bela

Bela insana sıkıntı veren, güç durum ve üzüntüdür. Kahve, tiryaki için adeta bir beladır. Tiryaki kahveyi içerek üzüntüye ve derde düşmektedir zaten tiryakinin gönlü hüznüldür kahveyi içerek sıkıntılarından kurtulması gerekirken gönlü daha çok sıkıntı ile dolar.

“Kahveler içmek dahî bî-iştibâh

Oldı dil-i zâra belâ-yı siyâh”³³⁸

(Kahve içmek zavallı gönüllere şüphesiz bir kara bela oldu.)

³³⁶ İncinur Atik Gürbüz, **a.g.e.**, s. 237.

³³⁷ İncinur Atik Gürbüz, **a.g.e.**, s. 247.

³³⁸ Gelibolulu Mustafa Ali, **Riyazü's-Salîkîn**, İ. Hakkı Aksoyak&Mehmet Arslan, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2018, s. 79.

Tiryaki, bu beladan kurtulmak ister fakat kurtulamaz. Bu beladan kahvehaneye bir iki kez gidip kurtulamayacaktır. Tiryaki kahveye gittikçe ve kahve içtikçe bu bela onu daha da içine çekecek ve kendisine bağlayacaktır.

“Belâ-yı kahve doyulmaz bir iki varmag-ıla

O meger hâtır-ı erzâle vara vara düşer”³³⁹

(Kahve belasına bir iki gitmek ile doyulmaz, kahve rezillerin zihnine gide gide düşer.)

3.34. Efsane

Şarap ve meyhanelere getirilen katı ve keskin yasaklar nedeni ile keyif ehli kahveye ve kahvehanelere yönelmiştir. Nev’î şiirinde kahvehaneye ve kahveye yönelip şarabı terk eden keyif ehlini anlatmakta ve onları eleştirmektedir. Şaraba ve meyhanelere gelen yasaklardan hoşnut değildir. Şarap yasaklanmıştır, meyhanelere gitmek yasaktır fakat kahve ve kahvehane eğlencesine devam etmektedir. Şarap yasağı ile meyhanelerin bir parçası olan musiki eğlenceleri yerini kahvehanelerdeki masal ve hikâye anlatıcılığına bırakmıştır. Buradaki musiki kavramı ile ilgili bir diğer görüş ise şarabın doldurulurken çıkardığı sesin kahvede bulunmaması sebebi ile şairin böyle bir benzetme ilgisi kurmuş olmasıdır.³⁴⁰

“Kahveye tebdîl idüp câm-ı şarâbun lezzetin

Bagladılar savt ü nakşun yirine efsâneyi”³⁴¹

(Şarap kadehinin lezzetini kahveyle değiştirip musiki eğlencesinin yerine efsane anlatmaya başladılar.)

³³⁹ Zehrâ Vildan Çakar, **Hevâyî (Abdurrahman, Kubûrî-zâde) Dîvânı’nın Tenkidli Metni ve İncelenmesi, Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne, 1998, s.26**

³⁴⁰ Fatih Odunkıran, Bilal Alpaydın, “Klasik Türk Şiirinde Mükeyyifat Unsuru olarak Kahve ve “Hikaye-i İcad-ı Kahve-i Yemen”, **VIII. Milletlerarası Türkoloji Kongresi**, c. III, İstanbul, 2013, s.60.

³⁴¹ Nev’î, **Divan**, Haz. Mertol Tulum, M. Ali Tanyeri, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1977, s. 507.

3.35. Gönül Çelen

Kahve mecliste bulunan âşıkların gönlünü çalan bir gönül hırsızdır. Tiryakilerin gönlünü çalan ve onları kendine bağlayan kahvenin yüzü sade ve gösterişsizdir. Âşıklar bu gönül çelen sevgiliye, güzele kavuşmanın hayali ile yaşamaktadır. Sevgilinin gösterişsiz ve sade yüzü vuslata erişmek için yeterlidir. Kahve, girdiği mecliste bulunanların gönlünü çalmış ve onları kendisine bağlamıştır.

“Visâle mey gibi bâ ‘is değil mi sâde-rûyânı

Bu bezm-i can-fezâda dogrusu dil-ber eger kahve”³⁴²

(Onun yüzü, kavuşmaya şarap gibi sebep değil midir bu can arttırıcı mecliste kahve gönül çelen bir sevgilidir.)

3.36. Kara Kuş

Şarap ve meyhaneler için uygulamaya konulan yasaklar klasik Türk edebiyatımızda kendisine yer bulmuş ve yasaklar nedeni ile şarap içemeyen, meyhaneye gidemeyen keyif ehlinin kahvehanelere giderek kahve içtikleri ifade edilmiştir. Kahve, rengi itibari ile bu kez de kara bir kuşa benzetilmiştir. Siyah bir kuş olan kahve bu yasaklar sırasında fincan avlar.

“Çakıra mürg-i safâ ok atmag olaldan yasag

Kahve gûyâ bir karakuşdur ider fîncân şikâr”³⁴³

(Safa kuşuna ok atmak yasak olduğundan beri kahve sanki siyah bir kuş olup fincan avlar.)

³⁴² Mustafa Zihni, **Erzurumlu Zihni Divanı**, Haz. Muhsin Macit, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2018, sny.

³⁴³ İsmail Çetin, **Derzi-zâde Ulvî (Hayatı, Edebi Şahsiyeti ve Divanının Tenkidli Metni)**, c. I, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Elazığ, 1993, s. 256.

3.37. Kara Karga

Kahvenin eğlence meclislerine girerek meclis içerisindeki yükselişi şairi mutsuz etmiştir. Kahvenin meşhur olması ve şarabın tahtını elinden alması kırmızı bir papağının yuvasına kara bir karganın konması olarak görülür. Kahveyi kara bir karga olarak gören şair şarabı güzel renkli bir kuş olarak görür. Şairin gözünde şarap ne kadar güzel ise kahve de o kadar kötüdür. Kahve ve şarabın meclislerdeki bu mücadelesinde şair şarabın tarafında yer almış ve kahveyi eğlence meclislerinde istememiştir. Şarabın içki ve eğlence meclislerini terk ederek kahvenin şarabın yerini almasını “yazıklar olsun” sözleri ile ifade eder.

“Kahve devrinde çekildi gitdi sâgardan şarâb

Kondı hayfâ âşiyân-ı tûtî-i âle gurâb”³⁴⁴

(Kahve devrinde kadehten şarap gitti, yazıklar olsun o kırmızı papağının yuvasına karga kondu.)

3.38. Yarasa

Kahve ile ilgili benzetmeler oluştururken kahvenin siyah renginden fazlasıyla yararlanılmışlardır. Siyah rengi sebebi ile olumlu ve olumsuz birçok benzetmeye sahip olan kahve bu şiirde de yarasaya benzetilmiştir. Renk benzetmesine ek olarak yarasanın geceleri ortaya çıkması etkili olmuştur. Şarap rengi itibari ile güneş ışığıdır kahve şarap varken ortalıklarda görülmez güneş ışığı yok olduğunda ise tıpkı bir yarasa gibi ortaya çıkar.

“Eyler oldı gece huffâş gibi kahve tulû ‘

Gizlenür pertev-i mihr olsa cihâna memlû”³⁴⁵

³⁴⁴ Oktay Nar, *Şeyhi-Hayatı ve Divanı’nın Tenkitli Metni*, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya, 2007, s. 390.

³⁴⁵ Mustafa Karlıtepe, *Kelâmî Dîvânı*, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2007, s. 390.

(Kahve yarasa gibi geceleri ortaya çıkar ve Dünya güneş ışıklarıyla dolu olduğunda gizlenir.)

3.39. Acı, İncitici Söz

Sevgilinin dudağı, aşğın ulaşmak istediği bir cevherdir. Sevgilinin şarap renkli dudağından dökülen, azarlayıcı sözler âşğın kalbini incitir ve âşğın kalbini yaralar. Sevgilin dudağı, bal şerbeti gibi tatlıdır fakat sevgilinin bal gibi olan dudağından dökülen aşağılayıcı ve yaralayıcı sözler âşğa kahvedir. Âşğın azarlayıcı sözlerinin kahve olmasının nedeni kahvenin acı bir su olarak kabul edilmesidir. Sevgilin azarlaması kahve gibi acıdır. Dudağı bal iken bal gibi olan dudağından dökülen sözler bal şerbeti üzerine kahve içmek gibidir.

“Sözde la ‘lin gâh ider işrâb tevbih ‘âşka

Kahve ikrâmın ider şehdâb-ı şîrîn üstine”³⁴⁶

(Dudağın kimi zaman aşığı azarlar ona bal şerbeti üzerine kahve ikram eder.)

3.40. Toprak Kabın Bulanıklaştırdığı Su

Topraktan yapılan testi, karanfil renkli içeceği bulanıklaştırıp karartmıştır. Bahçivana da bu bulanık su verilmiştir. Kahve kara ve bulanık bir sudur. Kahvenin şarabın yerini almasına bir eleştiri olarak da kabul edebileceğimiz bu beyitte toprak kap kahvenin konulduğu fincandır. Kırmızı renk ise şaraptır. İçecek toprak kaba konulduğu için rengi bulanıklaşır ve bahçivana kahve gibi bulanık olan bu içecek sunulur.

“Gidüp karanfîl-i rengini tîre kıldı sifâl

³⁴⁶ Yusuf Yıldırım, **Osman Şems Efendi ve Divanı**, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2021, s. 650.

*Sunıldı kahve gibi bâgbâna bir fîncân*³⁴⁷

(Toprak kap, o kırmızı rengi bulanıklaştırdı, bahçivana kahve gibi bir fincan sunuldu.)

3.41. Kestane Suyu

Kahvenin her geçen gün artan tüketimi ile kahveye olan talebin artması Yemen kahvesinin Anadolu'ya gelişinin zorlaşmasına ve gelen kahve miktarının azalmasına neden olmuştur. Bu duruma çözüm olması için kahveye çeşitli vergiler getirilmiş fakat bu vergiler de bu soruna çözüm olmamış ve kahvenin fiyatı sürekli artmıştır. Vergilere ek olarak tüketimin de fazla olmasıyla beraber daha az bulunan bir ürün haline gelmesi ile kahvenin değerini daha da artmıştır. Her geçen gün değeri artan bir ürün haline gelen kahveye ulaşmakta sorun yaşanılınca ve kahve neredeyse bulunmayan bir ürün haline gelince halk çözümü kahveyi daha az tüketmeye çalışmakta bulmuştur fakat kahve tiryakilerinin kahveyi bırakmaları pek de mümkün değildir. Tiryakiler kahveyi bırakmamışlar ve kahve içmeye devam etmişlerdir fakat kahvenin miktarını azaltmaya çalışmışlardır. Kahve miktarı azaldıkça kahvenin suyunun rengi değişmiştir ve bu değişim şiire konu olup işlenmiştir. Az miktar kahve tozu eklenerek pişirilen kahveler için 'kestane suyu' tabiri kullanımı ortaya çıkmıştır. Şair de şiirinde böyle bir kahveden bahseder ve kahvecinin kahvesinin kestane suyu gibi olduğunu söyler. Fincanın içerisinde taveler kaldığı ve fincan kirli olduğu için bu kahveyi (kestane suyunu) içemediğini eğer fincan kirli olmasa kahvecinin pişirdiği bu kestane suyunu çokça tüketebilecektir.

“Kestane suyun kahvecinin çok çok içerdim

*Telveyle eger olmasa fîncânı mülevves*³⁴⁸

³⁴⁷ Gelibolulu Mustafa Âlî, **Gelibolulu Mustafa Âlî Divânı**, Haz. İ. Hakkı Aksoyak, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2018, s. 211.

³⁴⁸ Fikret Turan, “Divan Şiirini Sokağın Diliyle ve Tavıyla Algılamak: Kuburizade Hevayî'nin 18.yüzyıl Divan Şiirine Getirdiği Yenilikler ve Osmanlı Şiirinde Hevayî Tarzı”, **Alkış Bitiği - Kemal Eraslan Armağanı**, ed. Bülent Gül, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 2015, s.240.

(*Fincan telve ile kirli olmasaydı kahvecinin kahvesini çokça içerdim.*)

3.42. Kömür Çiğnemek

Şair kahvenin kavrulması, rengi ve yapısı arasında bir ilgi kurarak kahve içmeyi kömür çiğnemeye benzetmiş ve kahve içen tiryakilerin, kahve içmediklerini adeta bir kömürü alıp ağızlarında çiğnediklerinden bahsetmiştir. Kahvenin yapısı ve rengi ile ilgili birçok olumsuz benzetme yapılırken şairinin kahve içmeyi kömür çiğnemeye benzetmesi dikkat çekicidir. Şair için kahve içmek kömür çiğnemek kadar tatsız ve anlamsız bir eylem olarak görülür. Nasıl ki kişi kömürü ağızında çiğnese güzel bir tat alamaz aksine ağızında kötü bir tat kalır kahve içen tiryakinin de ağızında yalnızca bu kötü tat kalacaktır.

“Olalı kahve-nûş ebnâ-yı Âdem

Kömür çiyner olupdur halk-ı ‘âlem’”³⁴⁹

(*İnsanoğulları kahveye tiryaki olduğundan beri kömür çiğnemektedirler.*)

3.43. Dinden ve İbadetten Uzaklaştıran

Tiryakilerin kahvehanelerde günlerini tüketmesi onları ibadetlerinden de uzaklaştırmaya başlamıştır. Kahvehanelerde tütün ve kahveden uzaklaşamayan vaktini kahvehanelerde tüketen tiryakiler, beş vakit namazlarını kılamaz olmuşlardır. Kahvehaneye kahveye ve tütüne olan bu bağımlılıkları onları namazlarından da alıkoymuştur. Kahvehanelerin insanları gündelik işlerinden alıkoyan mekânlar olarak görülmesinin yanında artık kişiyi dini ibadetlerinden de uzaklaştıran bir kurum haline gelmiştir. Tiryaki tüm vaktini kahve içerek ve tütün çiğneyerek geçirmektedir. Tiryaki kahve ve tütünden başka hiçbir şey düşünmez olmuş ibadetlerini terk etmiştir.

³⁴⁹ Ülkü Yılmaz, **İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi No: T 1532’de Kayıtlı Şiir Mecmuası (İnceleme-Metin)**, Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Sivas, 2018, s. 1209.

“Kahveden tütünden değmez elimüz

Beş vakt namâzemiz kılamaz olduk”³⁵⁰

(Elimiz kahve ve tütün dışında hiçbir şeye gitmez oldu onlar yüzünden beş vakit namazımızı kılamaz olduk.)³⁵¹

3.44. Gece

Dünya gece vakti kahvehaneye benzetilmiştir, kahve fincanı aya, bu fincanın tabağı ise ayın halelerine benzetilmiştir. Gece, karanlığı ile kahvehanedeki kahveye, geceleri ışığı ile dünyayı aydınlatan ay, fincana ve ayın halesi ise beyaz fincan tabağına benzetilmiştir.

“Gice bir kahvehânesi bu cihân

Tabak-ı hâle içre meh fîncân”³⁵²

(Bu dünya bir gece kahvehanesidir. Ayın hâlesi kahvenin tabağı, ay ise kahve fincanıdır.)

3.45. Zevk Sahiplerinin Toplanma Yeri

Zevk sahipleri kahvehanelerde bir araya gelerek eğlenirler. Kahvehaneler adeta bir toplanma yeridir. Şair, dostların oraya neden gittiklerini ve gittiklerinde kahvehanelerde neler yaptıklarını merak etmektedir. Şiirde güzeller olarak bahsedilenler kahvehanelerde çalışan kahve dağıtan gençlerdir. Her kahvehanenin mahbub köçekleri ve eli yüzü düzgün şabb-ı emred uşakları olduğu bilinir.³⁵³ Bu beyitte bahsedilen güzellerin de mahbublar olduğunu ifade edilebilir.

³⁵⁰ Gökhan Güler, *Millet Kütüphanesi'nde AEMNZ587 Numarayla Kayıtlı Olan Mecmu'a-ı Eş'ar ve Gazeliyyat İsimli Şiir Mecmuasının Transkripsiyonu ve İncelenmesi*, Boğaziçi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2016, s. 43.

³⁵¹ Şiir, Kul Süleyman'a ait olup hece vezni ile yazılmıştır.

³⁵² Vücûdî, *Hayâl u Yâr*, Haz. Yaşar Aydemir, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 2009, s. 104.

³⁵³ Reşat Ekrem Koçu, *Haşmetli Yosmalar-Osmanlı Tarihinde Yasaklar*, ed. Selahattin Özpalabıyıklar, Doğan Kitap, İstanbul, 2017, s.106

“Mecma ‘ mı ehl-i zevke yine kahve-hânele

Varur mı hüsn seyrine yârân ne demdedür”³⁵⁴

(Kahvehaneler yine zevk sahiplerinin toplanma yeri haline mi geldi; dostlar güzellikleri seyretmeye giderler mi, ne yaparlar?)

3.46. İrfan Ehlinin Toplanma Yeri

Kahvehaneler çeşitli yasaklarla kapatılmadan önce irfan ehlinin toplanma yeri hâline gelmişti. Kahvehane yasakları sonrasında bu yasaklar üzerine yazılan bir şiir olduğunu düşündüğümüz bu şiirde yasaklar kaldırıldığında, kahvehanelerin yine eski günlerindeki gibi irfan ehlinin toplanma yeri olması arzu edilmektedir. İrfan ehli kahvehaneler açıldığında yine kahvehanelerde toplanacak ve gümüş yüzlü sâkîlerin zevkini sürecektir. Kahvehanelerde bulunan ayva tüylü, güzel ve genç sâkîler sîm-sîmâ olarak ifade edilmiştir. Kahvehaneye giden tiryakilerin bir zevki de bu gençleri izlemektir. Kahvehaneye giden tiryakiler için genç ve güzel olan gümüş yüzlü sâkîleri görmek ve onların zevkini sürmek önemlidir. Kahvehaneler kapatıldığı için tiryaki kahvehaneden, kahveden ve gümüş yüzlü güzel sâkîlerden uzak kalmıştır.

“Olur mı kahve-hâne yine mecma ‘ ehl-i ‘irfâna

Sürerler mi safâsın sâkiyân-ı sîm-sîmânun”³⁵⁵

(Kahvehane yine irfan ehlinin toplanma yeri olur, gümüş yüzlü sakîlerin zevkini sürerler mi?)

3.47. Dünya

Keyif ehlinin kahve ile diğer keyif verici maddelere olan düşkünlüğü onları adeta birer esir haline getirmiştir. Bu keyif maddelerinin esiri olan tiryaki için kahve

³⁵⁴ İbrahim Ethem Buyruk, “a.g.t.”, s. 10.

³⁵⁵ Süheylî Ahmed bin Hemdem Kethudâ, **Süheylî Dîvânı**, Haz. M. Esat Harmancı, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2017, sny.

yahut şarap içmesi fark etmez. Onun için önemli olan içme eylemini gerçekleştirmektir. Şarap ve kahvenin dışında afyon, rakı³⁵⁶ gibi diğer keyif unsurlarının da müptelası haline gelen tiryaki dünyayı büyük bir kahvehane olarak görüp kabul etmektedir.

“Geh dūd u geh rahîkî geh efyûn esîriyiz

Gûyâ bu kâr-gâh-ı cihân kahve-hânedir”³⁵⁷

(Bazen tütün bazen şarap bazen afyonun esiriyiz güya bu âlem bir kahvehanedir.)

3.48. Bahane

Kahvehanelerde kahveciye yardım eden dans eden ve kahvehaneye gelen keyif ehlinin gönlünü çelen genç güzellerin varlığı tiryakilerin kahvehaneyi onlara ulaşmak için bir araç olarak kullanmalarına neden olmuştur. Tiryakiler artık kahvehaneye kahve içmek için değil bu güzeller için gitmeye başlamıştır. Kahvehaneye giden tiryakinin yalnızca kahve içmek için kahvehaneye gitmediğinin amacının kahve içmek değil kahvehaneye giderek o güzel yüzlü sevgiliyi görmek olduğu ifade edilmiştir. Kahve ve kahvehane tiryaki için yalnızca bir bahanedir. Güzelleri görmek için kahveyi bahane ederek kahvehaneye gider.

“Maksûd-ı men ne kahve ne hod kahve-hânedür

Didâr-ı yâri görmege ancak bahânedür”³⁵⁸

³⁵⁶ Kahve ve rakının birlikte kullanılmasına örnek olması hasebiyle bu beyit örnek olarak verilebilir:

Misâl-i kahve ‘arak bulmasa ‘aceb mi şeref

Harâm-zâdeden itmez zuhûr hayr-ı halef

(Kahve rakı bulmasa bu şeref midir, soysuz, ahlaksız kimsenin hayırlı çocuğu olur mu)

Mustafa Atak, **Yüsri Ahmed Nazif Dede ve Divanı**, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 2016, s. 154.

³⁵⁷ Nebi Coşkun, **18. Yüzyıla Ait Divan Tertibinde Bir Nazire Mecmuası (İnceleme- Metin)**, Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2019, s.220.

³⁵⁸ Bilge Kaya, **Hisâlî, Hayatı-Eserleri ve Metâliü’n-Nezâir (İnceleme-Metin)**, c. II, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 2003, s. 371.

(Benim amacım ne kahve ne de kahvehanedir. (Kahve ve kahvehâne)sevgilinin yüzünü görmek için ancak bir bahanedir.)

Bu şiirde de kahve ve kahvehane yine bahane olarak görülmüştür. Tiryakinin amacı ne kahve içmek ne de kahvehaneye gitmektir. Tiryakinin kahve içmesinin nedeni dostları ile görüşmek istemesidir. Dostları ile görüşmek isteyen tiryaki kahve içmeyi bahane eder.

“Muradım dust ile görüşmek kahve bahanedür.

Maksudumuz ol afet-i ruz-ı zamanedür

Vallahi kahvehane hemen bir bahanedür”³⁵⁹

(Benim amacım dost ile görüşmektir kahvehane ise bir bahanedir, amacımız zamanın devrin güzelidir, kahvehane bir bahanedir.)

3.49. Dedikodu Evi

Kahvehanelerin varlığı kimi zaman siyasi ideolojiye karşı bir tehdit olarak görülmüş ve kahvehane yasakları ile ilgili süreçlerde kahvehanenin tehdit özelliği göz önünde bulunarak kararlar alınmıştır. Birçok insanın kahvehanelerde toplanması sebebi ile bu toplulukların kurallara ve kanunlara aykırı davranışta bulunma ihtimallerinin olması siyasi ideoloji hakkında konuşma ihtimallerinin olması dahi kahvehanelerin başını yakmış ve kapanmalarına neden olmuştur. Birer tehdit unsuru olmaktan çıkmıştır. Şairin kahvecinin söylediklerine kulak kabartıp onu dinlediğini aktardığı bu beyit bu duruma bir örnektir.

“Kahveci-zâde bu şeb bizlere hem-râz oldu

Egiline önüme agzına tutdum ben gûş”³⁶⁰

³⁵⁹ Hacer Özgen, “**Milli Kütüphane 06 Hk 3639 Ve 06 Mil Yz A 54 Numaralarda Kayıtlı Mecmuaların ‘Mecmuaların Sistematik Tasnifi Projesi’ne (Mestap) Göre Tasnifi**”, Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Kırşehir, 2019, s. 47.

³⁶⁰ Murat Abalı, “**Saîd Giray Divanı Tahlili**”, Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Denizli, 2006, s. 94.

(Kahveci bu gece bizlerle sırlarını paylaştı. Önüme doğru eğilince söylediklerine kulak kabarttım.)

Kahvehanelerin birer dedikodu mekânı haline gelmesinin nedeni olarak kahvehanecilerin dedikoduyu meslek edinmeleri görülür. Tüm kahvehaneciler meslek olarak dedikodu yaparlar ve onların dillerinde tek bir doğru söz kalmamıştır diyerek kahvehanecilerin bu durumu eleştirilir.

“Kamu erbâb-ı kahve gıybeti pîşe edinmişler

Dilinde bunların lafz-ı hakikat kalmamış gitmiş”³⁶¹

(Kahve müdavimlerinin hepsi dedikoduyu adeta kendilerine meslek ettiler, onların dilinde doğru söz kalmamış.)

3.50. Tuzak

Kahve ve kahvehaneye olan olumsuz bakış Nev‘î-zâde Atâyî’de de mevcuttur. Meyhane ve şarabı bırakarak kahveye yönelen ve kahvehane köşelerini kendilerine mesken tutan tiryakiler için kahvehanenin bir tuzak olduğunu belirtir. Atâyî’ye göre tiryakiler kanadı kırık, savunmasız bir kuştur. Kahvehaneye giderlerse kahvehane onlara zarar verecektir. Kahvehane bu savunmasız ve garip kimseler için tuzaktır. Onları avlamak istemektedir.

“Ana kahve-hâne ‘aceb dâmdur

Ki bir murg-ı işkeste endâmdur”³⁶²

(O kanadı kırık bir kuştur ve kahvehane ona garip bir tuzaktır.)

³⁶¹ Gülsüm Öztürk, “İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı Bel_Yz_ O0092 Numaralı Şiir Mecmuası (1’a-85’a v.) Ve Mestap Tablosu”, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2019, s. 161.

³⁶² Muhammet Kuzubaş, “Atâî’nin Alemlümâ (Sâkînâme) Mesnevisinin Karşılaştırmalı Metni ve Konu Bakımından İncelenmesi”, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Samsun, 2007, s. 68.

3.51. Kahvehane: Dâmen-gîr

Bu şiirde kahvenin eğlence meclislerine girmesi ve kahvenin ve kahvehanenin şarap ve meyhanenin yerini almasından bahseder. Şair, kahvehane ve kahvenin eteklerini yapıştığı onlara bağlandıklarını ve onlardan kopamaz hale geldiklerinden bahseder. Kahveye bağlanıp kahvehane köşelerini kendimize mesken ettiğimiz için meyhaneden ve şaraptan uzaklaştık ve şarap kadehini elimizden bıraktık. Şarap kadehinin yerine elimize kahve fincanını aldık kahvehaneyi de kendimize mesken eyledik. Kahvehane köşesi eteğimize yapışmasa biz şarabı elimizden bıraktık.

“Hum dibin mesken idüp elden komazduk ayagı

Kahvehâne gûşesi olmasa dâmen-gîrümüz”³⁶³

(Kahvehane köşesi eteğimize yapışmasa şarap küpünün dibini mesken edip şarap kadehini elimizden bırakmazdık.)

Kahvehane köşesi tiryakinin eteğine yapışmış, ondan yardım istemiş onu rahat bırakmamıştır. Eğer kahvehane köşesi tiryakiyi rahat bıraksaydı tiryakinin yeri kahvehane köşesi değil başlar üstündeki gül gibi olacaktı. Kahvehane köşesi yüzünden yeri başlar üstünde değildir.

“Başlar üstinde gül gibi olurdu yirimüz

Kahve-hâne gûşesi olmasa dâmen-gîrimüz”³⁶⁴

(Kahvehane köşesi eteğimize yapışıp bizden yardım dilemese, yerimiz başlar üstünde gül gibi olurdu.)

Tiryaki her iki durumda da kahvehane köşesini suçlar. Şarap kadehini elinden bırakmasının da yerinin başlar üzerinde olmamasının da nedeni de kahvehane köşesinin kendisinin eteğine yapışması ve ondan yardım istemesidir.

³⁶³ Özlem Ercan, **Peştelî Hisâlî Divanı**, Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa, 2003 s.156

³⁶⁴ Bilge Kaya, “**Hisâlî, Hayatı-Eserleri ve Metâliü’n-Nezâir Adlı Eserinin Birinci Cildi (İnceleme-Metin)**”, c. II, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2003, s. 874.

3.52. Kahve İçmenin Âdet Haline Gelmesi

Kahve içmek yalnızca tiryakilerin değil halkın da sürekli yaptığı bir eylem haline gelmiştir. Halk arasında kahve tüketimi bir âdet haline gelmiştir. Âdet hâline gelen bu durumdan dolayı artık şarap içilmez olmuş ve meyhanelere gidilmemiştir. Şarabı ve meyhaneyi bırakan insanlar için tek eğlence kahve ve kahvehaneler olmuştur.

Kahve mu‘tâdı olaldan geçmişüzdür bâdeden

Varmaga yokdur safâmuz hâne-i hammâra hîç³⁶⁵

(Kahve içmek adet olduğundan beri biz şarabı bıraktık meyhaneye gitmek için eğlencemiz yoktur.)

3.53. Ferde

Kahve tiryakilerinin kahveye verdiği önemi göstermesi açısından önemli bir şiiirdir. Şiirde eline bir miktar kahve geçen bir kahve tiryakisinin kahvesine verdiği önemi bizlere aktarılır. Tiryaki, eline geçen bu kahveleri canı pahasına olsa dahi korumakta ve küçük bir parçasını dahi kimse ile paylaşmamaktadır. Tiryakinin elindeki kahvesini alabilecek kişinin ancak Rüstem kadar kuvvetli biri olabileceğini ve Rüstem kadar kuvvetli değilse tiryakiden kahvesinin alınamayacağı ifade edilmiştir. Klasik Türk şiirinde kahramanlığın ve gücün sembolü olan Rüstem kadar güçlü biri ancak tiryakinin kahvesini elinden alabilir.

“Girerse destine tiryakiyânın kahve bir ferde

Çıkarsa cânı göstermez anı dünyâda bir ferde

Alınmaz zûr-ı bâzû ile andan bir direm kahve

³⁶⁵ İncinur Atik Gürbüz, a.g.e., s. 138.

Eğer Rüstem’de olsa ‘İzzetâ kuvvet ile ferde’³⁶⁶

(Tiryakinin eline bir ferde (kahve için de kullanılan bir ölçü birimi) küçük, denk, top kahve geçerse canı çıksa da onu dünyadaki kimseye göstermez... (öldürseler dahi vermez) Eğer Rüstem gibi gücü kuvveti yoksa ondan kol kuvveti ile bir dirhem bile kahve alınmaz.)

3.54. Kahvenin Kendini Şaraba Benzetmesi

Kahvenin eğlence ve keyif meclislerine girmesi, kahve fincanının tıpkı şarap kadehi gibi elden ele devir etmesi şarap taraftarlarınca pek hoş karşılanan bir durum değildir. Şaire göre kahve kendisini şaraba benzetmeye çalışır fakat bunun pek de mümkün değildir. Kahve, o gül renkli şarabın üstünlüğüne erişebilmek ve ona benzeyebilmek için daha çok kez kadeh gibi elden ele devir etmelidir.

“Mey-i gül-fâma keyfiyyetde kendin itmege teşbîh

Niçe dönmek gerekdür bezmlerde kahve fincânî”³⁶⁷

(Ey Kahve, Keyif âleminde kendini gül renkli şarap ile bir tutma. Senin gül renkli şaraba benzemen için meclislerde nice dönmen gerekmektedir...)

Şarap, keyif ehlinin gönlünü cezbeden bir güzeldir. Kahve de şaraba benzemeye çalışmakta ve gönülleri cezbetmek, keyif ehlini kendine bağlamak istemektedir fakat kahvenin şaraba benzemek istemesi hoş karşılanmaz. Kahveci bu saatten sonra kahveyi koz kabına da koysa durumun değişmeyeceği şarabın yerini tutamayacağı ve kahvenin şarap gibi olmak istemesinin doğru olmadığı ifade edilir.

“Bâde-i dil-keşe öykündüğünü eyledi gûş

³⁶⁶ Ali Niyazi Rashid, **Sivaslı İzzet Osman Divanı(İnceleme- Metin), Atatürk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Erzurum, 2019, s.268.**

³⁶⁷ Kınalızâde Hasan Çelebi, **Tezkiretü’ş-şu’arâ**, Haz. Aysun Sungurhan, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2017, s.887.

*Kahveyi koz kabına koysa n'ola kahve-fürûş*³⁶⁸

(Kahveci artık kahveyi koz kabına koysa ne olur, gönlü cezbeden şaraba benzemeye çalıştığını duydu.)

3.55. Nohut Kahvesi

Kahvenin tüm dünyaya yayılan şöhreti kahvenin tüketiminin artmasını da beraberinde getirmiş ve çokça tüketilen kahve artık neredeyse ulaşılamayan bir ürün haline gelmiştir. Tüm dünyada kahve ticaretinin de artması ile kahveye olan talebin karşılanamaması kahvenin yokluğu durumuna sebep olmuştur. Kahvenin fiyatının artması ve kahve vergileri kahve tiryakilerinin kahveye ulaşmasını neredeyse imkânsız hale getirmiştir.³⁶⁹ Kahvenin bu pahalılığı ise kahve satıcılarını başka yöntemlere yöneltmiş ve çeşitli ürünleri kavurarak bu ürünleri kahve gibi satmaya başlamışlardır. Nohut da kavurularak satılan bu ürünlerden biridir. Başka ürünlerin kavurularak kahvenin içine karıştırılarak kahve gibi satılması birçok tartışmayı da beraberinde getirmiştir. Nohudun kavurularak kahve gibi içilmesinin nedeni olarak zarifleri sorumlu olarak görülür. Zarifler kahveyi de kendilerine benzettiler ve kahvenin içine nohut karıştırdılar bunun sorumlusu onlardır.

“Kahveyi mezhebine uydurdu

*Nohudı kavurup içer zurefâ*³⁷⁰

(Zarifler kahveyi de mezhebine uydurdu ve nohudu kavurup kahve gibi içtiler.)

³⁶⁸ Özlem Ercan, “**Peştelî Hisâli Dîvânı Tahlili (İnceleme-Metin)**”, c. II, Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Bursa, 2003.

³⁶⁹ 1120 tarihinde İstanbulda bir kahve kütliği olduğu ve kahvenin ferdesinin 5 kuruşa çıkması ve saf kahve verilmeyerek kahvenin nohutla karıştırılarak satılması üzerine şair bu beyiti kaleme almıştır.

Olalı kahve-i Rûmî nümâyân

Nohûdî-meşreb oldı cümle yârân

Mehmed Tevfik, **Kâfile-i Şu'arâ**, Haz. Fatma Sabiha Kutlar Oğuz, Hanife Koncu, Müjgan Çakır, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2017, s.129.

³⁷⁰ Duygu Kayalık Şahin, “Edebiyat Sosyolojisi Açısından Osmanzade Taib Divanı”, **Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları**, 2017,s. 624.

3.56. Kahve Parası = Can ve Gönül Nakdi

Âşık için sevgilinin elinden kahve içmek canından ve gönlünden daha kıymetlidir. Âşık sevgilinin sunduğu iki fincan kahve karşılığında çekinmeden canını ve gönlünü sevgiliye verebilir. Can, sevgili uğruna âşığın kaybetmekten çekinmeyeceği bir unsurdur. Sevgili istediği takdirde âşık canını sevgiliye vermeye hazırdır. Âşık sevgilisinin elinden içeceği kahvenin ücretini ise canı ile ödeyecektir. Can ve gönül klasik şiirde sıklıkla beraber kullanılması gönlün manevi acıların canın ise maddi acıların merkezi olarak kabul edilir. Âşık sevgilisi için ikisinden de vazgeçer.

“Nakd-i cân u dili Vahyî-veş ider kahve-behâ

“Nûş iden yârün elinden iki fincân kahve”³⁷¹

(Sevgilinin elinden iki fincan kahve içen can ve gönül nakdini kahve parası eder.)

3.57. Kahvenin Keyfinin Üzüntü Vermesi

Hüzünlü gönüller gönlündeki hüznü dağıtmak ve neşe bulmak için kahve içer fakat bu şiirde kahve gönüle neşe ve zevk vermez aksine kişinin gönlünü hüznü ile doldurur. Mükeyyifât tüketilmesindeki temel nedenlerden biri kişinin gönlündeki hüznü dağıtması ve kişinin gönlüne neşe vermesidir fakat burada bunun tam tersi bir durum ortaya çıkmış ve tiryakinin gönlü neşe yerine hüznü ile dolmuştur. Tiryakinin gönlüne dolan bu hüznü onun uykularını ve rahatını kaçıırır. Tiryaki kahve içtiği için huzursuz ve mutsuz hisseder.

“Râhat ile şimdi uyurdum eger

Virmese keyfiyyet ü kahve keder”³⁷²

(Kahvenin keyfi bana üzüntü vermeseydi şimdi rahat uyurdum.)

³⁷¹ Vahyî, a.g.e., s. 472.

³⁷² Gelibolulu Mustafa Âlî, **Riyazü's-Salikîn**, Haz. İ. Hakkı Aksoyak&Mehmet Arslan, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2018, s. 79.

3.58. Kahve İçenlerin Kuşa Benzetilmesi

Kahve içenlerin kuşa, kahve tanelerinin ise kuşların yiyeceklerine benzetildiği Gelibolulu Âlî'ye ait olan bu beyit anlam ve benzetme yönü ile diğer beyitlerden farklıdır. Kahve tiryakilerinin kahveye olan ilgisi beslenmek için yem atılan ve o yemlerin üzerine üşüşen kuşlara teşbih olunmuştur. Su kenarlarına kuşların üşüşmesi de tiryakilerin kahvenin suyuna olan ilgisine benzetilmiştir. Nasıl ki kuşlar kendisine atılan yemlerin üzerine üşüşürse tiryakiler de tıpkı bu kuşlar gibi kahvehanecinin kahvehanesine ve kahvesine üşüşür.

“Habb ile kahve âb u dânesine

Cümle keyf ehli tut ki murgândır”³⁷³

(Farz et ki tiryakiler, keyif ehli kahvenin taneleri ve kahvenin suyunun üzerine üşüşen kuşlardır.)

3.59. Kahve Bahası

Kahveye olan ilginin artmasıyla birlikte tiryakiler bir fincan kahve için varını yoğunu satmaya, eşyalarını kahvecilere rehin bırakmaya başlamıştır. Malını mülkünü kahve uğruna harcamaktan çekinmeyen tiryakilerin günün sonunda üstlerinde yalnızca bir hırka kalmıştır. Tüm malını ve mülkünü kahveye olan bağımlılıkları yüzünden kaybetmişlerdir.

“Bulıcak kahve bahâ itdi fûrûht emlâki

‘Aselî hırka ile kaldı hemân tiryâki”³⁷⁴

(Tiryakiler kahve parası bulmak için bütün malını mülkünü sattılar, aseli hırka ile kaldılar.)

³⁷³ Gelibolulu Mustafa Âlî, **Gelibolulu Mustafa Âlî Dîvânı**, Haz. İ. Hakkı Aksoyak, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2018, s. 658.

³⁷⁴ Mehmet Gürbüz, **“Rezmî Divanı (İnceleme-Metin)”**, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2005, s. 440.

3.60. Kahve Kokusunun Ölüyü Konuşturması, Diriltmesi

Hız. İsa ölüleri diriltten ve ölüleri konuşturma mucizesine sahip olan bir peygamberdir. İncil'in çeşitli kısımlarında Hız. İsa'ya ait olan bu mucizelerden şöyle bahsedilmiştir. Hız. İsa, Nain adı verilen bir kente gider kentin girişinde dul bir kadının tek oğlunun cenazesi vardır. Rab kadına acır ve Hız. İsa cenaze sedyesine yaklaşarak dokunur ve kalk der bunun üzerine ölü doğrulup konuşmaya başlar.³⁷⁵ Hız. İsa'nın bu mucizesi klasik Türk edebiyatına da sıklıkla konu olmuş ve kimi zaman sevgilinin dudağı kimi zaman da sevgilinin dudağının kokusu ölüleri diriltmiş ve onları konuşturmuştur. Kahvenin kendisine has olan kokusu bu mucizeye sahip olarak görülmüş ve kahvenin kokusunu alan ölülerin bu kokunun etkisi ile konuşmaya başlayacağı ifade edilmiştir. Kahvenin kokusu, ölüyü diriltten ve konuşturan bir mucizeye sahip olarak görülür.

*“Nice kahve o siyeh-fâm-ı Yemen mevlidi kim
Getürür bûyı ölisi dile mânend-i Sürûş”³⁷⁶*

(O yemen doğumlu siyah renkli kahvenin kokusu ölüyü Hız. Cebrail gibi dile getirir.)

3.61. Kahve İçmenin Ağzı Karalığı Olarak Kabul Edilmesi

Şarap ve kahve tartışmalarında şarabın yanında olan şair, kahve içen kişinin ağzının kara olacağını ve kahve içerek ağızlarını kara eden kimselere meyhanecinin şarap vermemesi gerektiğini söylemiştir. Şarap değerli bir içecektir. Kahve içerek ağzını kara eden tiryakilere verilmemelidir.

“Sâkiyâ kahve içen âdeme sahbâ virme

Sakın agzı karaya bâde-i hamrâ virme”³⁷⁷

(Ey sâkî! Kahve içen ve ağzı kara olan âdeme o kırmızı şarabı verme.)

³⁷⁵ İncil Luka 9, 7.11-16

³⁷⁶ Sa'id Giray, **Sa'id Giray Divânı**, Haz. Saadet Karaköse, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2017, sny.

³⁷⁷ Ömer Gökhan Yağcı, “**Mehmet Şerif Efendi Divanı**”, Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale, 2006, s. 47.

3.62. Fincan ve Kadehin Karşılaştırılması

İskender'in Aynası, Âyîne-i âlem-nümâ adıyla anılan yalancılara görüntülerini yansıtmayan böylelikle doğru ve yalanın anlaşılmasına yardımcı olan bazı kaynaklara göre ise Hind hükümdarı tarafından İskender'e hediye edilen değerli dört eşyadan biridir.³⁷⁸ Bir diğer görüşe göre ise bu ayna İskender'in hocası Aristo tarafından yapılmıştır ve çalınıp denize atılmıştır.³⁷⁹ İskender'in Aynası klasik edebiyatımızda sık sık Cem'in kadehiyle birlikte kullanılır. Câm-ı Cem (Cem'in kadehi) sihirli bir kadehtir, Cem dünyadaki gelişmeleri bu kadehten izlemiştir.³⁸⁰ Kahvenin ve şarabın meclislerde iktidar savaşının var olduğu dönemde şarap ve meyhanenin tarafında olanlar ellerindeki şarap kadehini İskender'in aynası olarak görmüşler ve onu fincandan üstün tutmuşlardır. Kahvenin tahtı fincandır, kahve fincanda hüküm sürmektedir. Şarap kadehi ise İskender'in aynasıdır.

“Anun pâ-y-ı taht ise fincânları

Bunun câmı mir'at-ı İskenderî”³⁸¹

(Kahvehanenin payitahtı fincan iken, meyhanedeki şarap kadehi, İskender'in aynasıdır.)

3.63. Ay Tutulması

Kahve fincanı beyaz rengi ile aydır. Fincanın içerisini dolduran siyah renkli kahve ise ayı tutulmuş bir aya çevirir. Tiryaki güneşi görmek isterse güneş renkli şarap ile dolu olan şarap kadehini eline almalıdır. Kahve, şarap ile kıyaslanırken tutulmuş

³⁷⁸ Âyîne-i İskender için bkz. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ayine-i-iskender>, Erişim Tarihi: 03.05.2022

³⁷⁹ İsmail Avcı, “Divan Şiirinde İskender-i Zülkarneyn”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, nr. 7(9), 2014, s.48

³⁸⁰ İsmail Avcı, “a.g.m”, s.48

³⁸¹ Muhammet Kuzubaş, “Atâî'nin Aleknümâ (Sâkînâme) Mesnevisinin Karşılaştırmalı Metni ve Konu Bakımından İncelenmesi”, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Samsun, 2007, s. 69.

bir aydır. Tiryakinin isteği parlak güneş ise şarap içmeli ve ona yönelmelidir ama kahveye meyledecekse bilmelidir ki kahve fincanı güneşin yanında ancak tutulmuş bir aydır.

*“Ele câm-ı mey al görmek dilersen mihr-i rahşânı
Ana nisbet tutulmuş aya benzer kahve fîncânı”³⁸²*

(Parlak güneşi görmek istersen eline içki kadehini al, kahve fincanı ise tutulmuş bir aydır.)

*“Yâ ay tutıldı yâ destinde kahve fîncânı
Cihâna velvele saldı o hüsn-i şehri-âşûb”³⁸³*

(Ya gökte ay tutuldu ya da elinde kahve fincanı, şehri birbirine katan güzel cihana gürültü saldı.)

*“Mâh-ı mahsûf-veş alsun ele câm kahve
Devr-i meclisde o hûrşîd-i dîrahşân yürüsün”³⁸⁴*

(Eline o tutulmuş ayı alsın devir meclisinde o parlak, ışıltılı güneş yürüsün.)

3.64. Kahvenin Rengi İle İlgili Tartışmalar

Kahve ile ilgili tartışmalardan biri de kahvenin rengi ile ilgilidir. Kahvenin rengi ile ilgili süren bu tartışmada kesin bir sonucu ulaşılamamakla birlikte muhtelif görüşler vardır. Bu tartışmada kesin olan ise bu tartışmanın keyif ehli içerisinde eskiden beri var olduğudur. Kahvenin rengi için hâkim olan görüşlerden biri renginin misk rengi olduğudur. Diğer bir görüş ise kahverengi olduğudur. Bu beyitte de şair bu durumdan bahseder.

³⁸² Azmizâde Hâletî, **Azmizâde Hâletî Dîvânı**, Haz. Bayram Ali Kaya, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2017, s. 657.

³⁸³ Riyâzî Muhammed Efendi, **Riyâzü’ş-Şuara (Tezkiretü’ş-Şuara)**, Haz. Namık Açıkgoz, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2017, s. 172.

³⁸⁴ Ebû Bekir Kâni, **Kâni Dîvânı**, Haz. İlyas Yazar, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2017, s. 117.

“Nizâ ‘-ı reng-i kahve ehl-i keyfün eski cengidür

Kimi dir levni miskîdür kimi dir kahve rengidür”³⁸⁵

(Kahvenin rengi tartışması keyif ehlinin eski tartışmasıdır. Kimi rengi miskidir der kimi ise rengi kahvedir der.)

3.65. Kahve Dağıtanların Cennet Hurilerine Benzetilmesi

Kahvehanelerde kahveleri dağıtan kahveci çıraqlarının özellikle genç ve güzel çıraqlardan seçilmesi kahvehanenin dikkat çekmesine ve o kahvehaneye daha çok müşteri gelmesini sağlar. Bu yüzden kahvehane sahipleri çıraqları seçerken son derece özenli ve dikkatli davranır. Şair kahve dağıtan bu çırağı adeta cennetten bir huri olarak görmekte ve bu cennet hurisi gibi güzel olan kahvecinin elinden kahveyi içemezse cennete gidemeyeceği düşünmektedir. Eğer ki tiryaki cennete gitmek istiyorsa bu hurinin elinden kahve içmelidir yoksa cennete gidemez.

“Ne mümkün cennet-i ‘adne duhûlüm bil eyâ sûfi

Şu resme nâz ile virmezse ol hûr-i cinân kahve”³⁸⁶

(Bana kahveyi naz ile o cennet hurisi vermezse benim cennete gitmem nasıl mümkün olur?)

Klasik Türk edebiyatında kahve konu edilirken kahvenin diğer keyif verici unsurla sıklıkla birlikte kullanıldığı görülür. Tiryakilerin kendilerinden geçmek için sıklıkla keyif verici unsurları birlikte kullandığı, tükettiği bilinir. Göğün üzerine arşa çıkmak isteyen tiryakinin bu isteğini gerçekleştirmek için berş (afyon şurubu) içtikten sonra iki fincan kahve tüketmesi tavsiye edilir. Bu şekilde tiryaki bulunduğu mekândan ve zamandan uzaklaşarak göğün üzerine erişebilir.

³⁸⁵ Lejla Oener, “a.g.t.”, s. 365.

³⁸⁶ Betül Elmacı, “İstanbul Eşref Divanı (Metin-İnceleme)”, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Sakarya, 2016, s. 288.

“Çıkmak istersen eger ‘arş üstine

İki fincân kahve iç berş üstine”

(Eğer arşın üzerine çıkmak istiyorsan berş yiyip üzerine iki fincan kahve iç.)

3.66. Şifa

Tiryakiler tarafından sıklıkla tüketilen kahvenin yalnızca bir mükeyyifât olmadığı ve insana tek faydasının onu dertlerinden uzaklaştırarak neşelendirmediğini ifade eden bir beyit olması yönü ile önemlidir. Kahvenin insan vücudu için yararlıdır ve insanın vücuduna şifa verir, insanı iyileştirir. İnsanı iyileştiren bu şifalı içeceği icat edene Allah merhamet etsin diyerek dua etmektedir.

“Kahve-i rûy-ı siyâhın nef’i vardır bedene

Hakk te ‘âlâ rahmet itsün bunu icâd idene”³⁸⁷

(Siyah yüzlü kahvenin vücuda faydası, yararı vardır. Allah bunu icad edene merhamet etsin.)

3.67. Kahvenin Suyunun Kara Denize Benzetilmesi

Şair, kahvenin suyu sonsuz, ebedi bir su olarak görür ve bu su olmasa kesret âleminde gafiller olmayacağını ifade eder. Bu ebedi ve sonsuz su aynı zamanda dibi ve sonu bulunmayan bir kara denizdir. Tiryakiler bu dipsiz kara denizin suyu ile hiçbir şeyden haberi olmayan gafiller haline gelmiştir. Dünyada böyle bir su görmedik diyerek kahvenin diğer keyif unsurlarından farklı olduğunu ve bu eğlence meclisinde onun gibisine rastlamadığını ifade eder.

“Olmasa kahve-i beng-i âbî

Kesretinde yog idi hiç sahun

³⁸⁷ Mehmet Resul Arslan, “Milli Kütüphane 06 MİL YZ a1808/1-6 Numaralı Şiir Mecmu ’ası (İnceleme-Metin ve MESTAP’a göre Tasnif)”, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021, s. 157.

Görmedük hak bu ki dünyâda dahi

Böyle deryâ-yı siyâh-ı bî-bün”³⁸⁸

(Kahvenin ebedi, sonsuz suyu olmasa, o çoklukta gafiller yoktu. Bu dünyada böyle dipsiz siyah bir deniz görmedik.)

3.68. Ramazan Ayında Kahve İçmek

Ramazan ayının gelmesi ile birlikte tiryakiler müselles³⁸⁹ şarabı içme alışkanlıklarını terk ederek kahve içerler. Müselles şarabını içen tiryakiler bu şarabın dinen haram olmadığı gerekçesine dayanarak bu şarabı tüketirler. Ramazan ayının gelmesiyle ise bu şarap kullanımını bırakarak onun yerine üç fincan kahve tüketmeye başlamıştır. Şairin kahve tüketiminde üç sayısını kullanması müselles şarabı yapılırken üç kez kaynatılarak elde edilmesi ile ilişkilidir.

“Bu üç aylarda zarîfân müselles yerine

Kahve içmekdedir iftârda üçer fincân”³⁹⁰

(Bu üç aylarda zarîfler müselles şarabını içmek yerine iftarda üç fincan kahve içerler.)

Ramazan ayı geldiğinde zarifler müsellesi elden bırakırken rintlerde de sabah içkilerini ve şaraplarını ellerinden bırakırlar. Sabahları ellerinde dolaşan kadehlerin yerini ramazan ayında kahve fincanları alır.

“Nûş-ı sahbâya bedel kahve içerler rindân

³⁸⁸ Azmizâde Hâletî, *Azmizâde Hâletî Dîvânı*, Haz. Bayram Ali Kaya, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2017, s. 209.

³⁸⁹ Taze şaraba çeşitli otlar karıştırılarak üç kez çekilen ve haram sayılmayan şarap. Ahmet Talat Onay, **Açıklamalı Divan Şiiri Sözlüğü: Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı**, Haz. Cemal Kurnaz, Berikan Yayıncılık, Ankara, s. 305. Müselles hakkında detaylı bilgi için Ayşegül Akdemir, “Klasik Türk Şiirinde Müselles”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, nr. 31(1), 2021, s. 41-59.

³⁹⁰ Suzan Ay, “a.g.t.”, s. 72.

*Câm-ı mey yerine ‘arz itmede fîncân ramazân’*³⁹¹

(Rintler ramazanda sabah içkisi yerine kahve içerler, şarap kadehi yerine fincan sunulur.)

Ramazan ayının gelmesi ile birlikte tiryakileri bir telaş alır fakat şiirde bahsedilen tiryaki endişesiz ve rahattır bu endişesiz ve rahat duruma anlam veremeyen şair bu kadar endişesiz olmasının nedenini hazırda kahvesi ve nargilesi olmasına bağlar. Ramazan ayında kahve ve nargilenin sık sık tüketildiğini de bizlere net bir şekilde açıklar.

“Böyle bî-kaydsın ammâ geliyor mâh-ı sıyâm

*Hâzır olmuş şeker ü kahve vü tönbâki mi var’*³⁹²

(Endişesiz ve tasasızsın ama Ramazan geliyor yoksa hazırlanmış şekerli kahven ve tütünün mü var.)

3.69. Karalar Ülkesinin Sultanı

Kahvenin siyah rengi kahve için yine bir benzetilen olarak kullanılmış ve kahve karalar ülkesinin sultanına benzetilmiştir. Beyaz yüzlü kimseler kara yüzlü kahvede neşe bulmasa da o kahve karalar ülkesinin sultanı en değerlisidir diyerek kahve yüceltilmiştir.

“Egerçi esvedânda rû-sepîdân neş’e bulmazlar

*Ve-lâkin karalar mülkinde san sultândur kahve’*³⁹³

(Beyaz yüzlüler, kara yüzlülerde neşe bulmazlarsa eğer kahve karalar ülkesinde ünlü bir sultandır.)

³⁹¹ Suzan Ay, “a.g.t.”, s. 114.

³⁹² Seyyid Mehmed Emin, a.g.e., s. 34.

³⁹³ İlyas Yazar, “Kânî Dîvânı (İnceleme-Metin)”, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir, 2006, s. 516.

3.70 Şarap ve Kahve İçilmesi

Kahve eğer duru, saf şarap içildikten sonra içilirse sakiye gubâr hatırlatır. Gubârın sözlükteki anlamı toz, ince topraktır.³⁹⁴ Tiryaki şarap içtikten sonra kahveyi içtiğinde sakinin hatırına gelen gubâr şarap gibi sarhoşluk veren esrar ve sevgilinin ayva tüyleridir. Sevgilinin ayva tüyleri aşığı esrar gibi onu sarhoş eder ve ona sarhoşluk verir.

“Kahveyi bâde-i nâb üzre idersen tercih

Gelür ey dil görsen hâtır-ı sâkiye gubâr”³⁹⁵

(Halis şarabı içtikten sonra kahveyi içersen, sakinin hatırına sevgilinin ayva tüyleri (esrar) gelir, saki üzülür.

3.71 Kahve Helalse de İçme

Kahve ve şarabın birbirleri ile olan mücadelesinde şairin şaraptan yana bir tarafının olduğu ve kahve içmek dinen helal dahi olsa kişinin kahve içmemesi gerektiği helal olan kahve yerine ise şarap içmesi gerektiği aktarılır. Dikkat çekici olan nokta ise şairin şarap içilmesinden yana tavır alırken şarap içmek vebal dahi olsa helal olan kahveyi içmek yerine vebal olan şarabı için demesidir.

“Kahve içme eger helâl ise de

Bâde iç eger vebâl ise de”³⁹⁶

(Helal dahi olsa kahve içme şarap içmek vebal de olsa şarap iç)

³⁹⁴ Kubbealtı Lügati,(t.y).gubâr. İçinde *Kubbealtı Lügati*. <http://lugatim.com/s/gubar>, Erişim Tarihi: 01.05.2022.

³⁹⁵ Kınalızâde Hasan Çelebi, *Tezkiretü’ş-şu’arâ*, Haz. Aysun Sungurhan, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara,2017, s.308.

³⁹⁶ Riyâzî Muhammed Efendi, *Riyâzü’ş-Şuara(Tezkiretü’ş-Şuara)*, Haz. Namık Açıkgöz, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2017, s.279.

3.72 Kahve: Kışriyyat

Kışr kelimesinin ilk anlamı kabuk olmakla birlikte diğer bir anlamı ise tasavvufta herkesin erişemeyeceği bâtin ilmini koruyup saklayan zâhir ilmidir. Yazar kahvenin şaraba benzetilmesini üzüntü ile karşılar. Burada iki farklı anlama ulaşmak mümkündür. Kahve kişinin ruhuna ferahlık verir kahve ise kabuktur, ruha ferahlık veren şarap ile kabuk olan bu kahveyi benzetmen doğru değildir.

“Kahveyi teşbih kılmak bâdeye heyhâtdur

Bâde magz-ı rûh-perver kahve kışriyyâtdur”³⁹⁷

(Kahveyi şaraba benzetmek yazıktır. Şarap ruha ferahlık verir kahve ise kabuktur.)

3.74 Kahvehane: Aşağı yer

Kahvehaneleri değersiz yerler olarak gören Vehbi oğlunun kahvehanelere gitmesini istemez. Kahvehanelerden bahsederken “süflî” kelimesini kullanır ve onu aşağılık, adi kokan bir yer olarak tanımlar. Oğlunun bu aşağı kahvehane köşelerinde bulunmasını istememektedir.

“Kahvehâne bucağında kokma

Öyle süflî yere başın sokma”³⁹⁸

(Kahvehane köşelerinde gezinip kokma öyle aşağılık yerlere başını sokma)

³⁹⁷ Bağdatlı Ahdî, **Gülşen-i Şu‘ arâ**, Haz. Süleyman Solmaz, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2018, s.274.

³⁹⁸ Mahmut Gider, “Keyif Verici Maddelerden Uzak Durmanın Gerekliği: Sünbülzâde Vehbî’nin Lutfiyye Mesnevisi Örneği”, **Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi**, c.6, nr.14, 2019, s.33.

SONUÇ

Bir ağacın meyvesinin çekirdeği olan ve bu çekirdeklerin kavrulup toz haline getirilmesi sonucu oluşan kahvenin ortaya çıkışı ve Anadolu topraklarına gelişi son derece meşakkatli olmuştur. Ortaya çıkışı hakkında birbirinden farklı rivayetlerin oluşması ise son derece önemlidir. Bu rivayetlere bakıldığında Yemen vurgusu önemli bir yere sahiptir. Önemli bir diğer nokta ise kahvenin ortaya çıkışı ile ilgili anlatılan hikayelerdeki dini vurgudur. Kahveyi ilk içen kişi olarak Hz. Süleyman'ın kabul edilmesi buna bir örnektir. Kahvenin Hz. Cebrail ile Hz. Muhammed'e geldiği ve Hz. Muhammed'in kahve ile yakalandığı hastalıktan kurtulduğu ve kahvenin tanınmaya ve yayılmaya başlamasıdır.

Sufi dervişler arasında kahvenin yayılması da dini vurgu yönü ile önemlidir. Şazelilere ait olan ve anlatılar ise çeşitlilikleri açısından dikkat çekicidir. En yaygın anlatı olarak ise çoban Khaldi'ye ait olandır. Veysel Karani'ye ait olan rivayette de yine çobanlık vurgusu yapılır. Bu rivayetlerin bazıları ise “kadın” merkezli rivayetlerdir bu iki kadın merkezli rivayette de kadınların mezarında ortaya çıkan ağaç vardır ve bu ağacın meyveleri kahveyi oluşturur.

Kahvenin Osmanlı topraklarına gelişi ve tüketilmeye başlaması süreci ise son derece zorlu olmuştur. 16. yy başlarında kahvenin Osmanlı'da tanındığı düşünülmekle birlikte Osmanlı'nın Kahire'yi fethetmesi ile bu tanışmanın yaşandığı kabul edilir. Kanuni Sultan Süleyman devrinden önce hacca gidenleri kahveyi içtikleri ve tanıdıkları bilinir. Gelibolulu Mustafa Âlî'nin *Hâlâtü'l-Kâhire Mine'l-'âdâti'z-zâhire adlı* eserinde Mısır'da kahvenin tüketildiğinin bilgisini verir.

Kahvenin Anadolu'ya gelişi hakkında yazılanlar arasında Yemen Valisi Özdemir Paşanın ismi sıklıkla zikredilmektedir. Peçevî 1554 yılını Katip Çelebi 1543 yılını Solakzade ise 1561-1562 yıllarını gösterir. Kahvenin gemilerle Yemen'den Tophane Limanı'na geldiği fakat çıkan fetva ile bu gemilerin batırıldığı kabul edilir. Gemilerin batırılmasından sonra Halep ve Şamlı iki arkadaşın İstanbul'a gelerek kahvehane açtıkları kabul edilirken Gelibolulu 1553, Ayvansarayi 1551-1552 tarihlerini verir. Kahvenin gelişi ile ilgili yazılan mısra ise 1554 yılını işaret eder.

Kahvenin Osmanlı topraklarında kullanılmasının net tarihi belli olmamakla birlikte Kanuni Sultan Süleyman devrinde kullanılmaya başlandığı kabul edilir. Osmanlı topraklarına gelen kahvenin uzun bir dönem yasaklarla başının dertte olduğu ve hatta Anadolu'ya gelmeden önce Mekke ve Kahire'de de çeşitli yasaklamalara ve kısıtlamalara maruz kaldığını biliyoruz. Osmanlı'da ise ilk yasak gemilerle limana gelen kahvenin Ebussuud Efendi'nin fetvası ile yasaklanması ile başlamıştır. Fetvasında "her ne ki fahim mertebesine vara, yani kömür ola, sırf haramdır" ifadesi ile kararını açıklamıştır. 1559 yılında bir divan kararında kahvenin bid'at olarak görüldüğü ve kahvehanelerin kapatıldığı görülür.

Kahve ve kahvehanelerle ilgili yasaklarda dikkat çeken nokta yasak kararı verilirken kahve merkezli değil kahvehane merkezli kararlar verildiği görülür. Ebussuud Efendinin fetvasından sonra Bostanzade'nin manzum kahve fetvası kahve etrafında dönen tartışmalara bir nokta koymuştur. Kahvehane yasaklarının en önemlisinin IV. Murad döneminde gerçekleştiği, en katı yasakların bu dönemde alındığı bilinir. Bu dönemden sonra II. Abdülhamit dönemine kadar birçok kez kahve ve kahvehaneler yasaklanmış ve çeşitli kısıtlamalara maruz kalmıştır.

Ebussud Efendi kahve ile ilgili fetvasında kahvehanelerin düzeni bozmasından, işsiz gençlerin kahvehane köşelerini mesken tutup tüm gün oyun oynayıp afyon içmesinden bahseder. Bununla birlikte kahvenin kömürleşinceye kadar kavrulması haram sayılmasına neden olmuş kahve ve kahvehaneler yasaklanmıştır.

Bostanzade fetvasında ise Bostanzade kendisine kahve ile ilgili sorulan sorulara cevap vermiş ve kahvenin neden haram olmadığını cevapları ile ifade etmiştir.

Kahvenin ününün yayılması, eğlence meclislerinin vazgeçilmez bir unsuru haline gelmesi yasaklara rağmen tüketiminin artmasını sağlamış ve zaten sınırlı sayıda Anadolu topraklarına giren kahvenin bulunamamasına neden olmuştur. Kahveye artan bu ilgi kahveye özel müdahalelerin oluşmasına ve hatta kahve için ayrı bir verginin çıkarılmasına neden olur.

Osmanlı topraklarından çeşitli şekillerde kahve Avrupa'ya gitmiş ve Avrupa'da kahve tüketilmeye başlanmış ve kahvehaneler açılmıştır. Avrupa'ya kahvenin gidişi ile ilgili sıklıkla anlatılan Viyana kuşatmasından sonra kalan eşyalar içerisinde kahve çuvallarının olduğu ve bu şekilde Avrupa'ya yayıldığı ile ilgilidir. Yine Viyana kuşatmasında esir düşen Sadullah Paşanın kahveyi Avrupa'ya tanıttığı da rivayetler arasındadır.

Osmanlı topraklarında gezen seyyahların kahve ve kahvehaneler hakkında çeşitli gözlemleri olmuş ve bu gözlemlerini eserlerinde paylaşmışlardır. Özellikle Evliya Çelebinin Seyahatnamesi Osmanlı toprakları içerisindeki kahvehaneler hakkında verdiği detaylı bilgiler açısından son derece önemlidir. Kahveden ve yasaklardan da detaylı bir şekilde bahseden Çelebinin kahve içemediğini de yine eserinden öğreniriz. Evliya Çelebinin Seyahatnamesi dışında Batılı seyyahların eserlerinde kahveden ve kahvehanelerden bahsettiği görülür. Kahvenin toplumun her kesiminde sıklıkla tüketildiği bilgisinden kahvenin yanında çeşitli hoş kokulu suların ikram edilmesi bilgilerinin hepsi eserlerinde yer alır. Osmanlıda kadınların kahve içme alışkanları ve haremde kadınların kahve içmelerine kadar detaylı bir şekilde kaleme alınmıştır.

Kahve, Avrupa'ya gittikten sonra kötü talihinden kurtulamamış ve Avrupa'da çeşitli yasaklarla karşı karşıya kalmıştır. Bu yasakların ilk nedeni kahvenin bir Müslüman içeceği olması nedeniyledir. Diğer bir görüş ise kahvenin şeytan içeceği olarak kabul edilmesidir.

Kahve Klasik Türk Edebiyatında kendisine büyük bir yer bulmuş ve her dönem şairler tarafından sıklıkla konu olarak işlenmiştir. Denilebilir ki kahve ortaya çıktığı ilk günden itibaren ilgi odağı olmuştur. Gittiği her memlekette olumsuzluklar peşini bırakmamış her gittiği yerde yasaklarla karşı karşıya kalmıştır. Kahve Klasik

Edebiyatımızda sıklıkla işlenen bir kavram haline gelmiş ve kendisi ile ilgili müstakil eserler kalem alınmıştır.

Edebiyatımızda kahvenin konu edildiği münazaraların varlığı son derece önemlidir. Konu olarak ele aldığımız kahveyi işleyen bu münazaralarda Nağzî'nin *Münâzara-i Kahve vü Bâde*'si dışında kahve hep kazanan olmuştur. Kahve bu münazaraların hepsinde kara bir su olarak görülmüş ve rakipleri tarafından rengi yönü ile eleştirilerin hedefi olmuştur. Buna rağmen kahve münazaralarda rakiplerini yenmiş ve keyif unsurlarının şahı olmuştur.

Kahve ile ilgili yazılan münazaralara ek olarak kahveyi konu edinen gazellerin varlığı dikkat çekicidir. Bu gazellerin ortak paydası kahveden hep üstün özellikleri ile bahsedilmesidir. Kahvenin rengi, şarap ile kahvenin karşılaştırılması gibi çeşitli konular işlenmiştir.

Kahve edebiyatımıza konu edilirken kahve ve kahvehane yasakları da kendisine büyük bir yer bulmuştur. Şairler kahvenin yasaklanmasına kahvehanelerin kapatılmasından hoşnut olmamışlar ve bu durumu eserlerinde işlemişlerdir. Kahvehanelerin kapatılması karşısında derin bir üzüntü içerisine girmişler yasak kararlarının kahvecilerin şerefini kırıp onlara yapılan bir zulüm olarak görmüşlerdir.

Kahvenin keyif ve eğlence meclislerine girip şarabın yerini alması edebiyatımızda kendisine yer bulmuş ve adeta şairler kahve ve kahvehane taraftarları ve şarap ve meyhane taraftarları olmak üzere iki ayrı cenah oluşturmıştır. Meyhanelerin övüldüğü şiirlerin yanı sıra Kahvehanenin övüldüğü şiirler de yazılmıştır.

Kahve eğlence meclislerin vazgeçilmez bir parçası olmuştur. Bu meclislerde kahve tüketilirken tütün ve afyon ile birlikte de tüketilmiştir. Kahvenin başta tütün ve afyon olmak üzere diğer mükeyyifat unsurları ile birlikte tüketilmesi de edebiyatımızda sıklıkla işlenmiştir.

Kahve Klasik Türk edebiyatında çeşitli benzetilenlerle birlikte işlenmiştir. Bu benzetilenlerden bazıları olumlu iken bazıları ise olumsuzdur. Kahveye karşı alınan tavrın ve kahveye olan yaklaşımın bir göstergesi olarak bu benzetilenler kabul

edilebilir. Sevinç, âşık, saf yaratılışlı güzel, zihni uyanık tutma, ölümsüzlük suyu, güzellerin hattının yansıması, sevdâ, üstün şöhretli, güzeller meclisinin vazgeçilmezi, Anadolu doktoru, esmer şuh güzel, şerbet, Hakkın nuru, siyah giyen sevgili, Gönül çelen, cennet hurileri gibi olumlu benzetilenlerle birlikte kullanıldığı gibi üzüntü, tuzak, dedikodu evi, acı ve incitici söz, kara kuş, kara karga, kara su, kara yüzlü rakip, cihan fettanı, ağız karalığı gibi olumsuz benzetilenler ile de kullanılmıştır.

Klasik Edebiyatımızda geniş bir yere sahip olan ve Anadolu topraklarına geldiği günden itibaren edebiyatımıza konu olan kahve her zaman büyük bir çatışmanın ortasında kalmıştır. Şairler kahve ve kahvehaneden taraf olanlar ve kahve ve kahvehanenin karşısında meyhaneye ve şaraptan yana olanlar olarak ayrılmıştır.

İncelediğimiz eserlerde kahve ve kahvehaneler övülmek istendiğinde ve kahvenin üstünlüğünün oluşturulmak istendiği eserlerde kahve “âb-ı hayât” olarak kabul edilip onu içen tiryakiye ölümsüzlüğü verdiği fikri son derece yaygındır. Kahvenin âb-ı hayât olarak kabul edilmesine ek olarak kahvenin kokusunun ölümleri konuşturma ve diriltme mucizesine sahip olması da son derece dikkat çekicidir. Tiryakinin kahve içmek uğruna canından ve gönlünden vazgeçmesi ve can ve gönlünü kahve parası olarak ortaya koyması da yine şiirde karşılaştığımız dikkat çekici bir benzetmedir.

Kahve ve kahvehanelerin yanında yer alan şairler kahveyi ve kahvehaneyi ne kadar üstün olarak görmüşseler şarap ve meyhanenin yanında yer alan şairler de bir o kadar kahveyi olumsuz özellikler ile eleştirmişlerdir. Özellikle kahvenin siyah rengi bu olumsuz eleştirilerde şairlerimizin sıklıkla başvurduğu özellik olmuştur. Kahve kimi zaman kara bir su kimi zaman ise toprak kabın bulanıklaştırdığı sudur. Kahve içmek ağız karalığı olarak görülmüştür ve hatta daha da ileri giderek kahve içmeyi kömür çiğnemek olarak görmüşlerdir. Kahve kara bir kuş ve geceleri ortaya çıkan bir yarasadır. Şarabın tahtını elinden alan bir kara kargadır. Yalnız kahve değil kahvehane de olumsuz bir imajda kullanılmış ve kahvehanenin insanlar için bir tuzak olduğu insanları dinden ve ibadetten uzaklaştırdığı birer dedikodu evi olduğu ifade edilmiştir.

Yalnızca kahveye dair olumlu ve olumsuz benzetilenler değil kahvenin sosyal hayat ve toplumdaki yerinden ikram edilmesine kadar çeşitli alanlarda bilgi sahibi

olunur. İncelediğimiz eserlerde kahve içmenin adet haline gelmesi, kahvehanelerin eğlence ve irfan sahiplerinin toplanma yeri haline gelmesi, hacdan gelen hacıların kendilerini ziyarete gelen misafirlerine kahve ikram etmesi, soğuk kış günlerinde sıklıkla tüketilen bir içecek olması gibi toplumsal hayata dair kullanımlar hakkında detaylı bilgiler vermesi açısından son derece kıymetlidir. Kahvenin tüketimin artması ile birlikte yaşanan kahve kıtlığından dolayı halkın nohut kavurarak kahveye karıştırıp içmesi de bunlardan biridir. Ramazan ayında kahve tiryakilerinin kahveyi nasıl tükettiklerinin bilgisi de çalışmamızda incelediğimiz eserlerde işlenen konulardan olmuştur.

KAYNAKÇA

- Abalı, Murat : Saîd Giray Divanı Tahlili, Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Denizli, 2006
- Açıkgöz, Namık: Kahvename: Klasik Türk Edebiyatında Kahve, Akçağ Yayınları, Ankara, 1999
- Ağdaş, Zeynep: Nuruosmaniye Kütüphanesi 4968 No’lu Şiir Mecmuası (vr:125b-186b) (İnceleme-Metin-Nesre çeviri), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2014
- Ağıldere, Suna Timur: Suna Timur Ağıldere, Batılı Seyyahların Gözünden İstanbul ve Cezayir’de Kahve ve Kahvehane Kültürü (17-19. yy), **Milli Folklor Dergisi**, nr. 122, 2019, s.14-28
- Ahmed Nami: **Ahmed Nami Divanı**, haz. Ahmet Yenikale, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara, 2017.
- Akdemir, Ayşegül: Klasik Türk Şiirinde Müselles, **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, nr. 31(1), 2021, s. 41-59.
- Aksoyak, İsmail Hakkı: XVII. Yüzyıl Şairlerinden Vardarlı Fazlî’nin Mahzenül’l-Esrâr (Dâfi’ü’l-Hüzn) Mesnevisi, **Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi**, c. 2 nr. 2, 2018 s.78-137

- Alperen, Altan: Viyana Kuşatmalarında Almanya'ya Esir Düşen Türkler, **21. Yüzyılda Eğitim Ve Toplum Eğitim Bilimleri Ve Sosyal Araştırmalar Dergisi**, nr.7, sayı.20 s. 623-649
- Arendonk, Cornelis Van: Kahve, Millî Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi, İslam Alemi Tarih, Coğrafya, Etnoğrafya ve Biyografya Lugati, c. 6, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1988.
- Arslan, Mehmet: **Antepli Ayni Divanı**, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2004.
- Arslan, Sedanur Dinçer: **Nev'i Divanı Sözlüğü(Bağlamsal Dizin ve İşlevsel Sözlük)**, Ardahan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ardahan, 2017
- Atak, Mustafa: **Yüsri Ahmed Nazif Dede ve Divanı**, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 2016
- Avcı, İsmail: Divan Şiirinde İskender-i Zülkarneyn, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, c.7,s.29, 2014,47-69
- Avcı, Sait: **Raci Divanı (Metin ve Dini-Tasavvufi Tahlil)**, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum, 2015

- Ay, Suzan: **Ahmed Sâdık Zîver Paşa Dîvânı**, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Elazığ, 1999
- Aydemir, Yaşar: **Ravzî Divanı**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2009
- Aydın, Gamze **Bosnalı Sabit Divanı'nın Bağlamlı Dizini ve İşlevsel Sözlüğü**, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 2019
- Aydın, Mehmet: İnsân-ı Kâmil, TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/insan-i-kamil> Erişim Tarihi: 02.05.2022
- Azmizâde Hâletî: **Azmizâde Hâletî Dîvânı**, haz. Bayram Ali Kaya, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2017
- Babür, Yusuf: Şeyh-i San'ân Kıssasına Dair, Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic c.8, nr.1, s.509-516
- Bağdatlı Ahdi: **Gülşen-i Şu'arâ**, haz. Süleyman Solmaz, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara, 2018
- Bahadır, Savaşkan Cem: **16. Yüzyıl Klasik Türk Şiirinde Şarap ve Şarapla İlgili Unsurlar**, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul, 2012

Baytop, Turhan, Bozkurt Nebi: Misk, TDV İslâm Ansiklopedisi,
<https://islamansiklopedisi.org.tr/misk>, Erişim
Tarihi: 02.05.2022

Bekar, Tuğba: Şaraplık Üzüm Kalitesi Üzerine Yetiştiriciliğin Etkileri,
Türk Tarım ve Doğa Bilimleri Dergisi, c3, nr.4, 2016,
s.255-264

Benli, Şeyma: **Klasik Türk Edebiyatında Münazara**, İstanbul
Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış
Doktora Tezi, İstanbul, 2019

Bilkan, Ali Fuat: **Nâbî Dîvânı**, MEB Yayınları, c.II, İstanbul, 1997

Bingöl, İlyaz: **Osmanlı'da Kahvehane ve Toplumsal Hayat
Mekanları**, Gram Yayınları, İstanbul, 2013

Bosnalı Alaeddin Sabit: **Divan**, haz. Turgut Karacan, Cumhuriyet Üniversitesi
Yayınları, Sivas, 1991

Bostan, İdris: Kahve, TDV İslâm Ansiklopedisi,
<https://islamansiklopedisi.org.tr/kahve>, Erişim Tarihi:
03.05.2022

Boysak , Nail: **Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi'ndeki
1479, 1591, 2752, 3005 Numaralı Şiir Mecmualarının
Tanıtımı ve 2752, 3005 Numaralı Mecmuaların
Metni**, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,
Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2007

Bulduk, Sıdıka; Süren, TufanTürk: Mutfak Kültüründe Kahve, Maddi Kültür, İstanbul, 2015, c.1, nr.299, s.299-309

Buyruk, İbrahim Ethem: **Bağdathı Ruhi Divanı'nda Sosyal Hayat**, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Konya, 2015

Can, Muhammed Ali: Osmanlı Toplumunda Kahve ve Kahvehaneler, Lisans Bitirme Tezi, Bartın Üniversitesi, Bartın, 2018

Cengiz, Halil Erdoğan: Kahvenin Kirli Çamaşırları, **Ehlikeyfin Kitabı**, haz. Fatih Tıgılı, Kitabevi, İstanbul, 2011

Coşkun, Nebi: **18. Yüzyıla Ait Divan Tertibinde Bir Nazire Mecmuası(İnceleme- Metin)**, Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2019

Çağırıcı, Mustafa: Ülfet, TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ulfet>, Erişim Tarihi: 28.06.2022.

Çağlayan, Nagihan: **Nisari Divanı**, Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sivas, 2007

Çakar, Zehra Vildan: **Hevâî (Abdurrahman, Kubûrî-zâde) Dîvânı'nın Tenkidli Metni ve İncelenmesi**, Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne, 1998

Çaksu, Ali: Bir Siyasi İçecek Olarak Türk Kahvesi, **Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, (41), s. 369-386.

Çavuşoğlu, Semiramis: Kadızâdeliler, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/kadizadeliler> Erişim Tarihi: 15.05.2022.

Çetin, İsmail: **Derzi-zâde Ulvî (Hayatı, Edebi Şahsiyeti ve Divanının Tenkidli Metni)**, c. I, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ, 1993

Çukurlu, Talip: Kahvename Şiirlerine Ek: Derviş Hilmi'nin Kahve Redifli Şiiri, **Edebi Eleştiri Dergisi**, c. V, nr. I, s. 233-243

Değirmenci, Tülin: Kahve, Bahane Kahvehane, Şahane: Bir Osmanlı Kahvehanesinin Portresi, **Bir Taşım Keyif: Türk Kahvesinin 500 Yıllık Öyküsü**, Kültür Turizm Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 2015

Demir, Erkan: Kahve - Mistik Bir Lezzetin Küresel Bir Tutkuya Dönüşmesinin Kısa Tarihçesi, **Türk Kahvesi Kitabı**, haz. Emine Gürsoy Naskali, Kitabevi, İstanbul, 2011

Demirel, Gamze: **18. Yüzyıl Şairlerinden Belîğ Mehmed Emin Dîvânı (İnceleme-Tenkitli Metin-Tahlil)** c. II, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Elâzığ, 2005

- Diyarbakırlı Lebib: **Lebib Divanı: (İnceleme- Tenkitli Metin-Sözlük)**, Haz. Orhan Kurtoğlu, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2017
- Durmaz, Gülay: Divan Şiirinde Rind, U.Ü Fen-Edebiyat Fakültesi, **Sosyal Bilimler Dergisi**, nr. 8, 2005, s.65-87
- Düğer, Selçuk: Batılı Kadın Seyyahlar İmgeleminde Osmanlı Kadını, **Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 2015, nr.29, s. 71-90
- Ebu Bekir Kânî: **Kânî Divanı**, haz. İlyas Yazar, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara, 2017
- Ebu Tâhir Muhammed
b. Yakub Firuzâbâdî: Firuzâbâdî Müt.Ahmet Asım, el-Okyânûsül-Basît fî Tercemeti'l-Kâmusi'l- Muhît, C.3, Matba'atu'l-Osmâniyye, İstanbul 1305
- Edincikli Ravzî: **Ravzî Dîvânı**, haz. Yaşar Aydemir, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara, 2017
- Eliaçık, Muhittin: Bostanzade Muhammed Efendi'nin Manzum Kahve Fetvası-Tenkitli Metin, **Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi**, nr. 9(4), 2020, s. 1442-1453
- Ercan, Özlem: **Peştelî Hisâlî Dîvânı Tahlili (İnceleme-Metin)**, c. II, Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Bursa, 2003

- Erdoğan, Mustafa: **Kabulî İbrahim Efendi, Hayatı, Edebî Kişiliği ve Divanı(İnceleme-TenkitliMetin- Dizin),** Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2008
- Erkal, Abdülkadir: **Osmanlı Toplumunda ve Edebiyatında Afyon ve Esrar,** Birleşik Dağıtım, Ankara, 2016, s. 189-201.
- Erkal, Abdülkadir: Divan Şiirinde Afyon ve Esrar(Opium and Mariuhana In The Divan Poetry, Atatürk Üniversitesi **Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türkiyat Araştırmaları Dergisi,** c.33, s.25-60
- Erzurumlu Zihni: **Erzurumlu Zihni Divanı,** haz. Muhsin Macit, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara,2001
- Es-Seyyid Pîr Mehmed bin Çelebi: **Meşâ'irü's-su'arâ,** haz. Filiz Kılıç, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2018
- Evliya Çelebi: **Evliya Çelebi Seyahatnamesi,** haz. Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2003
- Evliya Çelebi: Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi: **Bursa – Bolu – Trabzon – Erzurum -Azerbaycan – Kafkasya – Kırım - Girit,** haz. Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman, c. (2),1, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2008
- Evliya Çelebi: **Evliya Çelebi Seyahatnamesi: Akkirman – Belgrad – Gelibolu – Manastır – Özü – Saraybosna – Slovenya**

– **Tokat - Üsküp**, haz. Seyit Ali Kahraman, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2010,

Evliya Çelebi:

Evliya Çelebi Seyahatnamesi 5. Kitap - Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 307 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu - Dizini, haz. Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman, İbrahim Sezgin, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2001

Evliya Çelebi:

Evliya Çelebi Seyahatnamesi 2. Kitap - Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 304 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu - Dizini, haz. Zekeriya Kurşun, Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1998

Evliya Çelebi:

Evliya Çelebi Seyahatnamesi 3. Kitap - Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 305 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu - Dizini, haz. Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1999,

Feniz, Fulya; Şanal, Raziye: Bir Osmanlı İçeceği: Yemen Kahvesi, **Dünya İnsan Bilimleri Dergisi**, c.2021, nr.2, s. 192-211

Filipowska, Sława:

19. Yüzyıl Polonyalı Gezinlerin Hatıralarında Türk Kahvesi, **Türk Kahvesi Kitabı**, Ed. Emine Gürsoy Naskali, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2011

Gelibolulu Mustafa Âlî:

Hâlâtü'l-Kâhire Mine'l-Âdâtî'z-Zâhire, haz. Orhan Şaik Gökay, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1984

Gelibolulu Mustafa Âlî: **Gelibolulu Mustafa Âlî Dîvânı**, haz. İ. Hakkı Aksoyak, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2018

Gelibolulu Mustafa Âlî: **Riyazü's-Salikîn**, İ. Hakkı Aksoyak&Mehmet Arslan, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2018

Gider, Mahmut: Keyif Verici Maddelerden Uzak Durmanın Gerekliliği: Sünbülzâde Vehbî'nin Lutfiyye Mesnevisi Örneği, **Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi**, c.6,nr.14,2019,s.23-35

Güler, Gökhan: **Millet Kütüphanesi'nde AEMNZ587 Numarayla Kayıtlı Olan Mecmu'a-ı Eş'ar ve Gazeliyyat İsimli Şiir Mecmuasının Transkripsiyonu ve İncelenmesi**, Boğaziçi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2016

Gümüş, Mustafa Yunus;

Mum, Cafer: Klasik Türk Şiirinde Rint ve Şarap İlişkisi **Birey ve Toplum**, 2018, c. (8), nr.16, s. 109-138

Gülbüz, İncinur Atik: **Mecmû'atü'l-Letâif ve Sandûkatü'l-Maârif (İnceleme-Tenkitli Metin-Şair ve Şiir Dizini)**, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara, 2018

Gülbüz, Mehmet: **Rezmî Divanı (İnceleme-Metin)**, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2005,

- Hattox, Ralph: **Kahve Ve Kahvehaneler Bir Toplumsal içeceğin Yakındoğu'daki Kökenleri**, Çev. Nurettin Elhüseyni, Haz. Ayşen Anadol, İstanbul, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 1996
- Işın, Ekrem: Bir İçecekten Daha Fazla: Kahve ve Kahvehanelerin Toplumsal Tarihi”, **Tanede Saklı Keyif Kahve**, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2001
- İbrahim Peçevî Efendi: **Tarih-i Peçevî**, c. 1, Matbaa-i Amire, İstanbul, 1283
- Kahraman, Seyit Ali: Osmanlı'da Kahve ve Kahvehane, **Bir Taşım Keyif Türk Kahvesinin 500 Yıllık Öyküsü**, ed. Ersu Pekin, Türk Kahvesi Kültürü ve Araştırmaları Derneği, 2015
- Karaköse, Saadet: **Nev’i-zade Atayi Divanı (Kısmi Tahlil - Metin)**, İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Malatya, 1994
- Karlıtepe, Mustafa: **Kelâmî Dîvânı**, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2007
- Kaya, Bilge: Hisâlî, Hayatı - Eserleri ve Metâliü’n-Nezâir (İnceleme-Metin), c.II, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 2003
- Kınalızâde Hasan Çelebi: **Tezkiretü’ş-Şu‘arâ**, haz. Aysun Sungurhan, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2017

- Koçu, Reşat Ekrem: **Haşmetli Yosmalar-Osmanlı Tarihinde Yasaklar**, Doğan Kitap, İstanbul, 2017
- Kömeçoğlu, Uğur: Homo Ludens ve Homo Sapiens Arasında Kamusalılık ve Toplumsalılık: Osmanlı Kahvehaneleri, **Osmanlı Kahvehaneleri: Mekân, Sosyalleşme, İktidar**, haz. Ahmet Yaşar, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2018
- Kuzubaş, Muhammet: **Atai'nin Alemnüma (Sakiname) Mesnevisinin Karşılaştırmalı Metni ve Konu Bakımından İncelenmesi**, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun, 2007
- Küçük, Sabahattin: **Divan**, Haz. Mertol Tulum, M. Ali Tanyeri, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1977
- Külekçi, Numan: **Gani-zade Nadiri, Hayatı, Edebi Kişiliği, Eserleri, Divanı ve Şehnamesinin Tenkidli Metni**, Atatürk Üniversitesi, Erzurum, 1985
- Macakoğlu, Ayşe Zehra: **Antepli Ayni Divanı'nda Toplumsal Hayat**, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2017
- Mehmed Tefrik: Edebiyat Sosyolojisi Açısından Osmanzade Taib Divanı", **Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları**, 2017, s.620-631

Metehiu, Akter: **Süleymaniye Kütüphanesi, Atıf Efendi Bölümü,02254 Numarada Kayıtlı Bir Şiir Mecmuası: Mecmuati'l – Kasaidi'l- Mergube (İnceleme-Metin-Transkripsiyon)**, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2016

Nağzi: **Münazara-i Kahve vü Bade**, Haz. Hasan Şener, Grafiker Yayınları, Ankara, 2014

Nar, Oktay: **Şeyhi-Hayatı ve Divanı'nın Tenkitli Metni**, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya, 2007

Nedim: **Nedim Divanı**, haz. Muhsin Macit, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2017

Nev'î: **Divan**, haz .Mertol Tulum, M. Ali Tanyeri, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1977

Ocak, Ahmet Yaşar: **Âb-ı Hayat**, TDV İslam Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ab-i-hayat#1-tasavvuf>, Erişim Tarihi:01.06.2022

Odunkıran , Fatih;
Alpaydın, Bilal: **Klasik Türk Şiirinde Mükeyyifat Unsuru olarak Kahve ve “Hikaye-i İcad-ı Kahve-i Yemen”, VIII. Milletlerarası Türkoloji Kongresi**, cilt. III, İstanbul, 201

- Oener, Lejla: **Bosnalı Aleaddin Sabit Divanının Tahlili**, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya, 2019
- Onay, Ahmet Talat: **Açıklamalı Divan Şiiri Sözlüğü: Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı**, haz. Cemal Kurnaz, Berikan Yayıncılık, Ankara, 2014
- Özdemir, Fatih Mehmet: **Servet Divanı (İnceleme-Metin)**, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2015
- Özel, Recep Orhan: Yûsuf Sinânüddîn el-Amâsî (1000/1592) ve “Tebyînü’l-Mehârim” Adlı Eseri, **Usul İslam Araştırmaları**, c.20, s.20, 2013.
- Özgen, Hacer: **Milli Kütüphane 06 Hk 3639 Ve 06 Mil Yz A 54 Numaralarda Kayıtlı Mecmuaların ‘Mecmuaların Sistematik Tasnifi Projesi’ne (Mestap) Göre Tasnifi**”, Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Kırşehir, 2019
- Öztekin, Elif Karakaş: **İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Kütüphanesi Şevket Rado Yazmaları SR_107 Numaralı Şiir Mecmuasında Bulunan Türkçe Manzumeler(İnceleme Metin ve Mestaba Göre Tasnif)**, Erzurum Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2021
- Öztürk, Gülsüm: **İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı Bel_Yz_ O0092 Numaralı Şiir Mecmuası (1’a-85’av.)**

Ve Mestap Tablosu”, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2019

Öztürk, Metin: **Menakıb-ı Mükeyyifat-ı Alem Risalesi Çerçevesinde 17.yy. İstanbul’unda Keyif Verici Maddeler**, Hacettepe Üniversitesi, Ankara, 2006

Pala, İskender: Âyîne-i İskender, TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ayine-i-iskender>, Erişim Tarihi: 28.06.2022.

Rashıd, Ali Niyazi: **Sivaslı İzzet Osman Divanı(İnceleme- Metin)**, Atatürk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Erzurum, 2019

Riyâzî Muhammed Efendi: **Riyâzü’ş-Şuara (Tezkiretü’ş-Şuara)**, haz. Namık Açıkgoz, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2017

Sa’id Giray: **Sa’id Giray Dîvânı**, haz. Saadet Karaköse, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2017

Sâkıb Dede: **Sâkıb Dede Dîvânı**, haz. Ahmet Arı, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2018

Seyyid Mehmed Emin: **Bursalı İffet Divanı**, Haz. Mehmet Arslan, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2018

Sona, Fatih: Klasik Türk Şiirinde İlyas Peygamber”, **Çankırı Karatekin Üniversitesi Karatekin Edebiyat Fakültesi Dergisi**, nr. 5(1) s.50-63

Sunal, Arif: **Sâdık Dîvânı(İnceleme- Metin)**, Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa, 2014

Süheylî Ahmed bin

Hemdem Kethudâ: **Meşâ’irü’ş-şu’arâ**, haz. Filiz Kılıç, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2018

Şahbaz, Selin: Geçmişten Günümüze Kahvehaneler. Kahvehanelerin Sosyal Yaşamdaki Yeri ve Önemi, Aydın Merkez Örneği”, Yüksek Lisans Tezi, Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007

Şahin Kayalık, Duygu: Edebiyat Sosyolojisi Açısından Osmanzade Taib Divanı”, **Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları**, 2017, s.620-631

Tan, Aylin Öney: Kahve Kronolojisi, **Bir Taşım Keyif: Türk kahvesinin 500 yıllık Öyküsü**, ed. Ersu Pekin, Türk Kahvesi Kültürü ve Araştırmaları Derneği, İstanbul, 2015

Tarım, Zeynep: Osmanlı Devlet Teşrifatında Kahve İkramı, **Bir Taşım Keyif Türk Kahvesinin 500 Yıllık Öyküsü**, Ed. Ersu

Pekin Türk Kahvesi Kùltürü ve Araştırmaları Derneği,
2015

Taş, Hakan: **Vahyî Divanı ve İncelenmesi**, İstanbul Üniversitesi,
Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora
Tezi), İstanbul, 2004

Taşağıl, Ahmet: “Hoten”, TDV İslâm Ansiklopedisi,
<https://islamansiklopedisi.org.tr/hoten> Erişim Tarihi:
02.05.2022

Taştan, Yahya Kemal: Sufi şarabından Kapitalist Metaya Kahvenin Öyküsü”,
Gazi Akademik Bakış, c,2, s.53-87

Taymaz, Celalettin: **Moralî Aziz Divanı (Tenkitli Metin-İnceleme)**,
Giresun Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,
Giresun, 2018

Thévenot, Jean: **Thévenot Seyahatnamesi**, Çev. Ali Berkday, Kitap
Yayınları, İstanbul, 2009

Toros, Taha: **Kahvenin Öyküsü**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1998

Tournefort, Joseph de: **Tournefort Seyahatnamesi**, Çev. Ali Berkday- Teoman
Tunçdoğan, Kitap Yayınları, İstanbul, 2005

Turan Caner: Hristiyan Tasvir Sanatında Aziz Yusuf İkonografisi,
**Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi/ The
Journal Of International Social Research**, c.13,
nr.71,2020, 1182-1193

- Turan, Fikret: Divan Şiirini Sokağın Diliyle ve Tavrıyla Algılamak: Kuburizade Hevayî'nin 18.yüzyıl Divan Şiirine Getirdiği Yenilikler ve Osmanlı Şiirinde Hevayî Tarzı", **Alkış Bitiği - Kemal Eraslan Armağanı**, ed. Bülent Gül, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 2015
- Ülgen, Murat: **Sâdıķı Dîvânı(İnceleme- Metin)**, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul,2022
- Vahyî: Vahyî Dîvânı, haz. Hakan Taş, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2017
- Vücûdî: **Hayâl u Yâr**, haz. Yaşar Aydemir, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 2009, s. 104
- Yağcı, Ömer Gökhan: **Mehmet Şerif Efendi Divanı**, Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale, 2006
- Yaman, Talat Mümtaz: Türkiye’de Kahve ve Kahvehaneler, **Ehl-i Keyfin Kitabı**, haz. Fatih Tıǧlı, Kitabevi, İstanbul 2011
- Yaran, Rahmi: Bid‘at, TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/bidat>, Erişim Tarihi: 22.05.2022.
- Yıldırım, Yusuf: **Osman Şems Efendi ve Divanı**, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2021

Yılmaz, Sevim: Nokta-i Süveyda'nın Önemi ve Özellikleri", **Akademiar Dergisi**, nr.8, Ankara, 2020, s. 103-130

Yılmaz, Ülkü: **İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi No: T 1532'de Kayıtlı Şiir Mecmuası (İnceleme-Metin)**, Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Sivas, 2018

Mehmet Rıza: **Rızâ Tezkiresi**, Haz.Gencay Zavotçu, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2017

Arslan, Mehmet Resul: **Milli Kütüphane 06 MİL YZ a1808/1-6 Numaralı Şiir Mecmu 'ası (İnceleme-Metin ve MESTAP'a göre Tasnif)**, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021.

Elektronik Kaynaklar

Türk Dil Kurumu, "Kahve", *Güncel Türkçe Sözlük*.
<https://sozluk.gov.tr/> Erişim Tarihi: 02.05.2022.

Kubbealtı Lügati, "kahve" *Kubbealtı Lügati*,
<http://lugatim.com/s/kahve> Erişim Tarihi: 01.05.2022.

Kubbe altı Lügati "Malaga",
<http://lugatim.com/s/malaga>, Erişim Tarihi: 01.05.2022

Kubbealtı Lügati, "gubâr", <http://lugatim.com/s/gubar>,
Erişim Tarihi: 01.05.2022

RahmanSuresi26.Ayet,

<https://kuran.diyaret.gov.tr/tefsir/Rahm%C3%A2n-suresi/4927/26-28-ayet-tefsiri>,ErişimTarihi: 14.06.2022

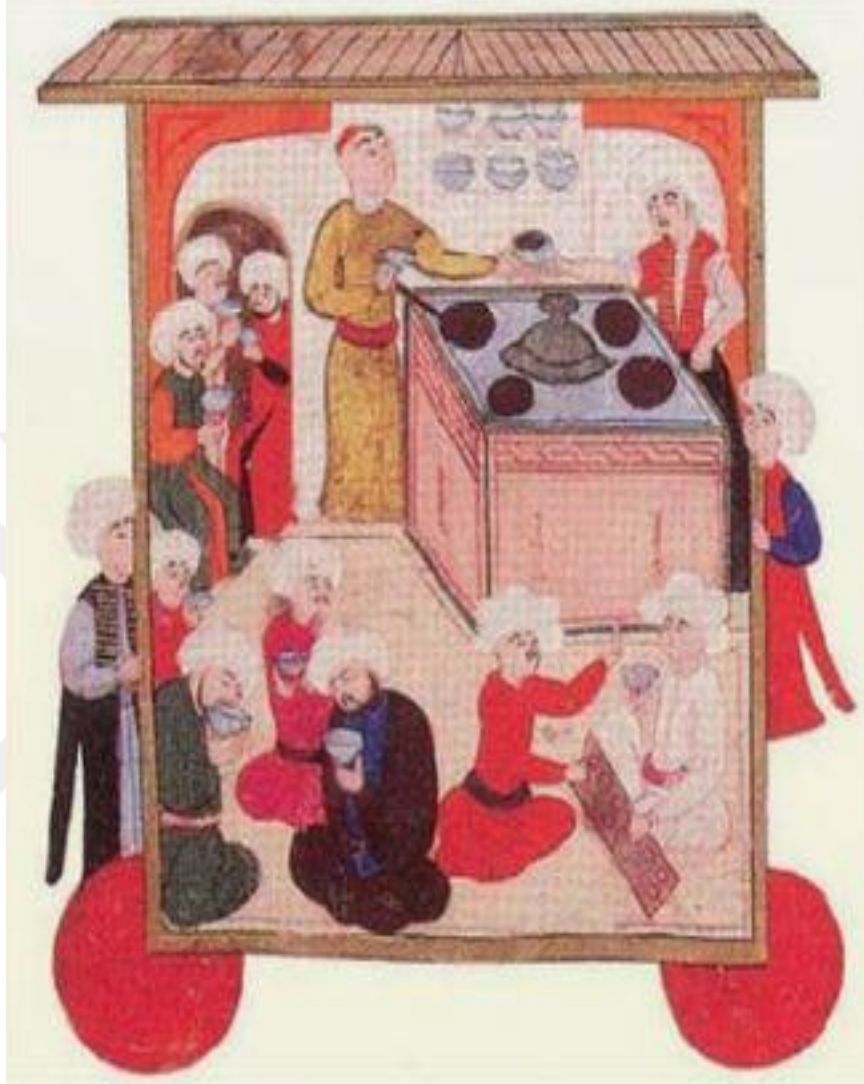
Âl-i İmrân Sûresi 106. ayet:

<https://kuran.diyaret.gov.tr/tefsir/%C3%82l-i%C4%B0mr%C3%A2n-suresi/399/106-107-ayet-tefsiri> Erişim Tarihi: 14.06.2022

Kehf Suresi 60-82.ayetler:

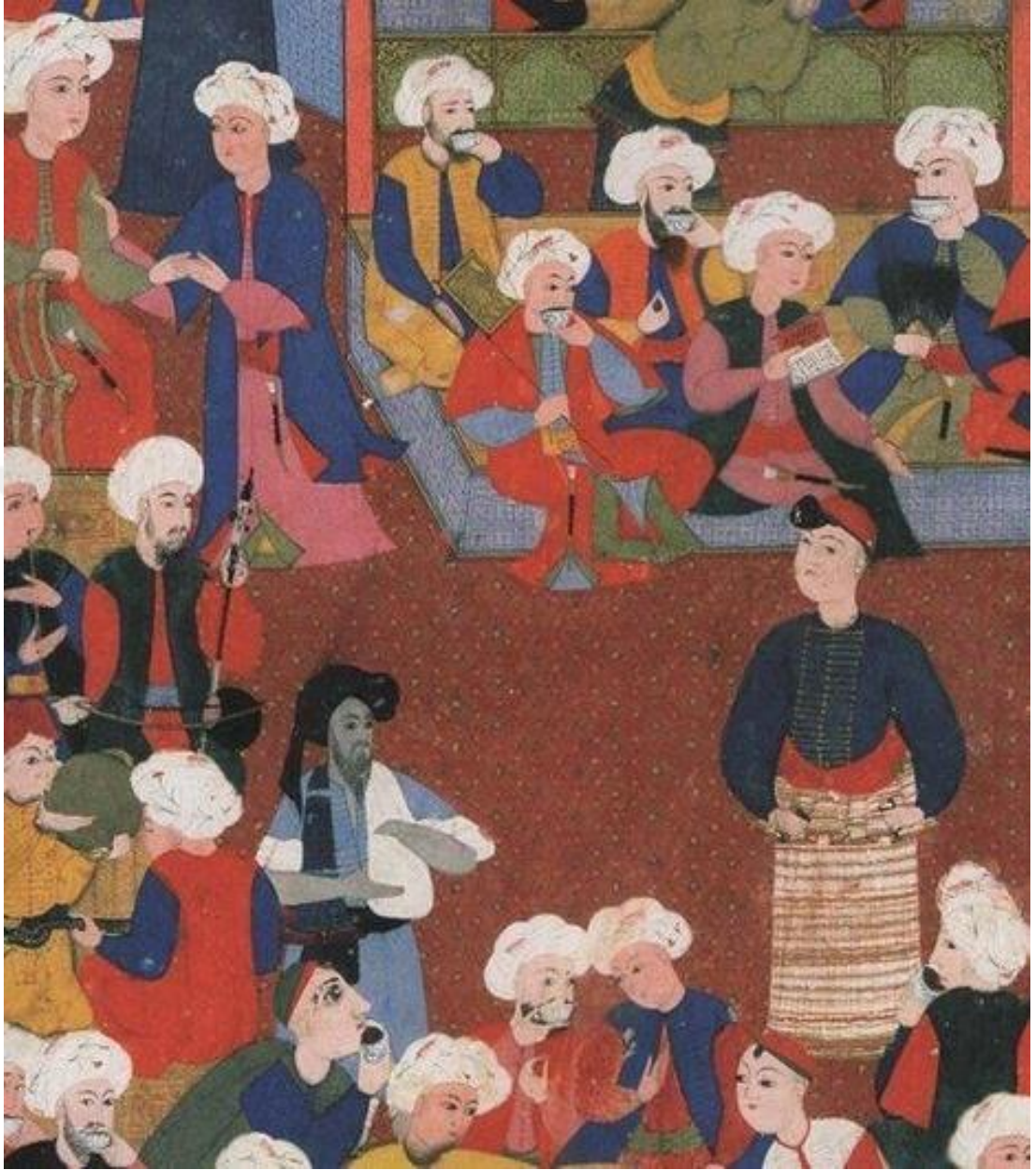
<https://kuran.diyaret.gov.tr/mushaf/kuran-meal-2/kehf-suresi-18/ayet-54/diyaret-isleri-baskanligi-meali-1>,

EKLER

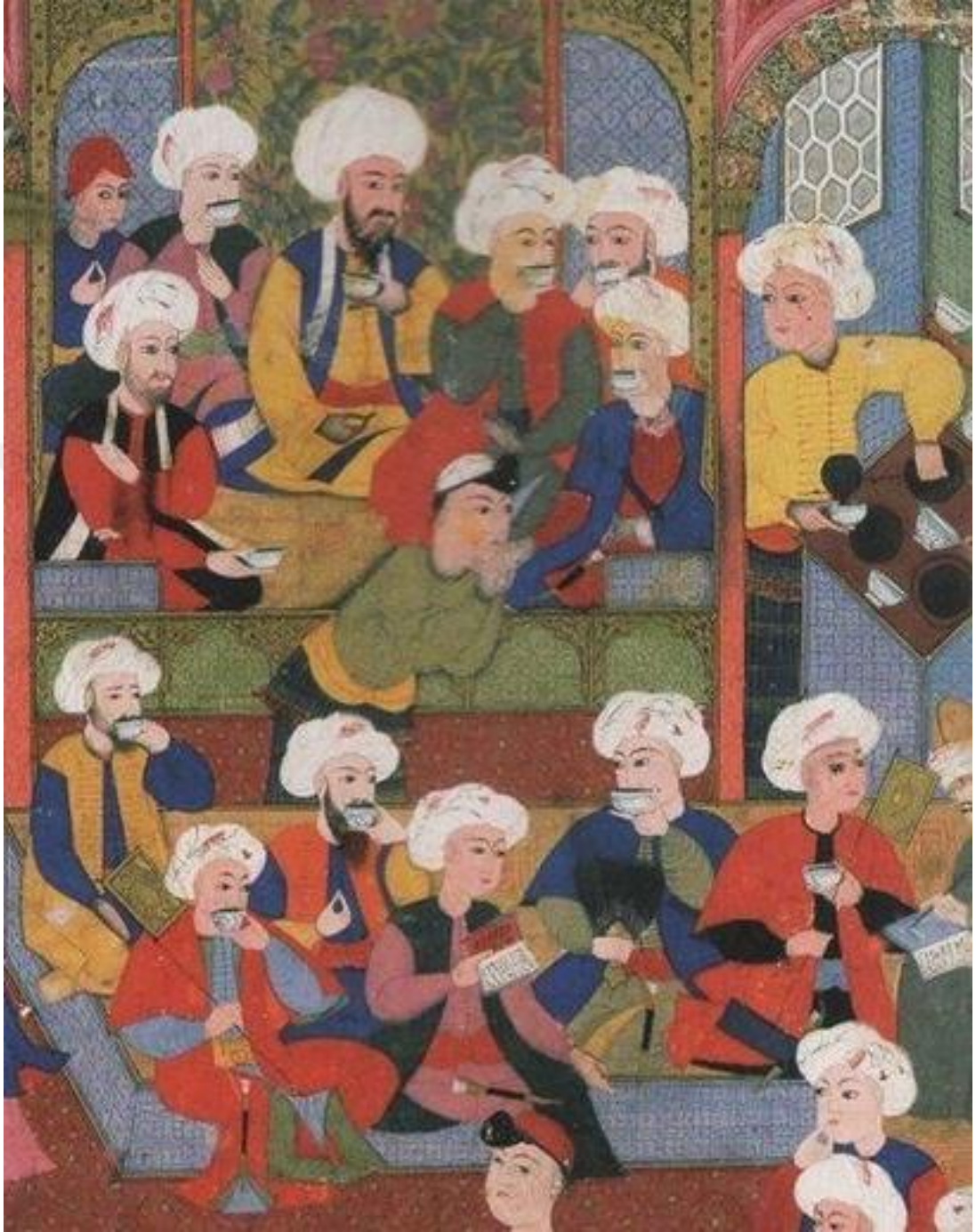
Osmanlı'da Kahvehaneyi temsil eden bir minyatür.

Minyatürün üst kısmında Kahvehane içerisinde ellerinde kahve fincanları ile kahve içen tiryakiler bulunur. Tiryakilerin hemen yanına ise kahve ocağında kahve pişiren bir kahveci ve kahvecinin büyük kahve ocağı bulunur. Kahve ocağının alt kısmında ise kahvelerini içip mangala oyununu oynayan kahvehane sakinleri bulunur. Kahvehanede kahve ikram edilen kahve fincanları ise büyük ve beyaz renklidir.

Osmanlı'da Bir Kahvehane

Minyatürün sağ üst tarafında ellerinde kahve fincanları ve kitapları olan bir grup kahvehane sakini resmedilmiştir. Bir yandan kahvelerini içerken bir yandan da kitaplarını okuyarak ilmi sohbetlerde bulunurlar. Hemen aşağı kısımda ise kahve dağıtan bir kahveci çırağı bulunmaktadır. Minyatürde sol kısımda ellerinde çeşitli müzik aletleri bulunan bir grup resmedilmiştir. Bir yandan kahve içerken bir yandan müzik ile ilgilenirler.

Resmin sağı tarafında bir kahve ocağı ve üzerinde beyaz kahve fincanları bulunur. Kahveci ise ocakta kahvehane sakinlerine kahve pişirir ve fincanlara doldurur. Bir kahveci çırağı ise kahveleri dağıtır.

Resmin alt kısmında kahvehane sakinleri tavla oynamaktadır. Resmin sağ tarafında ise mangala oynayıp kahve içen kahvehane sakinleri dikkat çeker. Aynı minyatüre ait olan bu üç görselde birçok farklı durum ve kahvehanenin işlevi remsedilmiştir. Kahvehaneler yalnızca kahve tüketilen mekanlar olmamıştır.³⁹⁹

³⁹⁹ Tek bir minyatürün daha detaylı incelenebilmesi için üç farklı bölgeye odaklanarak hazırlanmıştır.

19.yy Tophane’de bulunan bir kahvehanenin yağlı boya şeklinde resmedilmesi.

Resmin sağ tarafında ellerinde çeşitli müzik aletleri bulunan ve kahvelerini içip müzik yapan kahvehane sakinleri yer alıyor. Sağ üst kısımda ise hikayeler anlatan bir meddah ve onu dinleyen kahvehane sakinleri resmedilmiştir. Resmin sol kısmında sedirde oturan kahve ve nargile içen kahvehane sakinleri yer alır.

Kıbrıs'ta kahve ve nargile içip gazete okuyan kahvehane sakinleri ⁴⁰⁰

⁴⁰⁰ İBB Atatürk Kitaplığı Sayısal Arşiv ve e- Kaynaklar, Kartpostallar Koleksiyonu, Turks Enjoying their Narghilehs, Cyrups, Demirbaş: Krt_000073

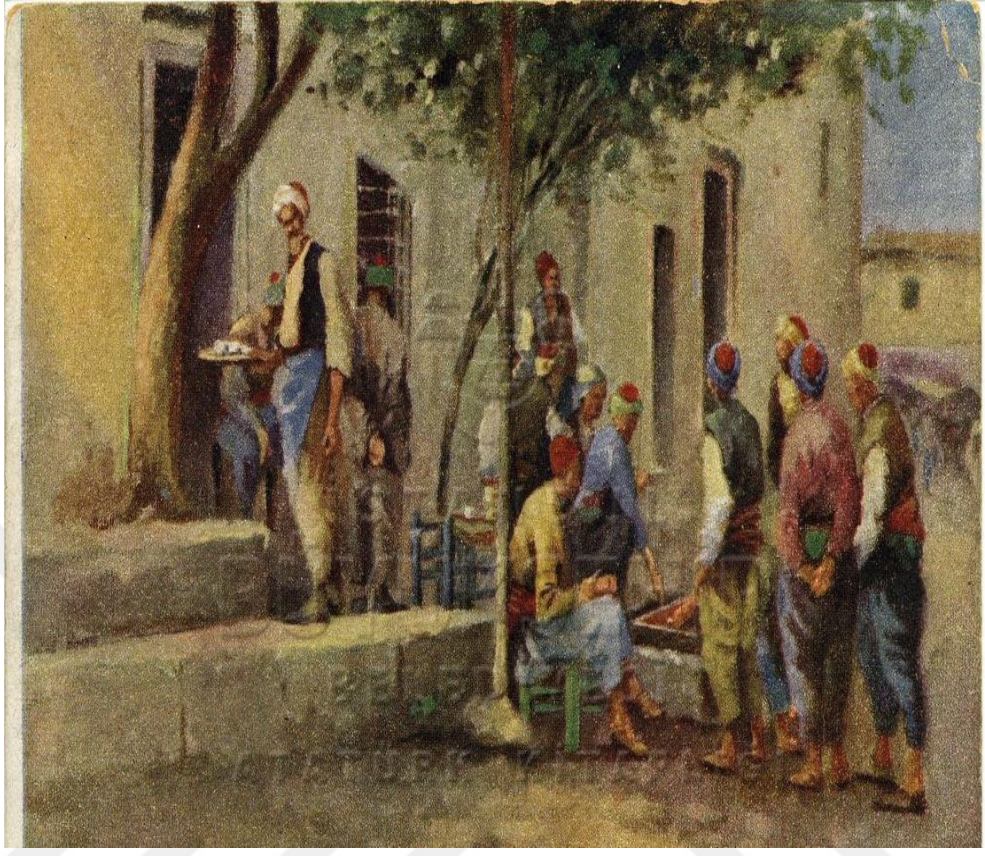
Kahve ve Nargile içen gençler.⁴⁰¹

İstanbulda bir kahvehane, kahvehane bahçesinde kahveyle birlikte nargile içen kahvehane sakinleri ve onlara kahve ve nargilelerini hazırlayan kahveci ⁴⁰²

⁴⁰¹ İBB Atatürk Kitaplığı Sayısal Arşiv ve e- Kaynaklar, Talat Albayrak Bağışı Kartpostallar Koleksiyonu, Demirbaş: Krt_001949

⁴⁰² İBB Atatürk Kitaplığı Sayısal Arşiv ve e- Kaynaklar, Kartpostallar Koleksiyonu, Demirbaş: Krt_000191,

İstanbul'da bir kahvehane⁴⁰³

Elinde kahve tepsisi ile dışarıdaki müşterilerine kahve dağıtan kahveci ve kahvehanede kahvelerini içip oyun oynayan müşteriler.

⁴⁰³ İBB Atatürk Kitaplığı Sayısal Arşiv ve e- Kaynaklar, Kartpostallar Koleksiyonu, Demirbaş:

İstanbul'da bir kahvehanenin içi kahve ve nargile içen bir müşteri ve hazırlık yapan bir kahveci, arkada duvarda asılı olan kahve ve nargile takımları.⁴⁰⁴

⁴⁰⁴ İBB Atatürk Kitaplığı Sayısal Arşiv ve e- Kaynaklar, Kartpostallar Koleksiyonu, Demirbaş: Krt_001943

İstanbul'da bir kahvehane ve kahvehane önünde nargile ve kahvehane sakinleri.⁴⁰⁵

⁴⁰⁵ İBB Atatürk Kitaplığı Sayısal Arşiv ve e- Kaynaklar, Kartpostallar Koleksiyonu, Demirbaş: Krt_001944

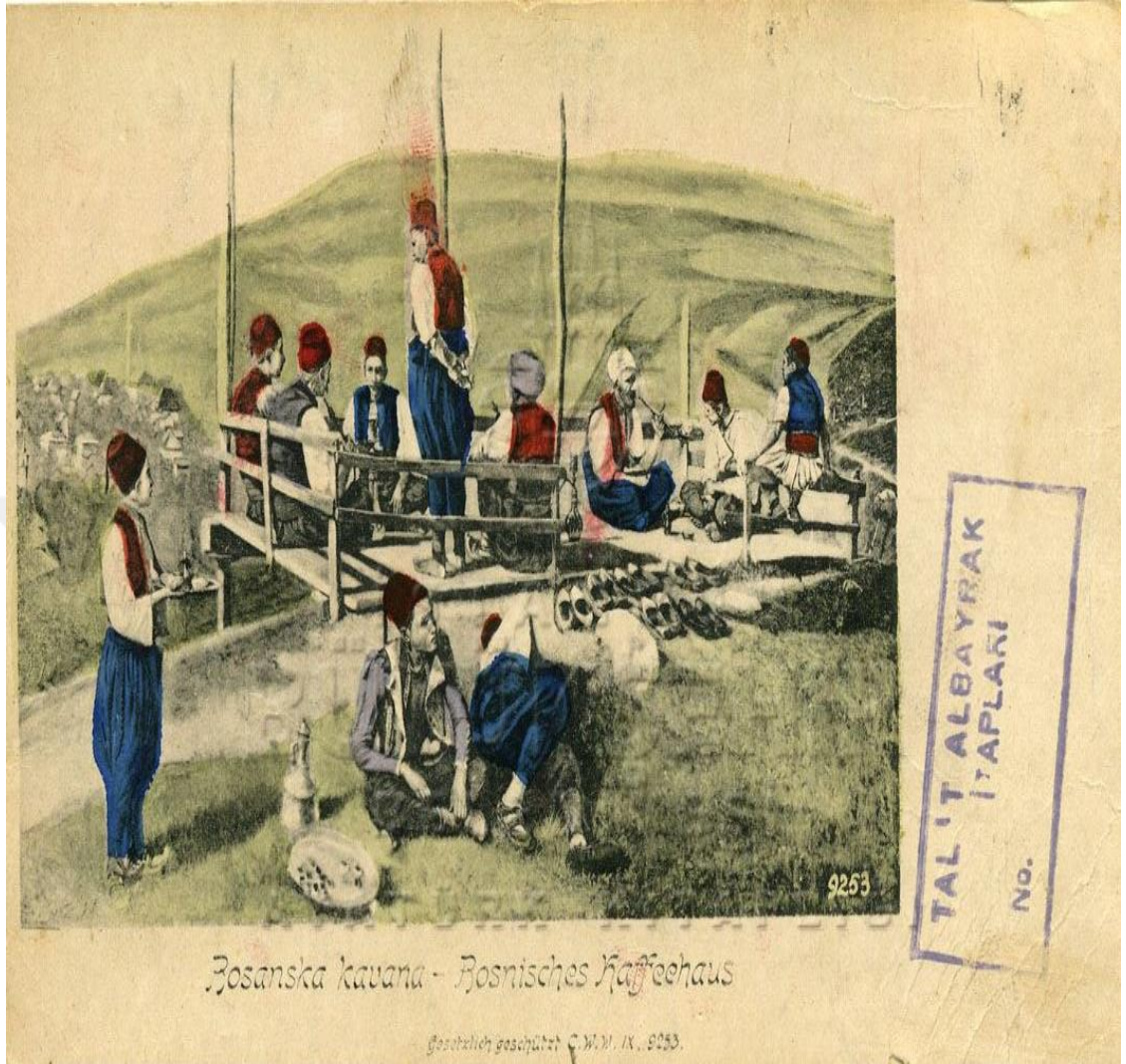
Osmanlı'da kahvehane önünde nargile içen müşteriler ve elinde kahve tepsisi ve fincanı ile kahveci çırağı.⁴⁰⁶

⁴⁰⁶ İBB Atatürk Kitaplığı Sayısal Arşiv ve e- Kaynaklar, Kartpostallar Koleksiyonu, Demirbaş: Krt_002143

İstanbul Boğazı'nda bir kahvehane. Kahvehanende kahve ve nargile içen müşteriler.⁴⁰⁷

⁴⁰⁷ İBB Atatürk Kitaplığı Sayısal Arşiv ve e- Kaynaklar, Kartpostallar Koleksiyonu, Demirbaş: Krt_001948

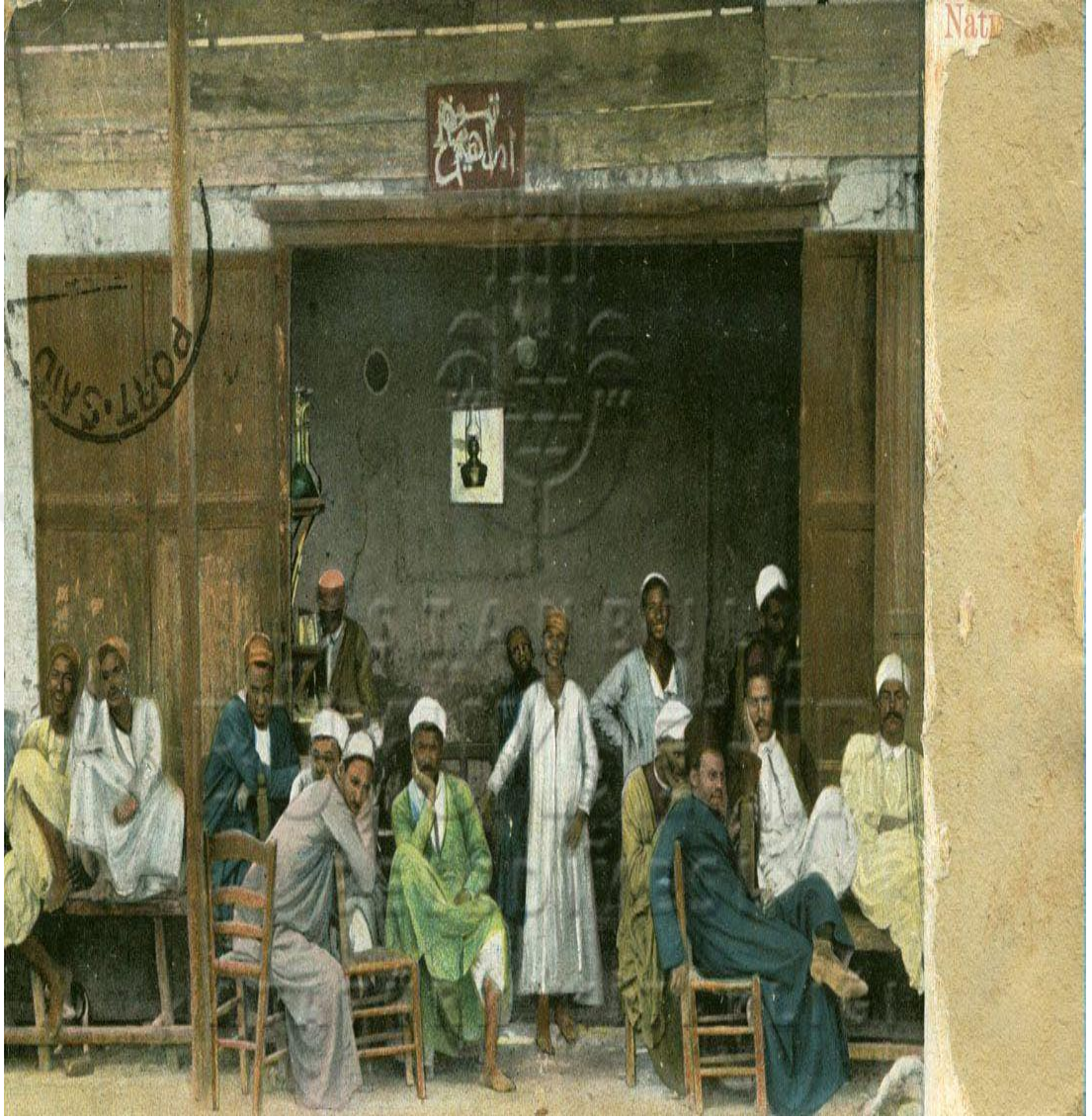
Bosna’da bir kahvehane, elinde kahve tepsisi ile kahve sunan kahveci çırağı, kahve ve nargile içen müşteriler.⁴⁰⁸

⁴⁰⁸ İBB Atatürk Kitaplığı Sayısal Arşiv ve e- Kaynaklar, Talat Albayrak Bağıcı Kartpostallar Koleksiyonu, Demirbaş: Krt_001951

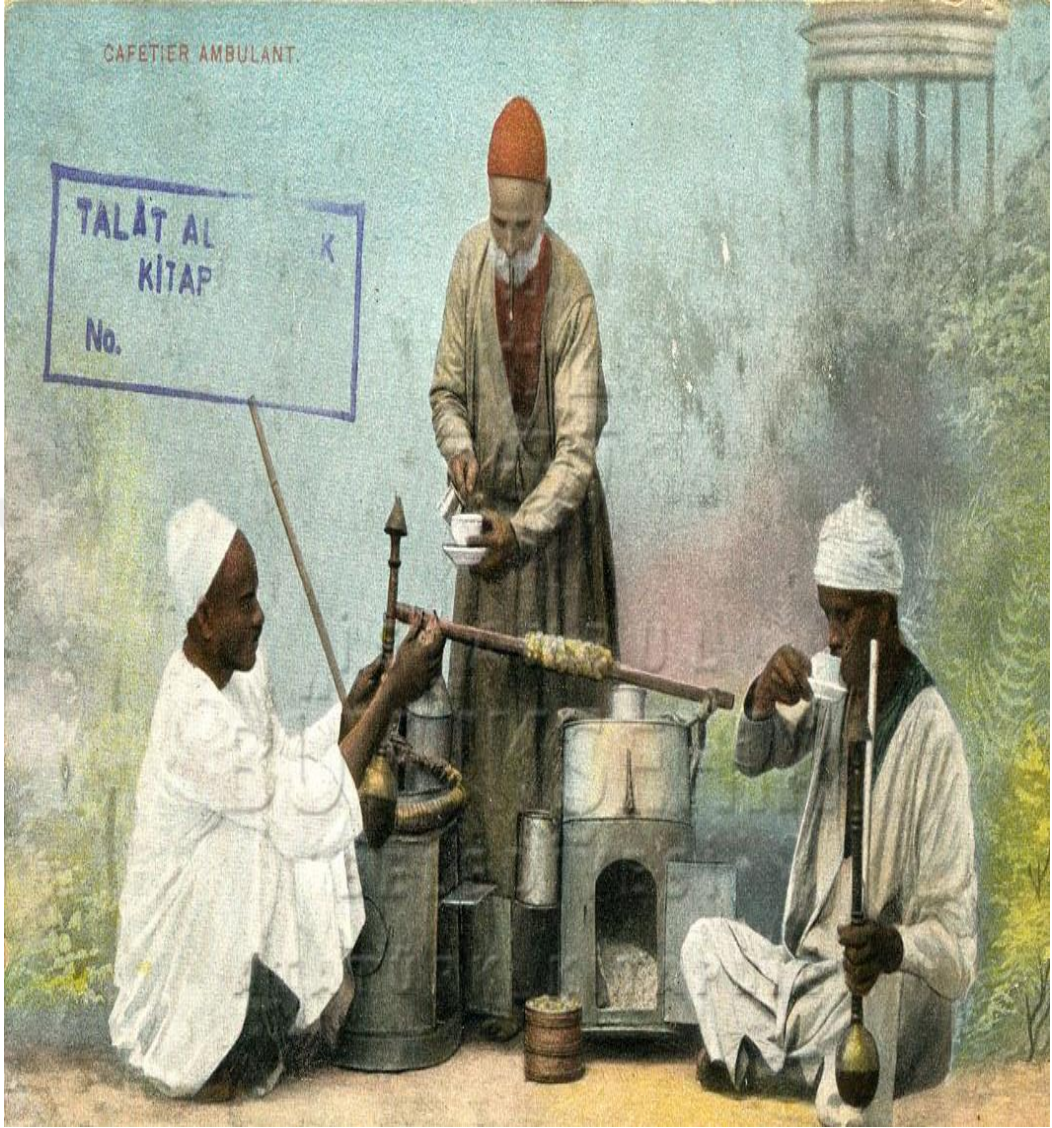
İzmir’de bir kahvehanenin içerisinde kahve ve nargile içerken tavla oynayan müşteriler ve kahve ocağında kahve hazırlayan kahveci. Ocağın üzerinde yer alan çeşitli cezveler.⁴⁰⁹

⁴⁰⁹ İBB Atatürk Kitaplığı Sayısal Arşiv ve e- Kaynaklar, Talat Albayrak Bağıcı Kartpostallar Koleksiyonu, Demirbaş: Krt_002142

Kahire'de bir kahvehane⁴¹⁰

⁴¹⁰ İBB Atatürk Kitaplığı Sayısal Arşiv ve e- Kaynaklar, Kartpostallar Koleksiyonu, Demirbaş: Krt_009134

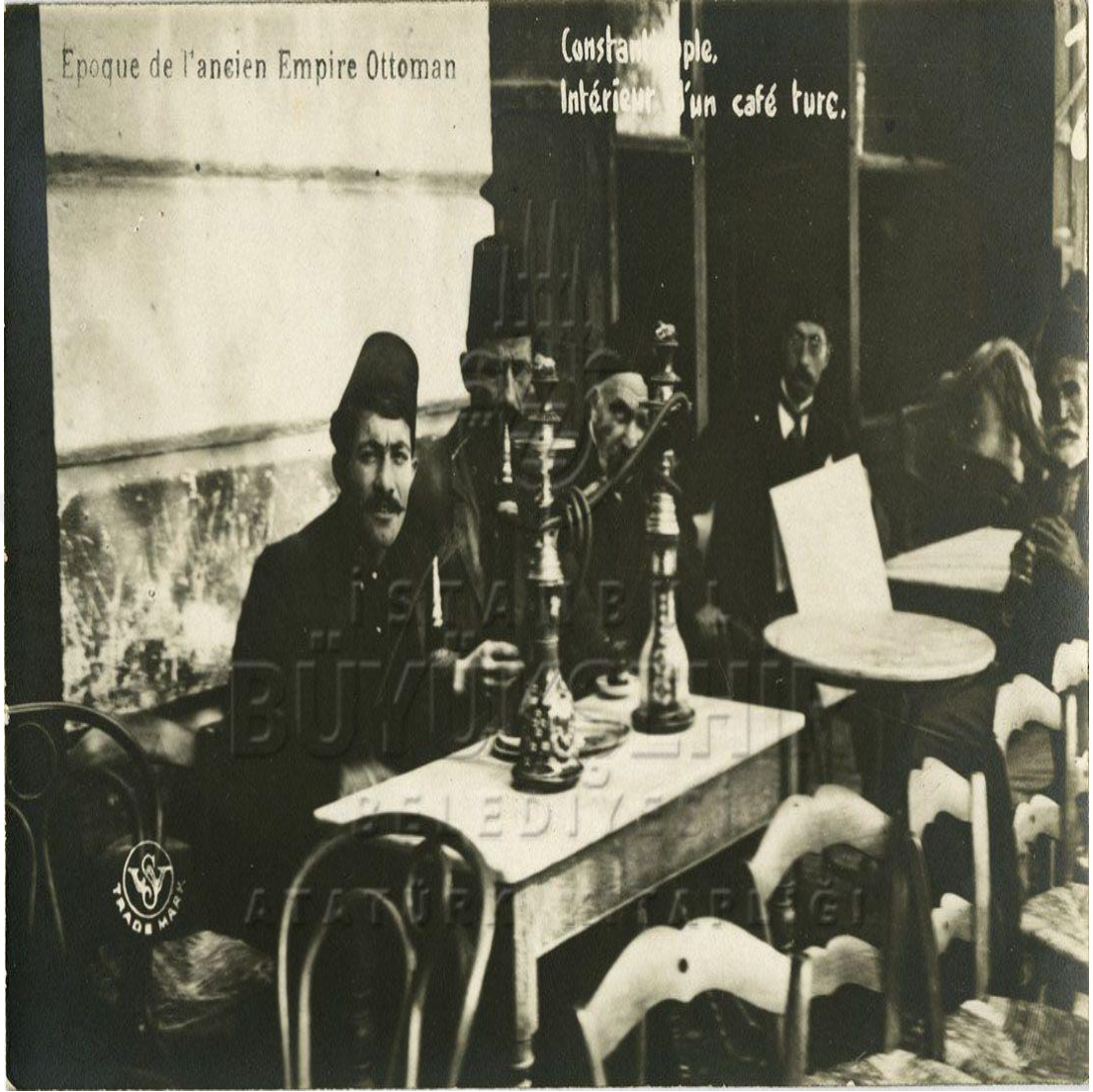
Kahire’de Seyyar bir kahvehane. Hazırladığı kahveyi ikrama hazırlanan kahveci, kahve ve nargile içen müşteriler.⁴¹¹

⁴¹¹ İBB Atatürk Kitaplığı Sayısal Arşiv ve e- Kaynaklar, Talat Albayrak Bağışı Kartpostallar Koleksiyonu, Demirbaş: Krt_002129

İstanbul'da bir seyyar kahvehane. Bu kahvehaneden kahve ve nargile içen müşteriler ve kahve pişiren kahveci⁴¹²

⁴¹² İBB Atatürk Kitaplığı Sayısal Arşiv ve e- Kaynaklar, Kartpostallar Koleksiyonu, Demirbaş: Krt_014660

İstanbul'da bir kahvehane⁴¹³

⁴¹³ İBB Atatürk Kitaplığı Sayısal Arşiv ve e- Kaynaklar, Kartpostallar Koleksiyonu, Demirbaş: Krt_015399

Elindeki tepside kahve fincanı ve nargile olan bir kahveci ırağı ⁴¹⁴

⁴¹⁴ İBB Atatürk Kitaplığı Sayısal Arşiv ve e- Kaynaklar, Kartpostallar Koleksiyonu, Demirbaş: Krt_010750

Osmanlı'da bir kahveciye ait gravür. Elinde kahvesi ve belinde tepsisi ile birlikte resmedilmiş. ⁴¹⁵

⁴¹⁵ Levant olarak adlandırılan bölgedeki farklı uluslara ait gravürlerden oluşan Fransızca bir eser. Eserin içerisinde dervişten şeyh  lislama, düğün töreninden cenaze törenine kadar çeşitli durumlara ait gravürler eklenmiştir. Farklı milletlere ait birçok gravürün bulunması da dikkat çekicidir. Eserin giriş kısmında her gravür hakkında bilgi verilmiştir. Eser hakkında detaylı bilgi için: İBB Atatürk Kitaplığı Sayısal Arşiv ve e- Kaynaklar, Albümler Koleksiyonu, Demirbaş:Alb_00024

Elinde kahve fincanları ile dolu bir tepsi ve nargile bulunan kahveci ⁴¹⁶

⁴¹⁶Sultan II. Abdülhamid döneminde hediye olarak yaptırılan kitap içerisinde dönem içerisinde Osmanlı Devleti içerisinde yer alan tüm unsurlar resmedilmiştir. Sokaktaki satıcılardan devlet adamlarına kadar çeşitli görseller kullanılarak oluşturulmuştur. Dönem hakkında detaylı bilgi için: İBB Atatürk Kitaplığı Sayısal Arşiv ve e- Kaynaklar, Albümler Koleksiyonu, Demirbaş: Alb_000265

İstanbul'da seyyar bir kahvehane ve kendi pişirdiği kahveyi içen kahvehaneci ⁴¹⁷

⁴¹⁷ İBB Atatürk Kitaplığı Sayısal Arşiv ve e- Kaynaklar, Kartpostallar Koleksiyonu, Demirbaş: Krt_00918

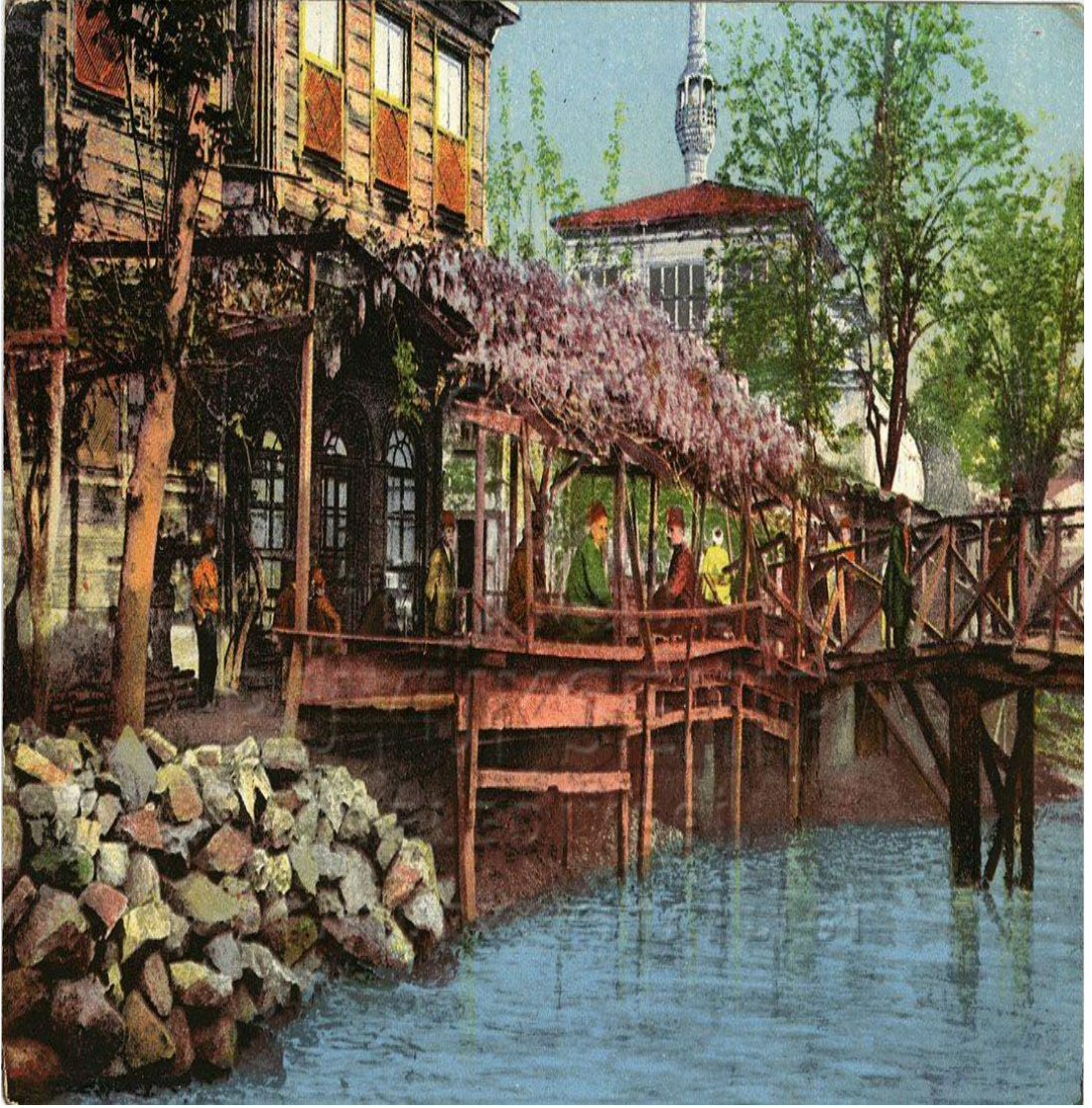
Üsküdar'da Eminönü manzaralı bir kahvehane⁴¹⁸

⁴¹⁸ İBB Atatürk Kitaplığı Sayısal Arşiv ve e- Kaynaklar, Kartpostallar Koleksiyonu, Demirbaş: Krt_009773

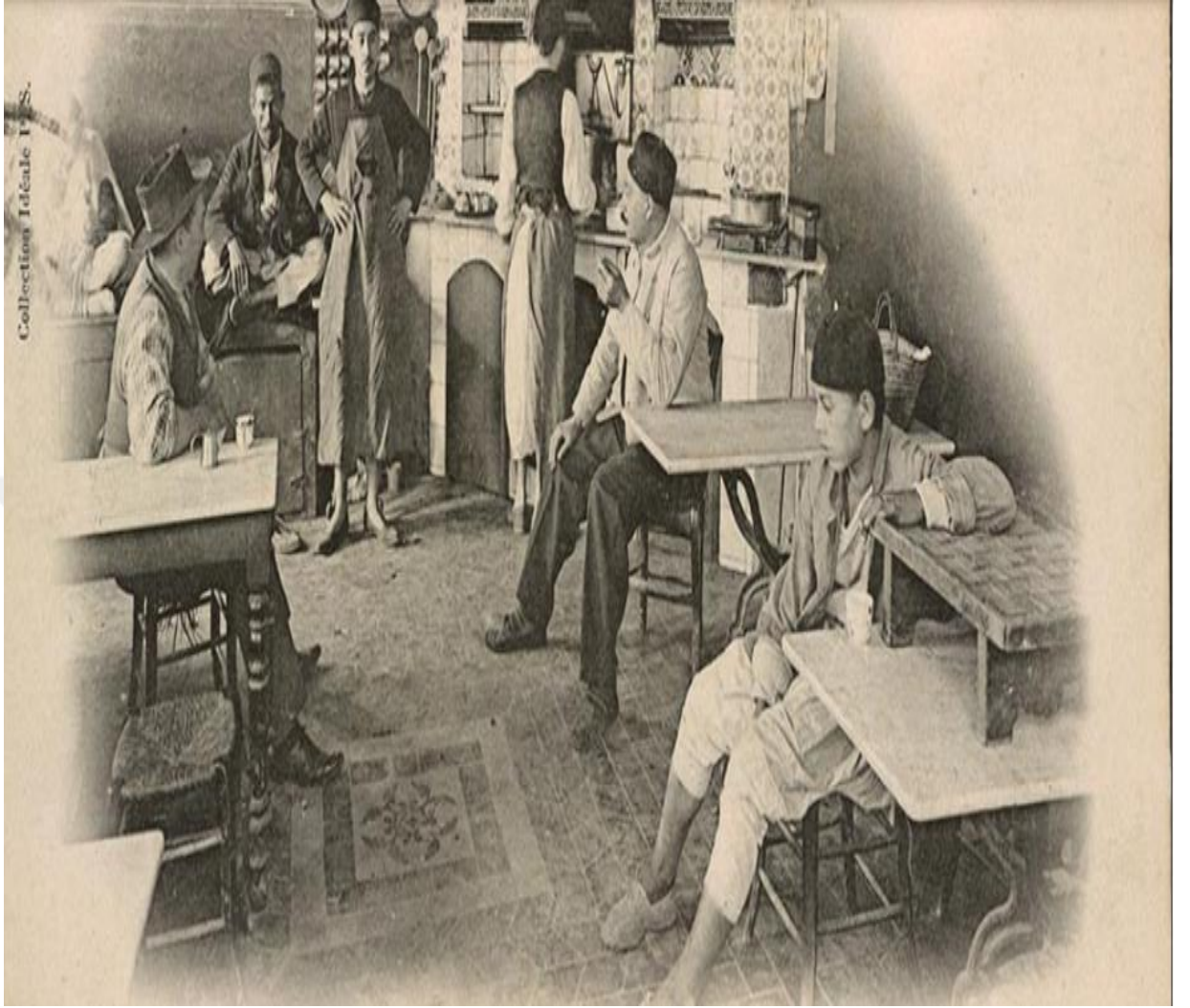
Büyükada'da bir sokak ve kahvehane⁴¹⁹

⁴¹⁹ İBB Atatürk Kitaplığı Sayısal Arşiv ve e- Kaynaklar, Kartpostallar Koleksiyonu, Demirbaş: Krt_012225

İstanbul Kasımpaşa'da 1913 yılında bir kahvehane⁴²⁰

⁴²⁰ İBB Atatürk Kitaplığı Sayısal Arşiv ve e- Kaynaklar, Kartpostallar Koleksiyonu, Demirbaş: Krt_014310

Cezayir’de bir kahvehane. Kahve içip sohbet eden müşteriler ve ocakta kahve hazırlayan kahveci.⁴²¹

⁴²¹ İBB Atatürk Kitaplığı Sayısal Arşiv ve e- Kaynaklar, Kartpostallar Koleksiyonu, Demirbaş: Krt_034675

Cezayir’de bir kahvehane içi⁴²²

⁴²² İBB Atatürk Kitaplığı Sayısal Arşiv ve e- Kaynaklar, Kartpostallar Koleksiyonu, Demirbaş: Krt_034965

Afrika'da kahve ve nargile içip oyun oynayan yerel halk.⁴²³

⁴²³ İBB Atatürk Kitaplığı Sayısal Arşiv ve e- Kaynaklar, Kartpostallar Koleksiyonu, Demirbaş: Krt_041923

Cezayir’de eğlence meclisinin kurulduğu bir kahvehane. Kahve ve tütün içen müşteriler.⁴²⁴

⁴²⁴ İBB Atatürk Kitaplığı Sayısal Arşiv ve e- Kaynaklar, Kartpostallar Koleksiyonu, Demirbaş: Krt_034959

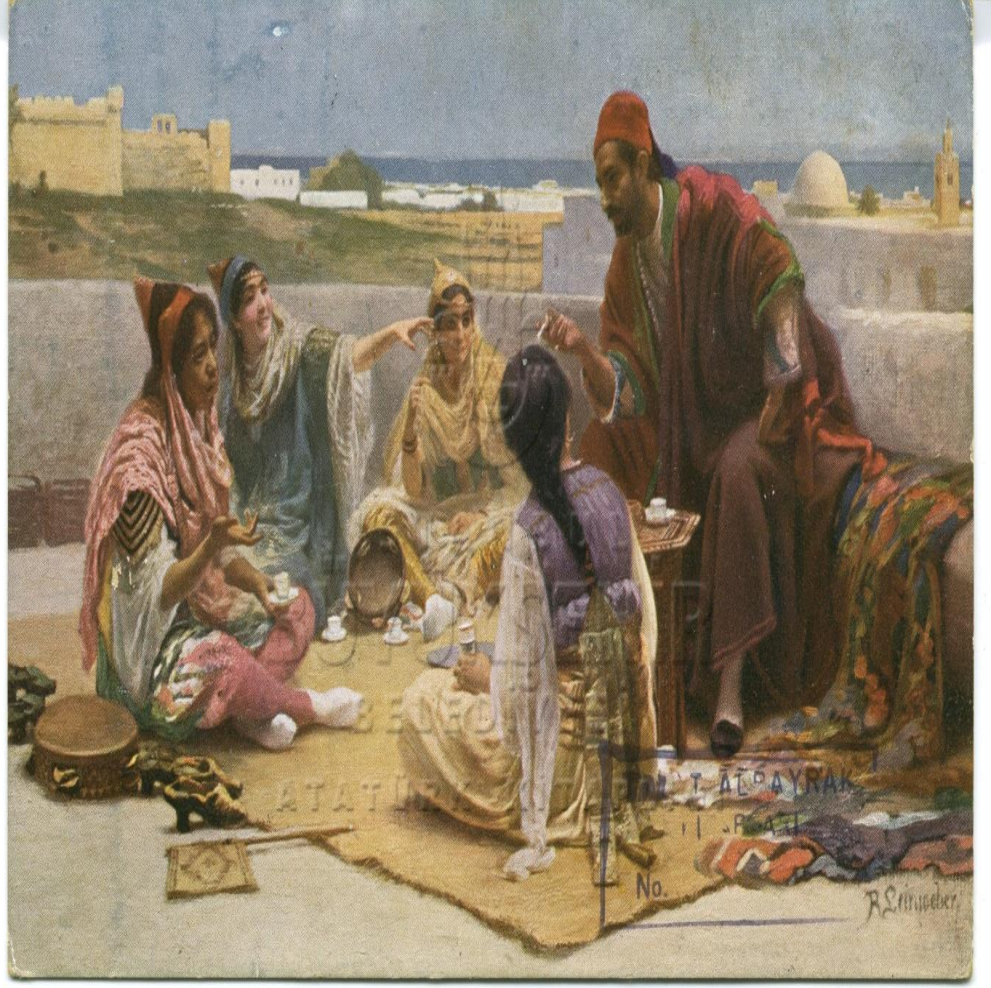
İsviçre’de bir kahvehane ve kahve içip gazete okuyan müşteriler⁴²⁵

⁴²⁵ İBB Atatürk Kitaplığı Sayısal Arşiv ve e- Kaynaklar, Kartpostallar Koleksiyonu, Demirbaş: Krt_006037

Osmanlı'da kahve ve nargile içen kadınlar⁴²⁶

⁴²⁶ İBB Atatürk Kitaplığı Sayısal Arşiv ve e- Kaynaklar, Kartpostallar Koleksiyonu, Demirbaş: Krt_024757

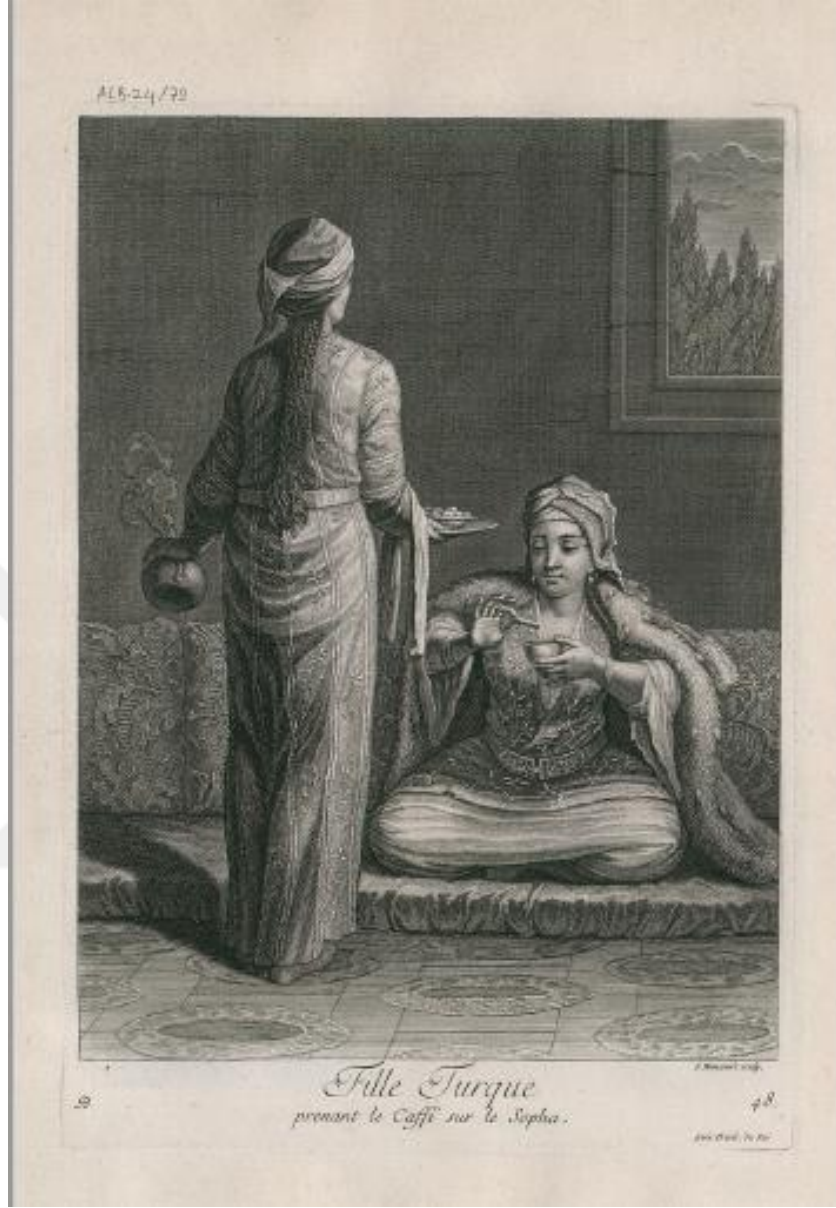
Damda kahve ve tütün içen arkadaş grubu. Resimde yer alan tefler ile kahve içerken bir yandan da eğlendiklerini söyleyebiliriz.⁴²⁷

⁴²⁷İBB Atatürk Kitaplığı Sayısal Arşiv ve e- Kaynaklar, Kartpostallar Koleksiyonu, Demirbaş: Krt_007070

Osmanlı'da kahve içen genç bir kadın ve ona hizmet eden hizmetçisi⁴²⁸

⁴²⁸ Jean- Baptiste Vanmour'un resimlerinin gravürlerinden oluşan "Sedirde Kahve İçen Türk Kızı" eseri model olarak hazırlanmış bir tablodur. Bu eser hakkında detaylı bilgi için: <https://www.peramuzesi.org.tr/eser/kahve-keyfi/1/197>

Osmanlı'da kahve içen bir Türk kadınına ait gravür⁴²⁹

⁴²⁹ İBB Atatürk Kitaplığı Sayısal Arşiv ve e- Kaynaklar, Albümler Koleksiyonu, Demirbaş:Alb_00024

Osmanlı'da kahve ve nargile içen kadınlar. Ayakta ise kahve pişirip fincanlara doldurup ikram eden hizmetçileri⁴³⁰

⁴³⁰ İBB Atatürk Kitaplığı Sayısal Arşiv ve e- Kaynaklar, Kartpostallar Koleksiyonu, Demirbaş: Krt_009084